SAYHUN

ISSN 2992-9164

ILMIY AXBOROTNOMASI

Scientific bulletin of Sayhun

2024/1

Guliston davlat pedagogika instituti
Sayhun ilmiy axborotnomasi ilmiy-uslubiy jurnali
2024-yil 1-son

Bosh muharrir: J.X.KARSHIBAYEV – b.f.d., dotsent

Mas'ul muharrirlar: A.A.QALANDAROV - f.-m.f.b.f.d (PhD), dotsent
N.A.AYAQULOV - f.f.b.f.d (PhD)

Mas'ul muharrir o'rinbosari: M.B.NIYOZOV – p.f.b.f.d (PhD), dotsent
O.I.SAXOBIDINOVA

TAHRIR HAY'ATI:

Aniq va tabiiy fanlar

f.-m.f.d. prof. M.M.Aripov
f.-m.f.d., prof. A.A.Xaldjigitov
t.f.d., prof. N.Ravshanov
b.f.d., prof. H.X.Qo'shiyev
b.f.d., prof. A.P.Pozilov
b.f.d., dots. U.K.Abduraxmanova
b.f.d., prof. G.S.Mirzayeva
b.f.d., dots F.P.Gaibnazarova
b.f.n., dots. A.T.Karimkulov
b.f.b.f.d. (PhD) Z.M.Maxmudjonov
b.f.b.f.d. (PhD) F.U.Umarov

Ijtimoiy-siyosiy fanlar

t.f.d., akademik A.A.Asqarov
s.f.d., prof. A.G.Mo'minov
f.f.d., prof. N.A.Shermuhamedova
tar.f.d., dots. N.A.Egamberdiyeva
s.f.b.f.d. (PhD) N.A.Saidkulov

Pedagogika

akad., p.f.d., prof. R.Djurayev
p.f.d., prof. G.S.Ergasheva
p.f.d., prof. N.N.Djamilova
p.f.d., prof. O.A.Qo'ysinov
p.f.n., dots. S.I.Qulmamatov
p.f.b.f.d (PhD) Z.K.Norkuziyeva

Filologiya

fil.f.d., prof. G.H.Bakiyeva
fil.f.d., prof. A.S.Lixodziyevskiy
fil.f.d., prof. D.R.Djumanova
fil.f.d., prof. O.S.Axmedov
fil.f.d., dots. F.Sh.Qodirova
fil.f.d., dot. D.I.Djafarova
fil.f.d., dots. G.I.Ergasheva
p.f.d., dots. K.Sh.Muradkasimova
p.f.d., dots. A.B.Raxmonov
p.f.d., dots. G.S.Sabirova
fil.f.d.,dots B.Sh.Kurbanov

***Texnik muharrirlar**: A.A.Xudayberdiyev, M.R.Almamatova*

"Sayhun ilmiy axborotnomasi" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2023-yil 9-martdagi № 067833 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi.

KREDIT-MODUL ASOSIDA O‘QUV JARAYONLARINI TASHKIL ETISH AFZALLIKLARI VA MUAMMOLI JIHATLARI

Xamrayev Abubakir Faxriddinovich, GulDPI “Ijtimoiy fanlar va san’atshunoslik”kafedrasi o‘qituvchisi.
e-mail:sanat1962@mail.ru
Faxriddinov Yoqubjon Abubakir o‘g‘li, GulDPI “Ijtimoiy fanlar va san’atshunoslik” kafedrasi katta o‘qituvchisi.
e-mail:magguldu2013@mail.ru
Jo‘raqulova Marjona Shavkat qizi, O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi talabasi.
e- mail: marjonajuraeva99@gmail.com
Ubaydullayeva Saodat Isroil qizi, “Tasviriy san’at va muhandislik garafikasi” yo‘nalishi talabasi.
e-mail:ubaydullayeva@mail.ru

Annotatsiya. Kredit-modul tizimi dunyoning ilg‘or mamlakatlari oliy ta’lim tizimida keng qo‘llanilayotgan tizimdir. Ushbu ta’lim tizimining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri o‘quv jarayonida asosiy e’tibor talabalarning mustaqil ishlashiga qaratilganligidir. Ushbu maqolada kredit-modul tizimi va uning O‘zbekiston ta’lim tizimida joriy etilishi, ahamiyati, dunyo mamlakatlarining ta’lim tizimida kredit-modul tizimining o‘ziga xos xususiyatlari, imkoniyatlari va afzalliklari haqidagi fikrlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: kredit, modul, kredit-modul tizimi, kredit-soat, Bolonya shartnomasi, Bolonya jarayoni, ECTS tizimi, kredit-modul tizimi imkoniyati, kredit-modul tizimi ahamiyati.

ПРЕИМУЩЕСТВА И ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЦЕССОВ ОБУЧЕНИЯ НА ОСНОВЕ КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЫ

Аннотатция: Кредитно-модульная система широко используется в системе высшего образования развитых стран мира. Одной из особенностей данной системы образования является то, что в процессе обучения основное внимание уделяется самостоятельной работе учащихся. В данной статье рассматриваются идеи о кредитно-модульной системе и ее применение, важность в системе образования Узбекистана, особенности, возможности и преимущества кредитно-модульной системы в системе образования стран мира.

Ключевые слова: кредит, модуль, кредитно-модульная система, кредит-час, Болонское соглашение, Болонский процесс, система ECTS, возможность кредитно-модульной системы, значение кредитно-модульной системы.

ADVANTAGES AND PROBLEMATIC ASPECTS OF THE ORGANIZATION OF LEARNING PROCESSES BASED ON CREDIT-MODULE SYSTEM

Abstract. The credit-modular system is widely used in the higher education system of developed countries of the world. One of the features of this education system is that the main focus is given on the independent work of students in the learning process. This article discusses the ideas of the credit-modular system and its application. Moreover, the importance in the education system of Uzbekistan, the key features, opportunities and advantages of the credit-modular system in the education system of the countries around the world.

Keywords: credit, module, credit-modular system, credit hours, Bologna Agreement, Bologna process, ECTS system, possibilities of credit-modular system, values of credit-modular system.

Kirish. Bugungi davrda mamlakatimizda turli sohalarda, jumladan oliy ta’lim tizimida ham, mamlakatning kelajagi uchun mustahkam poydevor qurish va rivojlangan mamlakatlar darajasiga erishish uchun ko‘plab islohotlar va ishlar amalga oshirilmoqda. Kelajak avlodning bilimli va barkamol bo‘lib yetishishi ta’minlash maqsadida mamlakat ta’lim tizimiga yangi ta’lim texnologiyalari, xorij tajribalari joriy etilmoqda. Jumladan, 1999-yil iyun oyida Italiyaning Bolonya shahrida dunyoning 29 ta mamlakati o‘rtasida imzolangan, ayni paytda dunyoning 48 ta mamlakati ishtirokchisiga aylangan Bolonya deklaratsiyasiga O‘zbekiston Respublikasining qo‘shilishi va ta’lim tizimiga kredit-modul tizimini joriy etish borasida ishlarning boshlab yuborilishi mamlakat oliy ta’lim tizimida zamonaviy o‘zgarishlar davrini boshlab berdi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli Farmoniga ko‘ra 2017-2021 yillarda oliy va oliy ta’limdan keyingi ta’lim tizimida O‘zbekistonning Bolonya deklaratsiyasiga qo‘shilishiga shart-sharoitlar yaratildi va oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayoniga kredit-modul tizimi joriy etildi.

Tahlil va natijalar. O‘zbekiston Respublikasining Bolonya jarayoniga qo‘shilishining zarurati zamon talabidan kelib chiqib, bir qancha ijtimoiy-siyosiy faktorlarga va ta’lim sohasida ro‘y berayotgan ob’ektiv voqeliklar bilan bog‘liqdir. O‘zbekiston Respublikasi suveren mamlakat sifatida jahon hamjamiyatida o‘z o‘rnini mustahkamlab bormoqda, demak u hozirgi xalqaro taraqqiyot tendensiyalaridan chetda tura olmaydi. O‘zbekiston Respublikasining Bolonya jarayoni ta’lim tizimiga qo‘shilishi unga dunyoning ko‘plab mamlakatlari bilan oliy ta’lim sohasidagi aloqalarni yanada kengaytirishni ta’minlaydi va mamlakatimiz ta’lim tizimining xalqaro miqyosidagi reytingini oshishiga olib keladi.

Bolonya jarayoni - bu Yevropa mamlakatlari orasida oliy ta’limni uyg‘unlashtirish jarayonidir. U tushunish oson bo‘lgan va o‘xshash oliy ta’lim darajalar tizimini yaratishni, ta’limda kredit-modul tizimiga o‘tishni, ta’lim sifatini ta’minlashda erkin akademik harakatlanishni va Yevropadagi ta’lim hamkorligini o‘z ichiga oladi. Qisqa qilib aytganda, bu Yevropa mamlakatlarining oliy ta’lim tizimlarini uyg‘unlashtirish, har bir kishi uchun teng ravishda ta’limni ta’minlash, intellektual, madaniy, ijtimoiy, ilmiy va texnologik salohiyatni shakllantirish va mustahkamlash, ta’lim sifatini takomillashtirish jarayonidir [1].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da oliy ta’lim jarayonlariga raqamli texnologiyalar va zamonaviy o‘qitish usullarni joriy etish, yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, korrupsiyaga qarshi kurashish, muhandislik-texnik ta’lim yo‘nalishlarida tahsil olayotgan talabalar ulushini oshirish, kredit-modul tizimini joriy etish, o‘quv rejalarida amaliy ko‘nikmalarni oshirishga qaratilgan mutaxassislik fanlari bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar ulushini oshirish bo‘yicha aniq vazifalar belgilab berilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga yo‘llagan murojaatnomasida 2020-yilga “Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili” deb nom berishning taklif etilishi, maktab bitiruvchilarini oliy ta’lim bilan qamrab olish darajasini bosqichma-bosqich oshirib borish, ta’lim yo‘nalishlari va o‘qitiladigan fanlarni qayta ko‘rib chiqish, mutaxassislikka aloqasi bo‘lmagan fanlar sonini 2 barobar qisqartirish, oliy ta’limda o‘quv jarayoni kredit-modul tizimiga o‘tkazish, qator oliy ta’lim muassasalarini o‘zini o‘zi moliyaviy ta’minlashga o‘tkazish, ta’lim sohasini to‘liq raqamlashtirish, davlat-hususiy sheriklik mexanizmlarini ta’lim sohasiga ham keng tatbiq etish masalalari shu kunning dolzarb masalalari ekanligi ta’kidlab o‘tilgan.

Ushbu murojaatnomada birinchi o‘ringa xalqning bilim darajasini oshirish masalasi qo‘yilgan, bu esa millatning raqobatbardoshligini belgilovchi omil hisoblanadi. Shu sababli, tabiiyki, ushbu hujjatda zamonaviy talablar va jahon standartlariga javob beradigan milliy ta’lim tizimini yaratish muammosining elementlari ham o‘z aksini topgan.

“Kredit-modul tizimida o‘qitishning qanday afzalligi va biz amalda foydalanib kelayotgan ta’lim tizimidan qanday farqi va ustunliklari bor?”. Ushbu savollarga javob berish uchun dastlab kredit-modul tizimi haqida, kredit-modul tizimi va uning O‘zbekiston ta’lim tizimida joriy etilishining ahamiyati, dunyo mamlakatlarining ta’lim tizimida kredit-modul tizimining o‘ziga xos xususiyatlari, imkoniyatlari va afzalliklari borasida izlanishlar olib borish muhim hisoblanadi.

O‘zbekistonda kredit ta’lim tizimiga asoslangan milliy modelni ishlab chiqishda, Yevropa ECTS krediti va Amerika kredit soatlari tizimlarining yutuqlarini inobatga olgan holda yuqori ta’lim sifatini va dunyo ta’lim jarayonlariga integratsiyalashish uchun ishonchli asosni tanlash maqsadga muvofiqdir [2]. ECTS kredit tizimi ko‘p millatli Yevropa an’analarini inobatga olgan holda turli ta’lim tizimlarini yaqinlashtiradi.

Kredit-modul tizimida ahamiyat beriladigan asosiy masalalar sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin [3]:

– talabalarning mustaqil ishlashini ta’minlash;

– talabalar bilimini reyting asosida baholash;

– o‘qitishning modulli texnologiyasini ishlab chiqish va takomillashtirish;

– talabalarning o‘z ustida mustaqil ishlashini ta’minlash uchun fanning metodik ta’minotini yanada takomillashtirish.

Kredit-modul tizimining asosiy vazifalari sifatida quyidagilarni e’tirof etish mumkin:

– o‘quv jarayonini modul asosida tashkil qilish;

– bitta fan va kurs kesimida kreditning qiymatini aniqlash;

– talabalar bilimini reyting asosida aniqlash va baholash;

– talabalarning o‘z shaxsiy o‘quv rejalarini individual tarzda shakllantirishga imkoniyat yaratish;

– ta’lim jarayonida mustaqil ta’lim olishning ulushini oshirish;

– ta’lim dasturlarining qulayligi va mehnat bozorida mutaxassisga qo‘yiladigan talabdan kelib chiqib o‘zgarishlarni amalga oshirish;

– talabalarning fanlar va professor-o‘qituvchilarni tanlashi uchun imkoniyatlar yaratish.

Kredit-modul tizimiga o‘tishda bir qator muammoli jihatlarga e’tiborimizni qaratishimiz va bu tizimning afzallik jihatlariga urg‘u berish maqsadga muvofiqdir.

Ma’lumki, talabaning umumiy yuklamasi auditoriya va mustaqil ta’lim yuklamalaridan iborat. Amaldagi ta’lim tizimida auditoriya yuklamalariga katta e’tibor qaratilib kelinmoqda, lekin mustaqil ish turlari hali ommalashmagan. Kredit tizimida eng avvalo talabaning mustaqil ishiga jiddiy e’tibor qaratiladi.

Kredit bu baho emas, balki ish hajmi hisoblanadi. Masalan, talaba 6 kreditlik fanni o‘zlashtirgan bo‘lsa, u 6 kredit hajmidagi ishni bajargan hisoblanadi, ya’ni u ushbu fanning ma’ruzalarida, amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlarida qatnashgan, mustaqil ish topshiriqlarini bajargan hisoblanadi. Demak, bu fanni o‘zlashtirgan talaba uni qanday bahoga o‘zlashtirganidan qat’iy nazar u 6 kreditni qo‘lga kiritadi.

Kredit-modul tizimining mazmun-mohiyatini ochib berishda uni faqat “kredit” va “modul” atamalari orqali izohlash yetarli bo‘lmaydi. Bu atamalar uni ixcham nomlash uchun qo‘llanilgan. Kredit-modul tizimining mohiyatini boshqacha qo‘yidagi usulda ochib berish maqsadga muvofiqdir. Ya’ni, asosiy tamoyillar, kredit-modul tizimining amaldagi ta’lim tizimidan farq qiluvchi jihatlari qo‘yidagicha.

Avval ta’kidlab o‘tilganidek, kredit-modul tizimining asosiy tamoyillari va elementlari qisman O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimiga tatbiq qilingan. Bu yerda kredit-modul tizimining faqat biz uchun yangi bo‘lgan va amaldagi ta’lim tizimida mavjud bo‘lmagan quyidagi muammoli jihati va afzalliklarini va uni amalga oshirish bo‘yicha takliflarni keltirib o‘tamiz:

1) Oliy ta’limning samaradorligi. Amaldagi ta’lim tizimida talabalar 1kursdan boshlab yo‘nalishlar va ular ichida tarmoqlar bo‘yicha ajratilib ixtisoslik fanlarini o‘qishni boshlashadi. Ya’ni, biz talabani hali abituriyentlik paytidayoq tanlovdan mahrum qilib ixtisoslikka biriktirib qo‘yamiz. Kredit-modul tizimida esa eng avvalo talabaga tanlov imkoni beriladi. Tanlov fanlari semestrdan semestrga oshib boradi.

Ilg‘or xorij tajribasi shuni ko‘rsatadiki, bakalavriatni ikkita bosqichga ajratish orqali, 1-2 kurslarda tayanch fanlarni, 3-4 kurslarda esa tanlov asosida ixtisoslik fanlarini o‘qitish mumkin. Demak, endilikda kadrlarga bo‘lgan ehtiyojni qondirish uchun 4 yil emas, 2 yil yetarli bo‘ladi. Bu esa oliy ta’limning ish unumini, samaradorligini 2 barobar oshiradi.

2) “Talaba-o‘qituvchi” nisbati. Hozirgi kunda O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida maxsus fanlarni past kurslardan boshlab rejalashtirish, o‘quv rejalardagi takrorlanadigan fanlarni har xil mutaxassisliklar bo‘yicha alohida o‘qitish, auditoriya soatlari hajmini oshirish kabi holatlar mavjud. Bunday jarayonlar o‘quv yuklamalarining keskin oshishiga sabab bo‘ladi.

Biroq, biz bilamizki oliy o‘quv yurtida bitta o‘qituvchiga to‘g‘ri keladigan yuklama hajmi oliy o‘quv yurti bo‘yicha umumiy o‘quv yuklamasi hajmini talabalar soni asosida hisoblangan o‘qituvchilar soniga bo‘lish orqali aniqlanadi. Ya’ni, o‘qituvchilar shtati o‘quv yuklamalari asosida belgilanmaydi, balki talaba o‘qituvchi nisbati orqali belgilanadi. Oliy o‘quv yurti bo‘yicha umumiy o‘qituvchilar soni aniqlangandan so‘ng, ushbu asosda kafedralar shtatini shakllantiriladi, bunda esa kafedra o‘quv yuklamalari hajmiga asoslaniladi.

Kredit-modul tizimida talaba-o‘qituvchi nisbati 16:1 va undan ham yuqori bo‘lishi ko‘zda tutiladi. Bunga auditoriya yuklamalarini kamaytirish, talabaning mustaqil ishi hajmini oshirish, o‘quv rejalarni unifikatsiyalash, darslarni katta auditoriyada tashkil qilish orqali erishish mumkin.

3) O‘quv rejalarining mosligi. Hozirgi kunda O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida bir xil yo‘nalishdagi o‘quv rejalarning turdosh OTMlarda o‘zaro farq qilishini kuzatish mumkin. Kredit-modul tizimi joriy qilinishi bilan esa o‘quv rejalar Bolonya jarayoni ishtirokchi davlatlaridagi o‘quv rejalarga to‘liq mos bo‘ladi va diplomlarning o‘zaro tan olinishiga sharoit yaratiladi. Buning uchun birinchi nav-batda o‘quv rejalarimizning xorijiy o‘quv rejalarga mosligini tahlil qilishimiz zarur.

4) Ta’lim natijalari. Kredit-modul tizimida ta’lim mazmuni “ta’lim natijalari” asosida rejalashtiriladi. Yanada aniqroq aytadigan bo‘lsak, talabalarga o‘qitiladigan fanlar va ularning mazmuni kelgusidagi kasbiy faoliyat turi uchun qanchalik zarurligidan kelib chiqib shakllantiriladi. Ochig‘i, hozirgi kunda biz bu borada maqtana olmaymiz, chunki o‘quv rejalariga ob’ektiv va sub’ektiv sabablarga ko‘ra har xil fanlar kirib qolgan. Bu muammoni hozirgi kunda ikki xil usulda yechish mumkin.

Birinchidan – bakalavriat va magistratura ta’lim dasturlari bo‘yicha kompetensiyalar jadvalini shakllantirish, professiogrammalarni tuzish zarur. Bu juda aniq, lekin katta hajmdagi ish hisoblanadi.

Ikkinchidan – o‘quv rejalarini xorijiy tahlil qilish zarur. Bunda yetakchi xorijiy oliy o‘quv yurtlarining o‘quv rejalari va sillabuslari mazmuniga mo‘ljal olinadigan bo‘lsa kamroq xatoga yo‘l qo‘yiladi va bu ishni mutaxassislik kafedralarining mas’ul o‘qituvchilarining imkoniyatlari darajasida hal qilish mumkin.

O‘quv rejalarini shakllantirib bo‘lganimizdan so‘ng “tanlov fanlari katalogi”ni tuzib, ularni talabalar tanloviga taqdim qilishimiz zarur. Shu orqali o‘quv rejalaridagi

fanlar talabalarning qiziqishlariga, kadrlar iste'molchilarining talablariga qay darajada mos kelishini bilib olish mumkin.

5) Registrator Ofisi. Amaldagi ta'lim tizimida talabalar kontingenti bilan dekanatlar, o'quv bo'limi, kadrlar bo'limi, qabul bo'limi kabi ko'plab bo'linmalar shug'ullanishadi. Talabalar kontingenti bilan shug'ullanadigan markazlashgan bo'linma esa mavjud emas.

Kredit-modul tizimida talabalar kontingenti bilan markazlashtirilgan bo'linma – Registrator Ofisi shug'ullanadi. Uning vazifasi - akademik taqvim tuzish va uning o'z vaqtida bajarilishini nazorat qilish, qabul komissiyasining ishini tashkil qilish, fanlarga yozilishni tashkil qilish (Enrollment), akademik guruhlarni shakllantirish, kirishda bilimlarini aniqlashni tashkil qilish va uni nazorat qilish, yakuniy nazorat va oraliq attestatsiyalarni tashkil qilish va o'tkazish, yakuniy davlat attestatsiyasini tashkil qilish va o'tkazishni nazorat qilish, talabalarning shaxsiy hujjatlarini arxivgacha saqlash, "Registrator" ma'lumotlar bazasini shakllantirish va muntazam yangilash, transkriptni yuritish va unga talabalarning baholarini kiritish, tantanali marosimlarni tashkil qilish va o'tkazish (bitiruvchilarning diplomlarini rasmiylashtirish va tantanali ravishda taqdim etish), talabalar kontingenti bo'yicha statistika yuritish kabi vazifalardan iborat bo'ladi.

Bu tuzilma kredit-modul tizimida talabaga qaratilgan bo'linma bo'lib, uni kredit-modul tizimiga to'liq o'tilgunga qadar vaqtincha dekanat va bo'limlardan xodimlarni jalb qilish orqali tashkil qilish mumkin.

6) Modulli o'qitish. Kredit-modul tizimining amaldagi ta'lim tizimidan farq qiluvchi jihatlaridan yana biri shundaki, bunda fanlar modulli asosda tashkil qilinadi va o'qitiladi. Ya'ni har bir modul (fan va uning bo'limi) kirish nazorati, nazariy materiallar, amaliy va laboratoriya ishlari materiallari, mustaqil ish topshiriqlari, keyslar, nazorat materiallari, testlar, tarqatma materiallar, glossariy, adabiyotlar, chiqish nazoratlari va h.k. qismlardan tashkil topgan bo'ladi.

7) Talabaning shaxsiy traektoriyasi. Kredit-modul tizimida talabalarni hayotda mustaqil bo'lishga ko'niktirish amaliyoti qo'llaniladi. Ya'ni, talabaga o'z shaxsiy traektoriyasini tuzish va har semestrda boshqa akademik guruhda o'qish imkoni beriladi.

Shuningdek, talabalarni tabaqalab o'qitishga jiddiy e'tibor qaratiladi, bunda ilg'or talabalarni alohida o'qitish orqali ta'lim samarasi oshirish, ularning akademik yutuqlariga zamin yaratish mumkin.

8) Yozgi semestr va ekstern imtihonlar. Sust o'qiydigan talabalarning fanlarni qayta-qayta topshirishlariga chek qo'yiladi. Fanni birinchi qayta topshirishdan o'ta olmagan talabaga yozgi semestrda fanni qayta o'qishga imkon beriladi.

Ilg'or talabalarga esa semestr boshida ekstern imtihon topshirish orqali kreditlarni oldindan olish imkoni ham taqdim etilishi mumkin.

9) Baholash tizimining shaffofligi. Amaldagi ta'lim tizimida haligacha "o'qituvchining o'zi o'qitib - o'zi baholash" amaliyotini kuzatish mumkin.

Kredit-modul tizimida esa o'qituvchi asosan o'qitish bilan shug'ullanadi. Baholashni esa komissiya amalga oshiradi. Ya'ni, pedagoglar "lektor" va "tyutor" larga ajratiladi. Lektor – nazariy bilim beradi, tyutor – nazariy bilimlar asosida

talabalarning amaliy ko‘nikmalarini shakllantiradi, oddiy qilib aytganda talabalarni imtihonga tayyorlaydi. Imtihonni esa komissiya qabul qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5-iyundagi PQ3775-sonli Qarorida muayyan fandan dars bergan pedagogning yakuniy nazorat jarayonlaridagi ishtiroki istisno etildi va talabaning o‘zlashtirish darajasi – professor-o‘qituvchilar faoliyatini baholashning asosiy mezoni etib belgilandi. Ya’ni, endilikda “o‘qituvchining o‘zi o‘qitib-o‘zi baholash” usuli kun tartibidan olib tashlandi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universitetida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risidigi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 24-iyuldagi 569-son qaroriga asosan Toshkent axborot texnologiyalari universiteti va uning filiallarida ta’lim tizimi kredit-modul tizimiga o‘tkazilgan edi. 2021-2022 o‘quv yilidan boshlab O‘zbekistonning barcha oliy o‘quv yurtlarida o‘quv jarayoni kredit-modul tizimi asosida tashkillashtirildi [4].

Universitet va uning filiallarida ta’limning kredit tizimini joriy etishning asosiy vazifalari etib quyidagilar belgilangan edi:

rivojlangan davlatlarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi ilg‘or tajribalari va tavsiyanomalardan foydalangan holda, xalqaro ta’lim standartlarini joriy qilish, Universitet va uning filiallarini malakali professor o‘qituvchilar bilan ta’minlash, sifatli o‘quv dasturlari va o‘quv materiallarini ishlab chiqish orqali ta’lim sifatini oshirish;

xorijiy oliy ta’lim muassasalari bilan talabalar, professor-o‘qituvchilar, izlanuvchilarning almashinuv dasturlarini kengaytirish;

zamonaviy ta’lim texnologiyalari va o‘quv jarayonlarini tashkil etishning samarali shakllarini o‘zlashtirish orqali pedagog kadrlar salohiyatini oshirishga ko‘maklashuvchi raqobat muhitini yaratish;

talabaga ta’lim dasturini mustaqil shakllantirish imkoniyatini yaratish va bilimini baholashning oshkoraligini ta’minlash.

Xulosa. O‘tgan davr mobaynida ushbu qarorni amalga oshirish va ta’lim tizimida kredit – modul tizimini joriy etish bo‘yicha qator ishlar amalga oshirildi. Lekin shu bilan birga hozirgi kunda kredit tizimi o‘z maqsadiga erishdi deb hisoblash qiyin. Bunga ob’ektiv va sub’ektiv sabablar mavjud bo‘lib, ular kredit tizimining to‘liq tadbiq etilishiga to‘sqinlik qilmoqda.

Bizning fikrimizcha quyidagi ishlarga alohida e’tibor berilishi lozim.

1) Oliy ta’lim jarayonini kredit-modul tizimi asosida tashkillashtirish uchun kredit – modul tizimiga bevosita oid hamda oliy ta’lim o‘quv jarayonining parametrlarini belgilovchi me’yoriy hujjatlarga o‘zgartirishlar va qo‘shimchalar kiritish. Kredit tizimini tashkil etishga zid bo‘lgan tushunchalarni bartaraf etish va cheklovlarni bartaraf etish.

2) Har bir talabani butun ta’lim olish davri bo‘yicha majburiy va tanlov zaruriy fanlari nomlari, har bir fan bo‘yicha kreditlari ko‘rsatilgan o‘quv rejalari hamda fan sillabuslari va boshqa o‘quv-uslubiy materiallarni o‘z ichiga olgan o‘quv metodik kompleks bilan ta’minlash.

3) Professor-o‘qituvchi va talabani ularning o‘qish shaklini (kunduzgi, sirtqi, masofaviy va kechki) hisobga olgan xolda ishlab chiqilgan universitetdagi kredit tizimi tuzilmasi va faoliyati bo‘yicha to‘liq yo‘riqnoma bilan ta’minlash.

4) Mustaqil ta’limni (o‘qish shaklini hisobga olgan holda) tashkil etish metodikasini va uslubiy ta’minotini ishlab chiqish.

5) Talabalarning professor-o‘qituvchilarni va fanlarni tanlash huquqini amalga oshirish.

6) Talabalarning fanlar bo‘yicha ruxsat etilgan soatlardan ortiq sababsiz dars soatlarini qoldirishlariga yo‘l qo‘ymasliklariga erishish va ularning tegishli fanlarni qayta o‘qishlarini ta’minlash.

7) Kafedralar tarkibini va professor-o‘qituvchilar yuklamalarini o‘z vaqtida shakllantirish maqsadida talabalarning fanlarni tanlash jarayonini tegishli o‘quv semestridan 2 oy oldin o‘tkazish.

Shubhasiz, ushbu takliflarning qisman bo‘lsa ham amalga oshirilishi oliy ta’limda o‘quv jarayoni sifatiga ta’sir etuvchi omillardan bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. 488-b.

2. Mirziyoyev Sh. M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. 59-b.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF 5847-son Farmoni.

4. Usmonov B. Sh., Xabibullaev R. A. Oliy o‘quv yurtlarida o‘quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, TKTI, 2020. 120-bet.

5. O‘rinov V. O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim muassasalarida ECTS kredit-modul tizimi: asosiy tushunchalar va qoidalar. O‘quv qo‘llanma. Nyu Bransvik Universiteti, 2020 y.

6. The European Higher Education Area. Joint Declaration of the Ministers of Education. – Bolonya, 1999, 19 June.

7. Shaping our Own Future in the European Higher Education Area // Convention of European Higher Education Institutions. – Salamanca, 2001, 29-30 march.

BOSHLANG‘ICH SINFDA IJODIY FAOLIYATGA TAYYORLASH ORQALI O‘QUVCHILARNING IQTIDORINI ORTTIRISH.

Misirova Nodira Tovbaevna GulDPI katta o‘qituvchisi p.f.f.d (PhD)**,**
e-mail:nodira.mi.8874@gmail.
Xusanova Zebo Xusan qizi Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi
e-mail:zebohusanova151@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtidorli yoshlarni tarbiyalash, bo‘lajak o‘qituvchilarning iqtidorli o‘quvchilarni tarbiyalashi va ular bilan olib boriladigan faoliyati muammolari yoritilgan. Shuningdek, bo‘lajak o‘qituvchilarning iqtidorli o‘quvchilarni aniqlash, ularni tarbiyalash va rivojlantirishda hisobga olishi zarur bo‘lgan o‘quvchilarning qiziquvchanligi; doimo turli savollarga javob izlashlari; nutqi, tafakkuri, xotirasining tez rivojlanishi; erta yoshdanoq musiqa, rasm chizish, kitob o‘qish, yuqori darajadagi bilish faolligi va o‘quv faoliyati; masalalarning yechimini topishda maqsadga intiluvchanlik va originallik; tafakkurning unumdorliligi kabi xususiyatlari masalalariga alohida to‘xtalib o‘tilgan.

Muallif tomonidan maqolada iqtidorli o‘quvchilarni tanlash va ularning o‘quv-biluv faoliyatini tashkil etishning didaktik parametrlarini aniqlash, iqtidorli o‘quvchilarni tarbiyalash va rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik texnologiyalarini ishlab chiqish, ta’lim muassasalarida edvayzerlik faoliyatini tashkil etish mexanizmlarini takomillashtirish, iqtidorli o‘quvchilarni tarbiyalash va rivojlantirishda davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligini mustahkamlash, iqtidorli o‘quvchilarni tarbiyalash va rivojlantirishning fasilitatsion, antropologik, akmeologik modellarini takomillashtirish lozimligi ta’kidlandi.

Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ijodiy faoliyatga tayyorlashning samarali usullari va afzalliklari keltirilgan. Iqtidorli o‘quvchilarni tabiyalashda «STEAM – ta’lim» texnologiyasi, o‘quv jarayonini individuallashtirish hamda kreativ yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarni iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlashga tayyorlashni uch (moslashuvli-yo‘naltiruvchi, tayanch, kreativ-produktiv) bosqichda amalga oshirish lozimligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: uzluksiz ta’lim, boshlang‘ich sinf, ijodiy faoliyat, iqtidor, maktab, iste’dod, qobiliyat, ixtisoslashtirilgan ta’lim, o‘quvchilarda mustaqillik, ijodiy tashabbuskorlik, ijtimoiy mas’uliyat, nutqi, tafakkuri, xotirasining tez rivojlanishi; erta yoshdanoq musiqa, rasm chizish, kitob o‘qish, matematikaga qiziqishi; yuqori darajadagi bilish faolligi va o‘quv faoliyati; masalalarning yechimini topishda maqsadga intiluvchanlik va originallik; tafakkurning unumdorliligi, edvayzerlik faoliyati.

ПОВЫШЕНИЕ УСПЕВАЕМОСТИ УЧАЩИХСЯ ПУТЕМ ПОДГОТОВКИ ИХ К ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ.

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы воспитания талантливой молодежи, воспитания будущих школьников и работы с ними. Это также любопытство будущих учителей, которое учащиеся должны учитывать при выявлении, воспитании и развитии одаренных учеников; постоянно ищем ответы на различные вопросы; быстрое развитие речи, мышления, памяти; музыка, рисование, чтение, высокий уровень познавательной активности и учебной деятельности с раннего возраста; целеустремленность и оригинальность в поиске решений проблем; выделяются такие особенности, как продуктивность мышления.

В статье автор определяет дидактические параметры отбора одаренных учащихся и организации их учебной деятельности, разработки социально-педагогических технологий воспитания и развития одаренных учащихся, совершенствования организации консультативной деятельности в общеобразовательных учреждениях, укрепления сотрудничества между государством и общественными организациями, необходимость совершенствования фасилитационной, антропологической, акмеологической моделей воспитания и развития одаренных учащихся.

В статье представлены эффективные методы и пособия по подготовке учащихся начальных классов к творческой деятельности. При натурализации одаренных учащихся на основе технологии «STEAM-образование» индивидуализацию образовательного процесса и творческий подход к подготовке будущих учителей к работе с одаренными учащимися следует проводить в три этапа (адаптивно-ориентированный, базовый , творчески-продуктивное).

Ключевые слова: непрерывное образование, начальный класс, творческая деятельность, учитель, школа, талант, способности, профильное образование, самостоятельность у студентов, творческая инициатива, социальная ответственность, быстрое развитие речи, мышления, памяти; интерес к музыке, рисованию, чтению, математике с раннего возраста; высокий уровень познавательной активности и учебной деятельности; целеустремленность и оригинальность в поиске решений проблем; продуктивность мышления, консультативная деятельность.

IMPROVING STUDENT PERFORMANCE BY PREPARING THEM FOR CREATIVE ACTIVITIES IN PRIMARY SCHOOL.

Annotation. This article discusses the problems of educating talented young people, educating future students and working with them. It is also the curiosity of prospective teachers that students need to take into account in identifying, nurturing and developing gifted students; constantly looking for answers to various questions; rapid development of speech, thinking, memory; music, drawing, reading,

high levels of cognitive activity and learning activities from an early age; purposefulness and originality in finding solutions to problems; features such as the productivity of thinking are highlighted.

In the article the author identifies didactic parameters for the selection of gifted students and the organization of their educational activities, the development of socio-pedagogical technologies for the education and development of gifted students, improving the organization of advisory activities in educational institutions, strengthening cooperation between government and NGOs , the need to improve the facilitation, anthropological, acmeological models of education and development of gifted students.

The article presents effective methods and benefits of preparing primary school students for creative activities. In the naturalization of gifted students on the basis of "STEAM – education" technology, individualization of the educational process and a creative approach to the preparation of future teachers to work with gifted students should be carried out in three stages (adaptive-oriented, basic, creative-productive).

Keyword: continuing education, primary school, creative activity, teacher, school talent, ability, specialized education, independence in students, creative initiative, social responsibility, rapid development of speech, thinking, memory; interest in music, drawing, reading, mathematics from an early age; high level of cognitive activity and learning activities; purposefulness and originality in finding solutions to problems; productivity of thinking, advisory activity.

Kirish. Jahon miqyosida o‘quvchilarning iqtidori, qobiliyati, qiziqishlari va akademik o‘zlashtirish darajalarini hisobga olgan holda chuqurlashtirilgan va ixtisoslashtirilgan ta’lim jarayonini tashkil etish tizimini takomillashtirish, o‘quvchilarda mustaqillik, ijodiy tashabbuskorlik va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish, ijodiy salohiyatni rivojlantirishning o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan tarbiya texnologiyalarini ishlab chiqish, o‘quvchilarning iqtidorini tashxis etish va ma’naviy-ruhiy qo‘llab-quvvatlashning innovatsion modelini yaratish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda ta’lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillaridan biri sifatida bilimli bo‘lishni va iste’dodni rag‘batlantirishga alohida e’tibor qaratildi. Natijada ta’lim oluvchilarning iste’dod va qobiliyatlarini davlat tomonidan moddiy va ma’naviy jihatdan rag‘batlantirib borish, ixtisoslashtirilgan maktab va fan sohalarida chuqurlashtirilgan sinflarni tashkil etish, o‘quvchilarning har tomonlama uyg‘un rivojlanishini ta’minlash maqsadida maxsus markazlar faoliyatini yo‘lga qo‘yish tizimi shakllantirildi. Iqtidorli o‘quvchilarni tarbiyalash va rivojlantirish samaradorligini oshirish maqsadida umumiy o‘rta ta’lim sifatini tubdan oshirish, chet tillar, informatika hamda matematika, fizika, kimyo, biologiya kabi boshqa muhim va talab yuqori bo‘lgan fanlarni chuqurlashtirilgan tarzda o‘rganish, bolalarni sport bilan ommaviy tarzda shug‘ullanishga, ularni musiqa hamda san’at dunyosiga jalb qilish maqsadida yangi bolalar sport maktablarini qurish, mavjudlarini rekonstruktsiya qilish Harakatlar strategiyasining ustivor yo‘nalishi sifatida belgilab berildi. [1]

Pedagogik faoliyatning ustuvor yo‘nalishi sifatida iqtidorli o‘quvchilarni tanlash va ularning o‘quv-biluv faoliyatini tashkil etishning didaktik parametrlarini aniqlash, iqtidorli o‘quvchilarni tarbiyalash va rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik texnologiyalarini ishlab chiqish, ta’lim muassasalarida edvayzerlik faoliyatini tashkil etish mexanizmlarini takomillashtirish, iqtidorli o‘quvchilarni tarbiyalash va rivojlantirishda davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligini mustahkamlash, iqtidorli o‘quvchilarni tarbiyalash va rivojlantirishning fasilitatsion, antropologik, akmeologik modellarini takomillashtirishni taqozo etmoqda.

Davlatimiz rahbari: «Ma’lumki, yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib kelgan. Ammo biz yashayotgan XXI asrda bu masala haqiqatan ham hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda», deb alohida qayd etdi. Shu bois, mamlakatimizda «mustaqil fikrlaydigan, mamlakatimiz istiqboli uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishga qodir, tashabbuskor, shijoatli yoshlarni tarbiyalash» [2] ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan.

Tadqiqot ob’ekti va qo‘llanilgan metodlar. Tadqiqotning ob’ekti sifatida umumiy o‘rta ta’lim maktabi olindi. Yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish, iqtidorli bolalarni qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish bularning huquqiy ong va huquqiy madaniyat darajasini yuksaltirish xalq ta’limi sohasidagi davlat siyosatining eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot mavzusini yoritishda «STEAM – ta’lim» texnologiyasi, tasniflash, tavsiflash usullaridan foydalanilgan.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Mamlakatning kelgusidagi jadal taraqqiyoti yosh iste’dodlarni aniqlash, iqtidorli bolalarni tanlab olish va o‘qitish tizimini tashkil qilish, o‘sib kelayotgan avlodning intellektual imkoniyatlarini namoyon etishga yordam beruvchi ko‘p tarmoqli ta’lim muhitini yaratish bo‘yicha ishlar sifatini oshirish zaruratini taqozo etmoqda.

Prezident va umumta’lim maktablarida «STEAM – ta’lim» (Science – tabiiy fanlar, Technology – texnologiyalar, Engineering – texnik ijodkorlik, Art – san’at, Mathematics – matematika) dasturi joriy etildi. O‘quvchilarning qiziqishlari va xususiyatlarini inobatga olgan holda, ayrim fanlar va ularni o‘rganish darajasini tanlab olish orqali o‘quv jarayonini individuallashtirish ko‘zda tutildi.[3]

Respublikamizda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ijodiy faoliyatga tayyorlashning samarali usullari o‘qitish masalalarida R. Ibragimov, R. Mavlonova, N. Raxmankulova, R. Safarova, N. Muslimov, M. Inoyatova, M. I. Toshpulatova, U. A. Masharipova kabi taniqli olimlar tadqiqotlar olib bordilar.

Evropa mamlakatlarida F. S. Azevedo, L. Darling-Hammond, A. J. Egalite, B. Kisida, D. S. Yeager, G. M. Walton, P. Cantorand, P. Carter, L. Darling-Hammond, R. D. Taylorand, A. A. West, A. Wigfield, J. Cambria, C. A. Wolters tomonidan bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirishning turli jihatlari o‘rganilgan.

Iqtidor – bu inson psixikasining butun umr davomida tizimli rivojlanuvchi sifati bo‘lib, insonning boshqa odamlarga nisbatan bir yoki bir necha sohada yuqori natijalarga erishish imkoniga ega ekanligi bilan belgilanadi.

Tadqiqot natijasida – iqtidor tushunchasining quyidagi tavsiflari aniqlashtirildi: iqtidor bu faoliyatning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta’minlaydigan qobiliyatlarning o‘ziga xos uyg‘unlashuvidir; iqtidor bu – insonning imkoniyatlari doirasi, faoliyatlari darajasi va o‘ziga xosligini belgilaydigan umumiy qobiliyatlar; iqtidor bu – aqliy potentsial, ta’lim olish qobiliyati va bilish imkoniyatlarining bir butun individual tavsifi; iqtidor bu – tabiat tomonidan in’om etilgan qobiliyatlar, ularning tabiiy asoslarining o‘ziga xosligi va namoyon bo‘lishi darajalari; iqtidor bu – iste’dodlilik, faoliyatda yuqori natijalarga erishish uchun ichki imkoniyat va sharoitlarning mavjudligi. Ushbu ta’riflardan kelib chiqqan holda, shuni ta’kidlash mumkinki, iqtidor asosida umumiy intellektual va insonning bilish imkoniyatlarini belgilaydigan, tabiat tomonidan in’om etilgan qobiliyatlar, ijodiy, ilmiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishni ta’minlaydigan maxsus qobiliyatlar majmui aks etadi.

Iqtidorlilik – faoliyatning muvaffaqiyatli bajarilishini ta’minlovchi qobiliyatlarning o‘ziga xos sifatli yig‘indisi; aqliy salohiyat yoki intellekt; bilish imkoniyatlari va o‘rganishga bo‘lgan qobiliyatlarning individual tavsifi. Iqtidorli o‘quvchi o‘zining intellekt darajasi, bilish imkoniyatlari, qobiliyati bilan boshqa o‘quvchilardan ajralib turuvchi individual salohiyat egasidir. Intellektual qobiliyat – to‘g‘rilik nuqtai nazaridan aniq vaziyatlarda intellektual faoliyatning muvafaqqiyatini tavsiflovchi intellekt xususiyati hamda vazifalarni hal etish jarayonida axborotlarni qayta ishlash tezligi, g‘oyalarning originalligi va xilma-xilligi, ta’lim olganlikning yuqori sur’ati va chuqurligi, bilish usullarida individuallikning aks etishidir.

Iqtidorli o‘quvchilar bu umumiy va maxsus qobiliyatlarni o‘zida mujassam etgan bolalardir. Ular boshqa bolalardan quyidagi belgilari bilan ajralib turadi: qiziquvchanligi; doimo turli savollarga javob izlashlari; nutqi, tafakkuri, xotirasining tez rivojlanishi; erta yoshdanoq musiqa, rasm chizish, kitob o‘qish, matematikaga qiziqishi; yuqori darajadagi bilish faolligi va o‘quv faoliyati; masalalarning yechimini topishda maqsadga intiluvchanlik va originallik; tafakkurning unumdorliligi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni iqtidorli o‘quvchilarni tarbiyalash va rivojlantirishda, birinchi navbatda, ularning quyidagi xususiyatlarini hisobga olish zarur: his-tuyg‘ularga boyligi, madaniyatliligi, intellektining rivojlanganligi, mantiqiy fikrlay olishi, maqsadga intiluvchanligi, bilimga chanqoqligi, kasbiy bilimlarni o‘zlashtirishga qiziqishi, muayyan dunyoqarash va qadriyatli yo‘nalishlarga egaligi, ijtimoiy faolligi, kasbiy takomillashishga intilishi, muloqotga kirishuvchanligi, o‘z-o‘zini tarbiyalash imkoniyatiga egaligi, o‘zining yetuklik darajasini anglashi kabilar.

Kreativ yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarni iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlashga tayyorlashni uch (moslashuvli-yo‘naltiruvchi, tayanch, kreativ-produktiv) bosqichda amalga oshirish lozim, degan xulosaga kelindi:

Bo‘lajak o‘qituvchilarni iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlashga tayyorlashning birinchi – moslashuvli-yo‘naltiruvchi bosqichi bo‘lajak o‘qituvchilarni iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlashning o‘ziga xosliklari bilan tanishtirish bilan tavsiflanadi. Mazkur bosqichda bo‘lajak o‘qituvchida iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlash o‘qituvchining kreativ salohiyatini rivojlantirishning muhim komponenti ekanligini anglab yetishga motivatsiyani tarkib toptirish muhim sanaladi. Talabalar pedagogika nazariyasining – “Pedagogik faoliyatga kirish” bilan bog‘liq mavzularini o‘rganish jarayonida – o‘qituvchining shaxsiy va kasbiy sifatlari, – o‘qituvchining ijodkorligi,

– pedagogik kreativlik, – pedagogik mahorat, – pedagogik kompetentlik kabi tushunchalar bilan tanishish asosida kasbiy faoliyatga doir dastlabki bilimlarni egallashdi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlashga tayyorlashning ikkinchi – tayanch bosqichi o‘qituvchida faoliyatga ijodiy yo‘nalganlik, kreativ savodxonlik, ijodiy ko‘nikma va qobiliyatlarni rivojlantirishda o‘z ifodasini topadi. Mazkur bosqichda bo‘lajak o‘qituvchilar tomonidan iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlashga qo‘yiladigan quyidagi talablar o‘zlashtirilishi lozim: o‘quvchining individual o‘ziga xosliklarini aniqlashtirish; individual ish rejasi asosida mashg’ulotlarni tashkil etish (tyutorlik); kichik guruhlarni shakllantirish va ishini tashkil etish (fasilitatorlik); o‘quvchiga individual yordam ko‘rsatish (mentorlik); liderlik sifatlarini shakllantirish; ijodkorlikka yo‘naltirilgan dasturlarni ishlab chiqish (edvayzerlik); – “erkin ishtirok etish” turidagi mashg‘ulotlarni tashkil etish; ota-onalar bilan ishlash; o‘quvchilar o‘rtasida shaxslararo munosabatlarni shakllantirish va h.k.

Xulosa. Bo‘lajak o‘qituvchining umumkasbiy va iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlashga yo‘naltirilgan kreativ sifatlarni o‘zlashtirish, diagnostik natijalar asosida o‘zining kasbiy rivojlantirish yo‘nalishlarini aniqlash kabilarni o‘zlashtirishda «STEAM – ta’lim» texnologiyasi, o‘quv jarayonini individuallashtirish hamda kreativ yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarni iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlashga tayyorlashni uch (moslashuvli-yo‘naltiruvchi, tayanch, kreativ-produktiv) bosqichda amalga oshirish kabi usullardan foydalanish samarali hisoblanadi. Ushbu usullar asosida bo‘lajak o‘qituvchida o‘z-o‘zini namoyon etish va o‘z-o‘zini rivojlantirish kuzatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-4947-sonli Farmoni G‘G‘ O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017-y, 6-son, 70-modda.

2. Mirziyoev Sh. Jismoniy va ma’naviy yetuk yoshlar – ezgu maqsadlarimizga yetishda tayanchimiz va suyanchimizdir «Xalq so‘zi» 2017-yil 1-iyul.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Prezident maktablarini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida 2019-yil 20-fevraldagi PQ-4199-son Qarori

4. Mardonov Sh. Q., Yarmatov R. B., Parmonov A. A. Talaba shaxsini rivojlantirish. “Ta’lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar” jurnali. – Toshkent, 2008.-№1. – B. 34-35.

5. Parmonov A. A., Yosh mutaxassislarning kasbiy faoliyatga moslashuvida rahbarning tutgan o‘rni. // “Uzluksiz ta’lim tizimida ma’naviy-kasbiy barkamol shaxs tarbiyasi”. Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi. – Guliston: GulDU, 2007. – B. 223.

6. Tolipov O‘. Q., Yarmatov R. B., Uzluksiz ta’limda talaba-tadqiqotchilarni tayyorlash. // “Uzluksiz ta’lim sifat va samaradorligini oshirishning nazariy-amaliy muammolari”. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNI BADIIY-ESTETIK TARBIYALASHDA SENSOR TARBIYANING AHAMIYATI.

Umarova Gulshod Abdujabbarovna Guliston davlat pedagogika institutining katta o‘qituvchisi.
e-mail:g.umarova.gdu@gmail.com
Narkuziyeva Nodira Zoirqul qizi Guliston davlat pedagogika instituti talabasi.
e-mail:nodira290394@gmail.com

Annotatsiya. Mamlakatimizda olib borilayotgan ta’lim-tarbiya tizimining sifati va samaradorligini oshirishda maktabgacha ta’lim tashkilotlarining o‘rni ham muhim ahamiyat kasb etadi. Negaki jamiyatimizga ilm-ma’rifatli, aql-u zakovatli, kreativ va odob-axloqli farzandlarni kamol toptirish, tarbiyalash eng avvalo ta’lim sohasida maktabgacha ta’lim tashkilotlaridan boshlanadi. Bugungi kunda ta’lim-tarbiya sohasida olib borilayotgan islohatlarni O‘zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti Islom Abdug‘aniyevich Karimov ta’biri bilan aytganda “Mamlakatimizning istiqlol yilidagi birinchi qadamlaridanoq, buyuk ma’naviyatimizni tiklash va yanada yuksaltirish, milliy ta’lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, zamon talablari bilan uyg‘unlashtirish asosida jahon andozalari va ko‘nikmalari darajasiga chiqarish maqsadiga katta ahamiyat berib kelinmoqda”.

Bizning oldimizga qo‘yilgan mazkur ezgu maqsadlar zamirida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida faoliyat olib borayotgan tarbiyachilar zimmasiga bola shaxsini sog‘lom va yetuk, maktabga, o‘qishga va yozuvga tayyor darajada shakllantirib berishni talab etadi. Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilari bolalarni har tomonlama shakllantirish, ya’ni ularni badiiy-estetik tarbiyalash, bilish qobiliyatini muntazam rejali ravishda rivojlantirib borish, bilimlar tizimi bilan qurollantirishda albatta sensor tarbiyaga yuzlanadilar.

Kalit so‘zlar: Ta’lim, tarbiya, badiiy-estetik tarbiya, sezgi, idrok, sensor tarbiya, sensor madaniyat, sensor qobiliyat, sensor etalonlar.

ЗНАЧЕНИЕ СЕНСОРНОГО ВОСПИТАНИЯ В ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ.

Абстрактный. Важна также роль организаций дошкольного образования в повышении качества и эффективности системы образования в нашей стране. Потому что развитие и воспитание образованных, умных, творческих и нравственных детей в нашем обществе начинается прежде всего с дошкольных

образовательных организаций в сфере образования. По словам Ислама Абдугьяневича Каримова, первого президента Республики Узбекистан, реформы, которые проводятся сегодня в сфере образования, таковы: Большое значение придается цели оздоровления, укрепления ее национальной почвы, приведения ее в порядок. до уровня мировых стандартов и навыков на основе гармонизации с требованиями времени. В рамках этих поставленных перед нами благородных целей воспитатели, работающие в организациях дошкольного образования, обязаны формировать здоровую и зрелую личность ребенка, готовую к школе, учебе и письму. Воспитатели организаций дошкольного образования определенно ориентированы на сенсорное воспитание во всестороннем формировании детей, то есть их художественно-эстетическое воспитание, систематическое плановое развитие познавательных способностей, вооружение системой знаний.

Ключевые слова: Образование, воспитание, художественно-эстетическое воспитание, интуиция, восприятие, сенсорное воспитание, сенсорная культура, сенсорные навыки, сенсорные стандарты.

THE IMPORTANCE OF SENSORY EDUCATION IN THE ARTISTIC AND AESTHETIC EDUCATION OF CHILDREN IN PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS.

Abstract. The role of preschool education organizations in improving the quality and effectiveness of the education system in our country is also important. Because the development and upbringing of educated, intelligent, creative and moral children in our society begins first of all with preschool education organizations in the field of education. In the words of Islam Abdugyanevich Karimov, the first president of the Republic of Uzbekistan, the reforms that are being carried out in the field of education today are: Great importance has been attached to the goal of improvement, strengthening of its national soil, bringing it to the level of world standards and skills on the basis of harmonization with the requirements of the time.

Under these noble goals set before us, educators working in preschool education organizations are required to form a healthy and mature personality of the child, ready for school, study and writing. Educators of pre-school education organizations are definitely focused on sensory education in the comprehensive formation of children, that is, their artistic and aesthetic education, regularly planned development of cognitive abilities, and arming them with a system of knowledge.

Keywords: Education, education, artistic and aesthetic education, intuition, perception, sensory education, sensory culture, sensory skills, sensory standards.

Kirish. Maktabgacha yoshdagi bolalarda badiiy-estetik tarbiyani rivojlanishi maktabgacha ta’limning o‘quvjarayoni mazmunida yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi, bu yerda birinchi o‘rinda avlodlarning ijodiy tajribasini maktabgacha yoshdagi bolalar madaniyati bilan tanishtirish, dunyoga hissiy va qadriyatlarga asoslangan munosabatni shakllantirish, badiiy va ijodiy faoliyat jarayonida shaxsning o‘zini o‘zi rivojlantirish uchun sharoit yaratish muammolari keltiriladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kognitiv rivojlanish murakkab fenomen sifatida qaraladi, bu bolaning atrofidagi dunyoga yo‘naltirilishining turli shakllarini ifodalovchi kognitiv jarayonlarning (fikrlash, xotira, e’tibor, tasavvur, idrok) rivojlanishini o‘z ichiga oladi o‘zi va faoliyatini tartibga soladi. V. G. Kamenskayaning so‘zlariga ko‘ra, 5-7 yoshda maktabgacha yoshdagi bolalar kognitiv funksiyalarda o‘zgarishlarni boshdan kechiradilar - boy ijtimoiy munosabatlar va tengdoshlar bilan o‘zaro munosabat tufayli bola ijtimoiy dunyoda o‘zini o‘zi anglash tajribasini jadal ravishda to‘playdi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ta’lim-tarbiya ishlarining takomillashib borishida Sharq va G‘arb pedagoglarining muhim o‘rni bor. Markaziy Osiyoning mashhur allomalaridan Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali Ibn Sino, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy kabi jahon tan olgan mutafakkirlar o‘zlarining asarlarida ta’lim-tarbiyaga katta e’tibor qaratganlar.

Faylasuf olim Farobiy o‘zining «Fozil odamlar shahri» asarida tarbiya orqali insonga beriladigan 12 fazilatni sharhlab beradi.

Abdulla Avloniy esa tarbiya haqida g‘oyat ibratli fikrlarni bildiradi. «Pedagogika Abdulla Avloniyning yozishicha, – bola tarbiyasining fani, demakdir». «Dars ila tarbiya ikkisi jon ila tan kabidir», «Dars oluvchi – biluvchi, tarbiya oluvchi – amal qiluvchidir». Bu yerda pedagogika faniga qisqa va lo‘nda ta’rif berib, ta’lim bilan tarbiyani esa jon bilan tanga o‘xshatib, ularni bir-biridan ajratib tushunish mumkin emasligini yorqin ifodalab bergan. Avloniyning ta’kidlashicha, tarbiyani yoshlikdan berish nihoyatda zarur. Bolaga avvalo, kichik yoshdan boshlab, ota-ona tarbiya beradi, keyin tarbiya bilan butun jamoatchilik shug‘ullanadi, chunki bunda inson taqdiri hal etiladi deydi [3].

Bu sohada Sharq va G‘arb xalqlari yaratgan og‘zaki ijodiyot, buyuk mutafakkir, pedagog va olimlarning ta’lim-tarbiyaga doir ilg‘or fikrlarini o‘rganib, tahlil qilib, barkamol insonni tarbiyalash jarayonini o‘rganish biz uchun juda qimmatlidir:

ta’lim-tarbiya to‘g‘risidagi qonun-qoida tamoyil, metod va usullarni bolalar bog‘chalarining amaliy hayoti bilan bog‘lab, bo‘lajak tarbiyachi - o‘qituvchilarga o‘rgatish hamda xalq ta’limini boshqarish va rahbarlik masalalarini chuqur o‘rganib, bo‘lajak tarbiyachilarni qanday tayyorlash muammolarini hal qilish;

maktabgacha tarbiya muassasalarida oila bilan uzviy hamkorlikda bolalarni har tomonlama rivojlantirish ishini amalga oshirish.

Bunday vazifalarda tadqiq etish:

birinchidan, bolalar sog‘lig‘ini saqlaydi va mustahkamlaydi, jismoniy rivojlanishini ta’minlaydi;

ikkinchidan, ilmga qiziqish va qobiliyatlarini rivojlantiradi;

uchinchidan, Vatanga, tabiatga, jonajon o‘lkaga muhabbat, kattalarga hurmatni, o‘rtoqlik va jamoatchilik, xayrixohlik, xulq madaniyati, mustaqillik, uyushqoqlik va intizom, mehnatsevarlik kabi ijobiy fazilatlarni tarbiyalaydi;

to‘rtinchidan, estetik tarbiyani amalga oshiradi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga ta’lim berish tizimi pedagogikada ilk bor chex pedagogi Yan Amos Komenskiy (1592—1670) tomonidan yaratilgan. Ya. A. Komenskiy 6 yoshgacha bo‘lgan bolalarga ta’lim va tarbiya berish mumkinligini ko‘rsatib berdi. Shu bilan Ya. A. Komenskiy maktabgacha tarbiya

pedagogikasining mustaqil fan sifatida shakllanishiga asos soldi [4].

Shveysar pedagogi I. G. Pestalotssi (1746-1827) maktabgacha tarbiya didaktikasini tuzishda maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni rivojlantirish masalasiga katta e'tibor beradi. G. Pestalotssi tomonidan ishlab chiqilgan ta'limning asosiy mazmuni maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishda va bolalarga keyinchalik maktabda sistemali ta'lim berishda asosiy dastur bo'lib xizmat qildi [5].

Hozirgi zamon maktabgacha ta'lim nazariyasini yaratishda A. P. Usovaning xizmatlari katta ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyevning asarlari, maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun ishlab chiqarilgan davlat talablari, O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga samarali ta'lim-tarbiya berish maqsadida Maktabgacha ta'lim va tarbiya Davlat standartlari, "Ilk qadam" maktabgacha ta'lim tashkilotlari davlat o'quv dasturi ishlab chiqilgan me'yoriy-huquqiy hujjat hisoblanadi. Ushbu davlat xujjatida maktabgacha ta'lim tashkilotlarining maqsad va vazifalari, o'quv-tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishning zamonaviy shakl, vosita va metodlari o'z ifodasini topgan. Unda maktabgacha yoshdagi bolalarni ta'limning keyingi bosqichi – maktabga tayyorlashning asosiy soha kompetentsiyalari belgilab berilgan.

Tahlil va natijalar. Maktabgacha yoshdagi bolalarda hissiy bilish juda katta ahamiyatga ega. His qilish esa sezgi va idrokka asoslanadi. Tasavvurlarning asosini esa bevosita sezish orqali idrok etish tashkil etadi. Bu bilan bola zavqlanadi, boladagi badiiy-estetik rivojlanish yuzaga keladi. Bu kabi tasavvurlarning aniqligi esa sensor jarayonlarning rivojlanishi bilan belgilanadi.

Sensor tarbiya deganda idrok va sezgining bir maqsad tomon qaratilgan holda rivojlantirish tushuniladi. Sensor so'zi lotincha "sensus"-"tuyg'u", sezgi", "idrok", "sezish qobiliyati" ma'nolarini bildiradi. Bu tushuncha orqali bolalarda badiiy ijodkorlik, zavq, nafosat xususiyatlari namoyon bo'ladi. Sezgi va idrok qanchalar boy bo'lishiga qarab, insonning atrof-muhit, borliq haqidagi ma'lumotlari keng va ko'p qirrali bo'ladi. Bolalarning sensor madaniyati undagi sezgi va idrokning rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bu esa o'z navbatida bola faoliyatining muvaffaqiyati uchun muhim shart-sharoit bo'lib xizmat qiladi. Sezgi-bu atrof olamdagi moddiy dunyoni, narsa va hodisalarning inson ongida aks etishidir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda badiiy-estetik tarbiyani rivojlantirishda sensor tarbiyaning ahamiyati bolalarning sensor qobiliyatlarini o'stirishdan iborat. Bolalarga ranglarni, tuslarni, shakllarni, tovushlar balandligi va tembrini farqlay bilish, shakl va ranglar birikmasini, tasviriy san'at va musiqa asarlarini yanada yaxshiroq tushunish imkonini beradi. Musiqa tinglash, suratlar va haykallar, qushlar, hayvonlar, turli rangdagi gular va hakozolarni ko'rib zavqlanadilar. Bolalar faqatgina zavqlanib qolmasdan ularni ushlab ko'rishlari, hajm va shakllarini farqlay olishlari, ularni qachon va nima maqsadlarda ishlatilishini chuqurroq idrok etishlari hamda bu jarayonda o'zlarining xilma-xil sezgilari va idroklarini takomillashtirishlari talab etiladi.

Sensor tarbiya quyidagi vazifalarni muvaffaqiyatli hal etishni talab etadi.

1. Bolalarda perseptiv harakatlarni shakllantirish.
2. Buyumlarning xususiyati, sifati, munosabati to'g'risidagi umumlashgan

tasavvurlar, sensor etalonlar tizimini shakllantirish.

Perseptiv qobiliyat –bu bolalarning ruhiy holatini his qilish, tushuna olish orqali yuzaga chiqaruvchi qobiliyatdir.

Bolalar qancha tabiat bilan hamnafas bo‘lsalar ularda sensor etalonlar haqidagi tasavvurlar hosil bo‘ladi. Asosiy ranglar, shar, kub, aylana, kvadrat, romb va shu kabi geometrik shakllar, notalarda ifodalangan musiqali tovushlarning turli balandligini etalonlar jumlasidandir. Bolalarda sensor etalonlarni o‘zlashtirish uzoq davom etadigan va murakkab jarayon hisoblanadi.

Maktabgacha yosh davri sensor jarayonlarni rivojlantirish davri hisoblanadi va bu davrda sensor tarbiya muhim o‘rin egallaydi. Mariya Montessori yaratgan Maktabgacha ta’lim texnologiyasi maktab yoshdagi bolalarni tarbiyalash borasida barcha tizimlar orasida ajralib turadi. Montessori metodikasi bo’yicha maktabgacha yoshdagi bolalarni sensor tarbiyalashda quyidagi maqsadlar nazarda tutilishi kerak.

1. Barcha tashqi hissiyotlarni shakllantirish.

2. Tashqi hissiyotlarni tarbiyalash orqali hali to‘liq shakllanmagan barcha ruhiy jarayonlarni rivojlantirish kerak. Chunki diqqat, intelekt va iroda to‘liq rivojlanmagan bo‘ladi.

3. Odatiy bir yoqlama madaniy tasavvurdan xalos bo‘lish.

4. Nutq apparatlari orqali tilni rivojlantirish, so‘z boyliklarini oshirish.

5. Bolalarning ruhiy va jismoniy imkoniyatlariga muvofiq tarzda, o‘z-o‘ziga xizmat qilishda ehtiyoj va talablarni rivojlantirish.

Mariya Montessori yuqorida ko‘rsatilgan pedagogik maqsadlarga erishish uchun bolalarni yaxshi sharoitda tarbiyalashni tavsiya etadi.

XX asr boshlarida Mariya Montessori tomonidan ishlab chiqilgan sensor tarbiya sistemasi bolalarning shakl va hajm, rang va tuslarni yuksak darajada farqlay olishga erishishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan. Bunda bolalar qo‘ldagi mayda muskullarni rivojlantirishga, predmetlarning hajmlari va shakllaridagi arzimagan farqlarni ushlab ko‘rib aniqlash qobiliyatlarini rivojlantirishga, rang tuslardagi nozik farqlarni payqab olishga alohida e’tibor bergan. Bolalarda bu kabi qobiliyatlarni rivojlantirish uchun ular bilan ko‘proq tabiat qo‘ynida mashg‘ulotlar olib borish lozim. Tabiatda ro‘y beradigan hodisalarni, quyoshning nurlarini sochishi, shabbodaning esishi, yomg‘irdan so‘ng osmonda kamalakning paydo bo‘lishini kuzatishlari hamda tevarak-atrof bilan tanishishlari kerak.

Masaru Ibuka “Uchdan keyin kech” kitobida shunday yozadi; “Televizion dasturlar muntazamligi bolada vaqt tushunchasini shakllantiradi. Odatda go‘daklar faqat bugun bilan yashaydi, uning uchun “o‘tmish” va “kelajak” tushunchalari mavjud emas. Taxminan ikki yarim yoshida, aniqrog‘i gapirishni boshlaganida bola “avval”, “keyin”, “kecha” va “ertaga” nima ekanligini tushuna boshlaydi. Boshqacha qilib aytganda bola nutqni tushuna boshlaganida va gapirishni o‘rganganida unda vaqt tushunchasi paydo bo‘ladi” deb ta’kidlab o‘tgan.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, bolalarni ongini, tasavvurlarini va sezgi, idroklarini rivojlantirishda maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilari talim-tarbiya va aqliy, estetik, jismoniy va mehnat tarbiyasining asosi hisoblangan sensor tarbiyaga asoslangan holda ish faoliyatlarini olib borishlari maqsadga muvofiqdir. Yurt poydevori va ertasi, kelajagi bo‘lgan farzandlarni har tomonlama yetuk va

mukammal, komil va barkamol qilib tarbiyalash maktabgacha ta’lim tarbiyachilari zimmasida ekan, bu kabi sharafli burchni mas’uliyat bilan ado etmoqlikka qat’iy yondashish va bajarish shartdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: “Sharq” 1997. – B.14-15.
2. Qodirova F., Toshpo‘latova SH., Kayumova N., A’zamova M. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: “Tafakkur” Nashriyoti, 2019. – B.177.
3. Sodiqova Sh. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent, 2018. . – B. 107.
4. Yadeshko V I., Soxin F. A. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi taxriri ostida. – Toshkent “O‘qituvchi”, 1981. – B. 197.
5. Rang va shakllarni o‘rganamiz. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun multimedia dasturi. . – Toshkent: “O‘zbegim dasturlari”. 2008. – B. 3.
6. Masaru Ibuka “Uchdan keyin kech” (4-nashr). – Toshkent “Akademnashr” 2021. – B. 163.
7. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. – Toshkent, 2018
8. Jalolova G. Q. Maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabga tayyorlash. Metodik tavsiyalar. – Toshkent, 2004.

DARSLARDA INTERFAOL USULLARGA ASOSLANGAN MASHG‘ULOT VA TEXNOLOGIYALARNING TALABALAR AQLIY QOBILIYATLARI RIVOJIGA TA‘SIRI

Mustafoqulova Feruza Inomovna, Jizzax politexnika instituti Xorijiy tillar kafedrasi katta o‘qituvchisi
e-mail:feruza.mustafokulova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada turli chet tillarini o‘rgatishda interfaol usullardan foydalanish mavzusi muhokama qilinadi. Bunda hamisha interfaol usullar bilan birga qo‘llanib kelingan an’anaviy o‘qitish usullari solishtirilib, aniq kuzatishlar asosida yakuniy natijaga oid xulosalar keltiriladi.

Kalit so‘zlar: interfaol usullar, kommunikativ muloqot, an‘anaviy dars, zamonaviy texnologiya.

ВЛИЯНИЕ ОБУЧЕНИЯ И ТЕХНОЛОГИЙ НА ОСНОВЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ НА ЗАНЯТИЯХ НА РАЗВИТИЕ УМСТВЕННЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ

Аннотация. В данной статье рассматривается тема использования интерактивных методов в обучении различным иностранным языкам. При этом сравниваются традиционные методы обучения, которые всегда используются вместе с интерактивными методами, и на основе конкретных наблюдений делаются выводы о конечном результате.

Ключевые слова: интерактивные методы, коммуникативный аспект, традиционный урок, современные технологии.

THE EFFECT OF TRAINING AND TECHNOLOGIES BASED ON INTERACTIVE METHODS IN CLASSES ON THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' MENTAL SKILLS

Abstract. This article discusses the importance of using interactive methods and educational materials in teaching different foreign languages. In this, traditional teaching methods, which have always been used together with interactive methods, are compared, and conclusions of the final result are given based on specific observations.

Keywords: interactive methods, communicative light, traditional lesson, modern technology.

Kirish. Hozirgi kunda chet tillarini o‘rgatish va o‘rganishga bo‘lgan ehtiyoj kundan-kunga ortib bormoqda. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan chora-

tadbirlar ham xorijiy tillarni o‘rganish va amaliyotda qo‘llash uchun keng imkoniyatlar eshigini ochdi. Unga ko‘ra, kollej, litsey, oliy o‘quv yurtlari va maktablarda rus tili bilan bir qatorda ingliz, nemis, fransuz kabi tillar ham o‘qitilib, Yevropa talablari asosida ko‘nikma va malakalarni baholash usullari ishlab chiqildi. Bizga ma’lumki, har qanday chet tili fanlari to‘rtta muhim jihatga (tinglash, o‘qish, yozish va gapirish) bo‘linadi. Har bir jabhada maxsus ko‘nikma va tushunchalar berish jarayonida ta’limda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish katta ahamiyatga ega. Ta’lim jarayoniga zamonaviy innovatsion texnologiyalarni joriy etish ta’lim sifati va samaradorligini oshirish demakdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Shuni ta’kidlash kerakki, interaktiv o‘qitish usullari 1970-yillardan, ya’ni texnologiyalar hayotimizda ajralmas o‘rin egallay boshlagandan buyon o‘rganilib kelinmoqda, ayniqsa, bu izlanishlar 1980-yillardan muvaffaqiyat cho‘qqisiga chiqqan. Chet el olimlari orasida G. Lozanov, Yu. Shexter, A. Shuxin, O. Balansiyeva, Olga M. Trubitsyna, Olena I. Mamonova, T. Polza kabilar ilmiy ish darajasida o‘rganishgan. Bolgar professori G. Lozanov, tilshunos olimlar va psixolingvistlarning intensiv usullarini ishlab chiqdilar. Quyida chet tillarini o‘rgatishning shu usullarini keltirib o‘tamiz [2, 28-b]:

– emotsional-semantik (o‘quvchilarning ichki imkoniyatlaridan foydalanish usuli) usuli;

– katta yoshdagi o‘quvchilarni o‘qitishning tizimli usuli.

Tadqiqot metodologiyasi. Darslarni tashkil etish shakli, maxsus usuli, materia bilan tanishtirish, nutqni shakllantirish va talabalarning kommunikativ qobiliyatlari o‘sishiga o‘qitish jarayonining interaktivligi tufayli erishiladi.

Xususan, chet tillarini o‘rganish va o‘qitishda bunday kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning bir qancha muhim afzalliklari bor. Hozirda IELTS, TOEFL, Goethe Sertifikat kabi chet tilini bilish darajasini baholash testlari ishlab chiqilgan. Bu jarayonlarda texnologik vositalardan foydalanish chet tilining har bir jabhasini o‘rgatishda noan’anaviy va interfaol vazifalar kabi zamonaviy yondashuvlar bilan birga keladi. Masalan, tinglab tushunish uchun turli qurilmalar, pleyerlar, kompakt disklarsiz tasavvur qilish qiyin. Shu sababdan zamonaviy texnologiya va usullardan foydalanish zarur. Ushbu texnik vositalardan foydalanish chet tilini o‘rganish jarayonini o‘quvchilar uchun qiziqarli va samarali qiladi, bundan tashqari, harakatli o‘yinlar yordamida dars davomida o‘quvchilar diqqatini bir joyga jamlaydi.

Interfaol usul – ta’lim jarayonida o‘quvchilar va o‘qituvchi o‘rtasidagi faollikni oshirishning eng maqbul yo‘lidir. O‘quvchilarning bilim olishini faollashtirish, ularning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Interfaol usullardan foydalanish dars samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Interfaol ta‘limning asosiy mezonlari: norasmiy bahs-munozaralar o‘tkazish, o‘quv materialini erkin ifodalash va undan foydalanish imkoniyati, ekspozitsiyalar soni kam, lekin seminarlar soni ko‘p, talabalarning tashabbuskorligi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo‘lib ishlash, yozma ishlarni bajarish va boshqa usullardan iborat bo‘lib, ular tarbiyaviy ish samaradorligini oshirishda alohida ahamiyatga ega.

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda til o‘rganish va o‘qitishni kompyuter texnologiyalarisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Shu bilan birga, o‘qituvchi hozirda

barcha ma’lumotlarni tushuntirib, an’anaviy tarzda dars tashkil etmaydi, faqat o‘quvchilarga mustaqil izlanishga ko‘rsatma beradi va tushuntiradi. Buning uchun o‘quv jarayonida noodatiy innovatsion interaktiv topshiriqlar tizimi va darsni tashkil etish talab etiladi. Hozirgi vaqtda har bir o‘qituvchi darsda induktiv o‘qitish usulidan foydalanishni afzal ko‘radi. Bunda asosiy mavzuni o‘quvchiga tanishtirishdan oldin mavzuga oid turli ko‘rgazmali materiallar talabaga taqdim etiladi. Keyin o‘ylantiruvchi savollar beriladi. Bu talaba savollarga javob topishni intiqlik bilan kutayotgan bir paytda, unga kontekstlar sekin-asta tanishtiriladi. Bu usul o‘qitish jarayonini tushuntirish, oydinlashtirish va asoslashga yo‘l ochadi. Endi o‘quvchi o‘z olgan bilimlarini tahlil qilib, tushuna boshlaydi. U oldingi bilimlari bilan bog‘lanish va farqlarni ajrata oladi. Umumiy o‘qitish jarayonida o‘quvchi ijodiy ish bajaradi. Olingan barcha bilimlardan foydalanib, u tajriba o‘tkazish uchun o‘z rejasini tuzadi. O‘quvchi xohlaydimi yoki yo‘qmi, biladimi yoki yo‘qmi mavzuga qiziqishini ko‘rishimiz mumkin. Albatta, interfaol mashg‘ulotlarni o‘tkazishda interfaol usulni to‘g‘ri tanlashni bilish kerak. Bunda o‘quvchining yoshi, bilim darajasi va muhitini hisobga olish zarur.

Ta’kidlash joizki, mamlakatimizda o‘quvchilarga ta’lim-tarbiya berishda qadimdan rivojlangan interfaol usullardan foydalaniladi. Xuddi shunday uslublarni turli she’riyat kechalari, bahs-munozaralarida ham ko‘rishimiz mumkin. Bu usullar o‘quvchilarning tafakkuri, aql-zakovati, tafakkuri, iqtidori va nutqini rivojlantirib, ularni mustaqil, barkamol qiladi va komil inson bo‘lib shakllanishiga xizmat qilib keladi.

Ko‘rinib turibdiki, interfaol metodning asosiy maqsadi ta’lim jarayonlarida ta’lim sifatini oshirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish orqali o‘quvchining faol fikrlashi uchun erkin muhit yaratishdir. U o‘zining potentsial imkoniyatlari va aqliy salohiyatini namoyon etib, ta’lim samaradorligi va sifatini oshirishga yordam beradi. Darslar interfaollik asosida shunday tashkil etilganki, dars davomida hech bir talaba chetda qolmaydi. Har bir inson o‘z fikri va bilimini ochiq va ikkilanmasdan ifodalash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Chunki interfaol usullarda asosiy e’tibor nafaqat o‘rgatish va bilim berishga, balki fikri to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri bo‘lishidan qat’iynazar, fikrlashga undashga ham qaratiladi. Har xil interfaol usullar mavjud va ularning barchasi har qanday progressiv metodlar kabi, birinchi navbatda, mashg‘ulot oldidan o‘qituvchidan katta tayyorgarlikni talab qiladi.

Dars jarayonini oqilona tashkil etishda o‘quvchilarni rag‘batlantirish, turli kichik materiallardan foydalanish, mavzu bo‘yicha savol-javoblar berish orqali aqliy hujum tashkil etish, muammoli vaziyatlar berish, o‘z ustida ishlashga o‘rgatish, bahs-munozaralar o‘tkazish, kichik guruhlarda ishlash kabi usullar juda muhimdir. Ta’lim jarayonlariga interfaol usullarni to‘liq tatbiq etish borasida shuni ta’kidlash joizki, zamonamiz yoshlari o‘tmishdagi ajdodlarimizdan zamonaviy qarashlari va ayniqsa, ilg‘or raqamli texnologiyalardan foydalanish qobiliyati bilan ajralib turadi. Hozirda bunday kompyuter texnologiyalaridan foydalanish, nafaqat qiziqarli interaktiv o‘yinlardan foydalanish, balki puxta va aqlli ta’lim berish ham davrning dolzarb muammosiga aylanib bormoqda. Binobarin, kelajak avlodni barkamol shaxs etib tarbiyalash uchun kuchli mezon, mehnatsevarlik, epchillik va puxta rejalashtirish talab etiladi. O‘qitish jarayonida biryoqlama yondashuvsiz turli xil an’anaviy va

zamonaviy metodlarni uyg‘unlashtirib qo‘llash katta rol o‘ynaydi. Bunda o‘qituvchi mavzuga turlicha yondashuvlar asosida mavzu beradi va berilgan bilimlarni boshqa interfaol o‘yinlar yordamida mustahkamlaydi. Dars oxirida mustaqil ishlashlari uchun loyihalar yoki turli muammoli vaziyatlarni taqdim etadi. Quyidagi jadvalda zamonaviy interfaol usullar bilan ishlashning dars jarayonidagi tarkibiy qismlari keltiriladi:

Jadval 1.

Interfaol usullar bilan ishlashning dars jarayonidagi tarkibiy qismlari

Kirish	Qo‘shiqlar, raqslar
Yangi mavzuni tushuntirish	mavzuga oid turli ko‘rgazmali materiallar talabaga taqdim etiladi. Keyin o‘ylantiruvchi savollar beriladi. Bu talaba savollarga javob topishni intiqlik bilan kutayotgan bir paytda, unga kontekstlar sekin-asta tanishtiriladi
Mavzuni mustahkamlash	Rag‘batlantiruvchi mashqlar, videodarslar, audioyozuvlar, rasmli boshqotirmalar
Mustaqil ish	Loyihalar yoki turli muammoli vaziyatlarni taqdim etish
Uyga vazifa berish	O‘rganilayotgan chet tilida lug‘at boyligini oshirishga xizmat qiluvchi topshiriqlarning mavzuga oid tizimli to‘plamlaridan foydalanish

Yuqoridagi jadval asosida Jizzax politexnika institutining turli fakultetlari talabalari orasida xorijiy tili sifatida nemis tili o‘qitiladigan guruhlar tanlab olinib, ularga “Aqliy hujum”, “Munozara”, “Klaster”, “Baliq skeleti”, “Debat”, “Aylana stol” kabi zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida mashg‘ulotlar tashkil etildi. Tajriba o‘quv rejasida xorijiy til uchun umumiy 60 soat ajratilgan guruhlarda amalga oshirildi. Bunda sinov uchun ajratilgan umumiy amaliy dars soatlari, ya’ni 30 soatning yarmi an’anaviy dars mashg‘uloti shaklida, qolgan yarmi interaktiv usullar asosida tashkil qilindi. Natijalar esa kutilganidek: noan’anaviy mashg‘ulotlarda qatnashgan talabalar dars nihoyasiga yetishini xohlashmadi, dars markazida o‘qituvchi emas, talabalar faolligi kuzatildi, dars nihoyasida talaba va o‘qituvchi orasidagi chegara uzoqlashib, talaba o‘zini qiziqtirgan savollarni bemalol so‘ray olganligi interfaol usullarga asoslangan mashg‘ulotning talabalar aqliy savodxonligiga juda ijobiy ta’sir etganligiga guvoh bo‘lindi.

Xulosa va takliflar. Albatta, loyiha ustida ishlash ularning ijodiy fikrlashini va yangi narsalarni yaratishga ishtiyoqini oshiradi. Xulosa qilib aytganda, chet tili o‘qitish jarayonlarida innovatsion usullarni qo‘llash natijasida o‘quvchilarning nutqi ravon bo‘ladi, aqliy va mantiqiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi, to‘g‘ri va tezkor javob berish ko‘nikmalari shakllanadi. Bunday interfaol usullar talaba va yoshlarning bilim olishga intilishini oshirish bilan birga, psixologik jihatdan ham rag‘batlantiradi.

Natijada o‘quvchilar dars jarayoniga puxta tayyorgarlik ko‘rish, ta’lim sifatini oshirishga kirishadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bekmuratova U. B. “Ingliz tilini o‘qitishda innovatsion texnologiyalardan olib borish” mavzusida murojaat. – Toshkent, 2012 yil.
2. Xatamova N. Q., Mirzayeva M. N.. “Ingliz tili darslarida qo‘llanmagan interfaol usullar” (uslubiy qo‘llanma), – Navoiy, 2006, 40-b.
3. Hoshimov O‘., Yoqubov I. “Ingliz tili o‘qitish metodikasi” (o‘quv qo‘llanma) – Toshkent: “Sharq” nashriyoti, 2003 Muminov F. M. Mo‘minova. – Tekst: neposredstvennyy // Molodoy uchenyy. 2020. – № 18 (308). – S. 590-592 – URL: https://moluch.ru/archive/308/69404/ (ma’lumotlar manzili: 20.01.2022)
4. Otaboeva M. R. Chet tilini o‘qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalardan yuklash va uni olib borish / M. R. Otaboeva. – Tekst: neposredstvennyy, elektronnyy // Molodoy uchenyy. – № 109 4.2 (138.2). 2017. – S. 36-37. – URL manzili: https://moluch.ru/archive/138/39058/
5. Мамаризаева Ф. Литеральный перевод – средство литерального общения и взаимодействия. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 6(3), 2022. – С. 50–55. https://www.scienceproblems.uz/index.php/journal/article/view/78

ARALASHTIRILGAN TA’LIM SHAROITIDA O‘QUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Shodiyev Muhiddin Berdimuratovich, Jizzax politexnika instituti “Xorijiy tillar” kafedrasi katta o‘qituvchisi
e-mail:shodievmuhiddin@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola aralash ta’lim kontekstida talabalarning aqliy salohiyatini rivojlantirishni o‘rganadi. Ishning dolzarbligi talabalarning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish uchun yangi shart-sharoitlarga bo‘lgan ehtiyojdir. Ishning maqsadi - kommunikativ kompetentsiyalarni rivojlantirish uchun aralash ta’lim samaradorligini isbotlash. Maqolada o‘qituvchilar uchun aralash ta’limni amalga oshirishda kompetensiyalarni rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar berilgan, shuningdek, kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish darajalari keltirilgan. Bu jarayonda oliy ta’lim muassasalarida elektron ta’limni qo‘llashning mohiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: muloqot qobiliyatlari, aralash ta’lim, o‘rta maktab, elektron ta’lim, elektron kurslar.

DEVELOPMENT OF STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCES IN THE CONDITIONS OF MIXED EDUCATION

Abstract. This article examines the development of students' communicative competencies in a blended learning context. The urgency of the work is the need for new conditions for the development of students' communicative abilities. The purpose of the work is to prove the effectiveness of mixed education for the development of communicative competences. The article provides recommendations for the development of competencies for teachers in the implementation of mixed education, as well as the levels of development of communicative competencies. In this process, the essence of using electronic education in higher education institutions is revealed.

Keywords: communicative skills, blended learning, high school, e-learning, e-courses.

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ СМЕШАННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье рассматривается развитие коммуникативных компетенций студентов в условиях смешанного обучения. Актуальность работы заключается в необходимости создания новых условий для развития

коммуникативных способностей студентов. Цель работы – доказать эффективность смешанного образования для развития коммуникативных компетенций. В статье даны рекомендации по развитию компетенций учителей при реализации смешанного образования, а также уровни развития коммуникативных компетенций. В этом процессе раскрывается суть использования электронного образования в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: коммуникативные навыки, смешанное обучение, высшая школа, электронное обучение, электронные курсы.

Kirish. Zamonaviy oliy ta’limning asosiy xususiyatlaridan biri yangi O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi asosida o‘quv jarayonini tashkil qilishdir. Ushbu hujjat talabalarning kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan kompetensiyaga asoslangan yondashuvni joriy qilishni belgilab berdi. Shunday qilib, ular o‘zlarining bandlik istiqbollarini kengaytirish va mehnat bozorida raqobatbardoshlikni saqlab qolish uchun o‘zlashtirilgan bilim va ko‘nikmalarni kasbiy sohada ijodiy va mustaqil ravishda amaliyotda qo‘llashlari kerak. Bundan tashqari, yangi texnologiyalar joriy bo‘lgani sayin kadrlar tayyorlash masalasida yana bir muhim talab paydo bo‘ldi, ya’ni elektron ta’limdan foydalanish [4, 227-b]. Ularsiz oliy o‘quv yurtlari malakali bitiruvchilarni tayyorlash hozirgi kunda qiyin bo‘lmoqda. Biroq, bunday ta’lim turining barcha afzalliklariga qaramay, kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish darajasini pasaytirish xavfi mavjud, chunki vazifalarning aksariyati o‘quvchilar tomonidan elektron muhitda o‘qituvchi va sinfdoshlar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqa qilmasdan amalga oshiriladi [3, 198-b]. Bugungi kunda ushbu muammoni hal qilishning eng samarali usuli, bizning fikrimizcha, aralash ta’limdan foydalanishdir. Ish jarayonida aralash ta’lim sharoitida kommunikativ kompetentsiyalarni rivojlantirish samaradorligini tekshirish vazifasi hal qilinadi. Ya’ni, mavzuning dolzarbligi muammoning nazariy jihatdan yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishda aralash ta’limning afzalliklarini amaliy asoslash zarurati bilan bog‘liq.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kompetensiyaga asoslangan yondashuvning maqsadi bitiruvchi talabalarda mustaqil ravishda kasbiy faoliyatda qo‘llashi mumkin bo‘lgan kompetensiyalarni yaratish orqali ta’lim sifatini ta’minlashdan iborat. Ya’ni, talabalar oliy o‘quv yurtlarida o‘qish davomida katta hajmdagi amaliyot oladilar. Bundan tashqari, ular nafaqat ma’lum miqdordagi nazariy bilimlarni oladilar, balki ularni haqiqiy kasbiy sharoitlarda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. B. I. Hasanning ta’kidlashicha, kompetensiya – bu maqsad, kompetensiya – natija va ularga erishish chorasi – kompetensiya ko‘rsatkichi. Ya’ni, hozirgi kunga qadar o‘qitish mazmunidan o‘quvchilar o‘quv yakunida ko‘rsatishi kerak bo‘lgan o‘quv faoliyati natijalariga ustuvorliklarni ko‘rsatish orqali amalga oshiriladi. Kompetensiyaning yo‘nalishi bitiruvchilarning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligi va dolzarbligini baholashdan iborat.

Kompetensiyalarni shakllantirishning umumiy muammosi tadqiqotchilar tomonidan bir necha yillardan beri o‘rganilib kelinmoqda. Bu savol E. F. Zeer, G.K.ning asarlarida keltirilgan. Elektron ta’lim vositalaridan foydalanish bilan kompetensiyalarni shakllantirish mavzusi P.K.Petrov, O.A.Kozlov, T.A.Ko‘chki,

A.A.Andreev, I.V.Sergienko, Selevko, G.S.Trofimova kabi izlanuvchilar ishlarida keng tadqiq qilingan. Bizning fikrimizcha, kommunikativ kompetentsiyalarni egallash turli xil shaxs, malakali mutaxassisni shakllantirishning zaruriy shartidir [5, 425-b].

Tadqiqot metodologiyasi. Aralashtirilgan ta'lim (elektron texnologiyalardan foydalangan holda) kompetensiya yondashuvi kontekstida bitiruv malakasini oshirishga eng ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Blended Learning – bu kompyuter grafikasi, audio va video va interaktiv elementlar kabi maxsus axborot texnologiyalaridan foydalanadigan elektron ta'lim elementlari bilan an'anaviy elektron ta'lim shakllarining kombinatsiyasi [6, 1085-b]. Nutq asoslarini egallash, asosiy muloqot ko'nikmalariga ega bo'lish, shaxslararo va ishbilarmonlik munosabatlarini o'rnatish, qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish qobiliyati, biznes muammolarini muhokama qilish va o'z nuqtai nazarini himoya qilish qobiliyati kabi umumiy kasbiy muloqot ko'nikmalari bevosita o'zaro ta'sir natijasida shakllanadi.

Kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishni, masalan, elektron sharoitda loyiha faoliyati orqali tashkil etish mumkin. O'quvchilarni elektron texnologiyalar yordamida tayyorlashda kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish, bizningcha, malakali mutaxassis bo'lib yetishishning yangi yo'llarini ochadi. Zamonaviy bitiruvchilar egallagan malakalari tufayli mehnat bozorida talabga aylanib bormoqda. Bizda kasbiy ta'lim har doim davlat va jamiyat ehtiyojlariga asoslangan. Aralash ta'lim esa resurslar va xizmatlardan tezkor foydalanishni, ularning almashinuvini va ta'lim jarayoni ishtirokchilarining faol birgalikdagi ishini ta'minlaydigan istiqbolli ta'lim turidir. Bu o'quv vaqtini tejash imkonini beradi, o'qituvchilar va tadqiqotchilarni innovatsion usullar, texnologiyalar, ishlab chiqish vositalari va elektron ta'lim yechimlaridan foydalanishga qaratadi.

O'rta maktablarda keng ko'lamli elektron vositalar, jumladan, o'quv jarayonini faollashtirish, bitiruvchining hayoti va kasbiy faoliyatida foydalanishi mumkin bo'lgan ajralmas kompetensiyalarni shakllantirish imkonini beruvchi elektron kurslar qo'llaniladi. Elektron ta'lim aralash dasturning bir qismidir. Ya'ni, elektron ta'lim bilan an'anaviy shakllarni to'ldirib, malakali bitiruvchini tayyorlash imkonini beruvchi zarur vositalar bilan to'liq ta'minlangan ta'lim jarayoniga ega bo'lamiz. Ta'lim jarayoni an'anaviy va elektron ta'limning o'zgaruvchan bosqichlari bilan birlashtirilgan. Mutaxassislar ushbu turdagi treningni faol amalga oshirishning bir nechta sabablarini aniqlaydilar:

– talabalar uchun kurash (iqtisodiy sabab),

– ta'lim sifatini oshirish istagi (sifatli sabab),

– universitet samaradorligini oshirish istagi (samaradorlik sababi).

Yurtimizda ko'plab ta'lim muassasalari boshqa elektron ta'lim platformalari qatorida Moodle-ni tanlaydi. Moodle universal dasturiy platformasidan foydalangan holda elektron ta'lim tizimi (e-learning) axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalaridan foydalangan holda elektron ta'limni amalga oshirish imkonini beradi; Har qanday shaklda taqdim etilgan ma'lumotlarni uzatish va qabul qilish, interaktiv muloqotni qo'llab-quvvatlash, shu bilan birga axborotni to'plash, qayta ishlash,

uzatish, arxivlash va translyatsiya qilish imkoniyatini ta’minlash bilan ham bu tizim ahamiyatlidir.

Dunyoda onlayn ta’limni joriy etish darajasini tavsiflab, barcha tahlilchilar bu borada AQShning shubhasiz yetakchiligini ta’kidlamoqda. Qo‘shma Shtatlarda oliy ta’lim muassasalarining 81% kamida bitta masofaviy ta’lim kursini taklif qiladi, AQShdagi barcha maktablarning 67% masofaviy ta’limni rivojlanishning strategik muhim sohasi deb biladi [8, 163-b].

Tahlil va natijalar. Umumlashtirilgan tajriba ko‘rib chiqilayotgan kompetensiyalarni shakllantirish muammosini yaxshi bilish to‘g‘risida xulosa chiqarishga olib keldi. Shu bilan birga, biz aralash ta’lim kontekstida kommunikativ kompetentsiyalarni shakllantirishga unchalik ko‘p ish ajratilmaganligini ham ta’kidladik. An’anaviy va to‘liq masofaviy ta’limga nisbatan o‘zining afzalliklarini isbotlagan aralash ta’limni amalga oshirish bo‘yicha muvaffaqiyatli tajriba ko‘rib chiqildi. Kommunikativ kompetentsiyalarni shakllantirishda aralash ta’lim bo‘yicha o‘qitish samaradorligini aniqlash bo‘yicha tadqiqot yordamida kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishda aralash ta’limdan foydalanishning maqsadga muvofiqligini ko‘rsatdik. Jizzax politexnika instituti talabalari kichik guruhlarga bo‘lingan holda loyihani yakunlash uchun taklif qilindi. Loyihada 67 nafar talaba ishtirok etdi (“Kasb-hunar ta’limi (tarmoqlar bo‘yicha”) yo‘nalishi “Qurilish”, “Neft va gaz biznesi” yo‘nalishi). Aralashtirilgan ta’lim sharoitida kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish samaradorligini “o‘sish” darajasini aniqlash uchun nazorat va eksperimental guruhlarda foizlarda va ballarda o‘rtacha miqdoriy ko‘rsatkichlar solishtirildi. Shuningdek, talabalardan ularning aralash ta’lim faoliyatiga ta’sir darajasi haqidagi ba’zi savollarga javob berish, ushbu turdagi mashg‘ulotlarga o‘zlarining munosabatlarini aniqlash taklif qilindi. (“Sizningcha, elektron vositalar hamkorlar bilan muloqot qilishda sizga yordam berdimi?”, “Sizning fikringizcha, taklif etilayotgan trening shakli qulaymi?”).

Kommunikativ kompetentsiyalarni shakllantirish vositasi sifatida zamonaviy o‘quv jarayonini tashkil etishning o‘ziga xos xususiyati tahlil qilindi; yoshlarning yosh xususiyatlarini ochib berildi (ratsionalizm, o‘z-o‘zini anglash, o‘zini-o‘zi qadrlash, yutuqlarga bo‘lgan ehtiyoj). Ishlar mutaxassislar nazorati ostida olib borildi.

Tajriba ishi quyidagicha olib borildi:

Talabalar guruhlarga bo‘lingan. Birinchi guruhda mashg‘ulotlar an’anaviy shaklda (nazorat guruhida), ikkinchisida – aralash (eksperimental guruh)da natijalarning o‘zgarish dinamikasini kuzatish va uning asosida samaradorligi to‘g‘risida xulosalar chiqarish uchun o‘tkazildi. Shundan so‘ng bir xil o‘quvchilar uchun aralash ta’lim sharoitida kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish samaradorligi sinovdan o‘tkazildi.

Qobiliyatni shakllantirishni tekshirish uchun innovatsion nazorat usullari sifatida quyidagi usullar qo‘llanildi: keys usuli, loyiha usuli, elektron test, portfel. Elektron tizimlardan foydalanish bizga nazorat qilinadigan materialni talabalar tomonidan o‘zlashtirilishi bo‘yicha obyektiv ma’lumotlarni tezda olish imkonini berdi.

Aralashtirilgan ta’lim sizga o‘quv jarayonini nazorat qilish va tahlil qilish imkonini beradi, shuning uchun kommunikativ kompetensiyaning to‘liq shakllanmaganligi uchun deyarli hech qanday tahdid yo‘q. O‘qituvchi

o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasiga mos ravishda kerakli tarkibni tanlaydi yoki multimedia kontentidan foydalangan holda mualliflikdan foydalanadi.

O‘qituvchining roli o‘quvchilarni o‘z-o‘zini rivojlantirishni rag‘batlantirish maqsadida ularga yo‘naltirish va ta’sir qilishdir (Skatovaet all, 2018). Elektron kurs vositalaridan doimiy ravishda onlayn foydalanish talabalarning faolligini oshiradi va shu bilan ularning ushbu turdagi treningning afzalliklari bilan muloqotda ishtirok etishini ta’minlaydi. Aralashtirilgan ta’lim uchun o‘quv jarayoni an’anaviy va elektron ta’limning o‘zgaruvchan bosqichlari bilan birlashtirilgan. Dastlab, talabalar ushbu turdagi treningga to‘g‘ri tayyorgarlik ko‘rishlari kerak. Shuning uchun o‘qituvchi maxsus ma’lumot xatlarini taqdim etadi, maslahatlar beradi, video materiallardan foydalangan holda shaxsan brifing va kurs haqida qisqacha ma’lumot beradi, qo‘llaniladigan texnologiyalar haqida umumiy ma’lumot beradi. Bundan tashqari, u auditoriyada kontseptual taqdimotlar o‘tkazadi, virtual seminarlar va amaliy tadqiqotlarni namoyish etadi [6, 1082-b]. Shundan so‘ng, talabalar o‘qituvchi nazorati ostida tajribalar o‘tkazadilar, simulyatsiya tizimlaridan foydalangan holda yechimlarni izlaydilar, ilgari bajargan vazifalar misolida mashqlarni bajaradilar. O‘qituvchi talabalarga elektron platformada kursga doimiy kirishni ta’minlashi, topshiriq davomida talabalarga kerak bo‘lishi mumkin bo‘lgan kurs bo‘yicha yo‘l-yo‘riq va ko‘rsatmalar berishi kerak. O‘qituvchi (repetitor) talabalarni onlayn ravishda qo‘llab-quvvatlashi kerak.

Yuqorida aytib o‘tganimizdek, elektron ta’lim an’anaviyni to‘ldirishi kerak. Vazifalar elektron shaklda faqat o‘qituvchiga talabalar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri munosabatda bo‘lishga ko‘rsatma berilgandan so‘ng bajarilishi kerak, chunki dastlabki bosqichlarda o‘qituvchiga ma’lumotni yaxshiroq idrok etish uchun shaxsan so‘rashi oson va yaxshi bo‘lgan aniqlovchi savollar paydo bo‘lishi mumkin.

Kommunikativ kompetentsiya tarkibi quyidagi elementlarni o‘z ichiga oladi: zarur tillarni bilish (muloqotning belgilangan maqsadlariga erishish uchun ulardan foydalanish); boshqalar va uzoq odamlar va hodisalar bilan muloqot qilish usullarini bilish; guruhda ishlash ko‘nikmalari; Jamoada turli xil ijtimoiy rollarga ega bo‘lish [7, 120-b]. Kelajakda o‘qituvchi kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishni davom ettirish uchun Moodle tizimi tomonidan taqdim etilgan vositalarni faol ravishda amalga oshirishi mumkin. Ular orasida: wiki, blog, chat, forum, vebinar. Muloqot ko‘nikmalarini kichik guruhlarda bajariladigan turli vazifalar orqali ham o'rgatish mumkin. Elektron platforma ushbu vazifani muvaffaqiyatli bajarishga imkon beradi. Foydalanish darajasi o‘quv yili va o‘qitish yo‘nalishiga qarab o‘zgaradi, chunki kursni yaratish va mazmuni ta’lim muassasasining professor-o‘qituvchilariga bog‘liq.

Kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish loyiha faoliyati orqali muvaffaqiyatli o‘tish mumkin. Bunda o‘qituvchi o‘quvchilar oldiga haqiqiy muammoni qo‘yadi. Talabalar mustaqil ravishda ma’lumot to‘playdi va tahlil qiladi, faktlarni umumlashtiradi va dizayn muammosini hal qilish usullarini tanlash bilan shug‘ullanadi.

Loyihani amalga oshirish jarayonida shakllanadigan kommunikativ vakolatlarga quyidagilar kiradi: tashkilotning (korxonaning) samarali aloqa infratuzilmasini yaratishda ishtirok etish, ichki va tashqi aloqani ta’minlash, korporativ madaniyatni

shakllantirish va qo‘llab-quvvatlashda ishtirok etish qobiliyati; aloqa kompaniyalari va tadbirlarini rejalashtirish, tayyorlash va o‘tkazishda ishtirok etish qobiliyati.

Elektron ta’lim haqida gapirganda, birinchi navbatda, talaba har qanday qurilmadan, shu jumladan mobil qurilmadan elektron kurslardan teng foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerakligini unutmaslik kerak, bu ham kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishga bevosita ta’sir qiladi. Matn formatiga qo‘shimcha ravishda axborotni taqdim etish usuli sifatida ham siz audio materiallardan, 6-9 daqiqadan ko‘p bo‘lmagan videolardan, shuningdek moslashtirilgan interaktiv rasmlar va infografikalardan foydalanishingiz, tuzilgan matnlardan (kartalarda) foydalanishingiz, nafaqat tekshirish, balki testlarni ham taqdim etishingiz kerak.

Xulosa. Aralashtirilgan ta'lim kontekstida kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishning har tomonlama ko‘rib chiqilishi keltirilgan. Kompetentlik yondashuvining jihatlari ochib berilgan, elektron ta’limning mohiyati tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida biz kommunikativ kompetentsiyalarning asosiy tushunchalari va mohiyatini aniqladik. Elektron ta’lim platformasining imkoniyatlari ko‘rib chiqildi. Moodle resurslaridan foydalanish tufayli kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish jadalroq ekanligi aniqlashtirildi.

Biz muloqot ko‘nikmalarini kichik guruhlar tomonidan bajariladigan turli vazifalar orqali ham o‘rgatish mumkinligini aniqladik. Elektron platforma ushbu vazifani muvaffaqiyatli bajarishga imkon beradi. Deyarli barcha talabalar (79%) elektron vositalar bilan ishlashga tayyor va ularning ilovasini foydali deb bilishadi. Tadqiqot shuni tasdiqlaydiki, aralash ta’lim sizga bitiruvchilarning malakasini rivojlantirish chegaralarini kengaytirish imkonini beradi. Olingan ma’lumotlar aralash ta’lim kontekstida kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishning yuqori ko‘rsatkichlarini aniqlashga imkon berdi. Yuqorida aytilganlarning barchasini hisobga olgan holda, biz aralash ta’lim zarurligi haqida gapirishimiz mumkin, chunki kompetensiyaga asoslangan yondashuv doirasida u ko‘p qirrali va malakali bitiruvchini rivojlantirish uchun eng yaxshi tarzda namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Berry J. W., Poortinga Y. H., Segall M. H., & Dasen P. R. 2002. Madaniyatlararo psixologiya: tadqiqot va ilovalar. Kembrij universiteti matbuoti. Britzman, 2013.

2. Bulaeva M. N., Vaganova O. I., Gladkova M. N., 2018. Kasbiy ta'lim muassasasida faoliyat texnologiyalari. Boltiqbo‘yi gumanitar jurnali. 3 (24).
– B.167-170. https://elibrary.ru/item.asp?id=36237878

3. Chaikina Z. V., Shevchenko S. M., Muxina M. V., Katkova O. V. va Kutepova L. I. 2017-yil, iyul. Elektron test o‘quv-tarbiyaviy faoliyat natijalarini nazorat qilish jarayonini optimallashtirish vositasi sifatida. Inson zamonaviy ilm-fan tomonidan o‘rganish ob’ekti sifatida, xalqaro konferentsiya. – B. 194-200.

4. Ergasheva Feruza Avasxonovna. Grammatical interference in students` speech in language learning. Academia Repository, 5 (1), 2024. – P. 226–232. Retrieved from http://academiarepo.org/index.php/1/article/view/401

5. Garina E. P., Garin A. P., Kuznetsov V. P., Popkova E. G. va Potashnik Y. S. Kompleks mahsulotni rivojlantirish sharoitida sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirish

yondashuvlarini taqqoslash. Inson zamonaviy ilm-fan tomonidan o‘rganish ob’ekti sifatida, xalqaro konferentsiya. 2017-yil, iyul. –P. 422-431.

6. Ilyashenko L. K., Prokhorova M. P., Vaganova O. I., Smirnova Z. V., & Aleshugina E. A. Managerial preparation of engineers with eyes of students. International Journal of Mechanical Engineering and Technology, 9 (4), 2018. – P. 1080-1087.

7. Nikolai F., &Kobylin I. American trauma studies and the limits of their transitivity in russia heart-to-heart talks with veterans of local conflicts. Logos, (5), 2017. – P. 115-136.

8. Мамаризаева Ф. Литеральный перевод – средство литерального общения и взаимодействия. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 6 (3), 2022. – С. 50-55. https://www.scienceproblems.uz/index.php/journal/article/view/78

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF INGLIZ TILI O‘QITUVCHILARIDAGI KASBIY QOBILIYATLAR

Xodjayeva Mahliyo Hakimovna, Jizzax politexnika instituti “Xorijiy tillar” kafedrasi assistenti
e-mail: mahliyokh@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada yurtimizda ta’lim tizimida bo‘layotgan o‘zgarishlarda, o‘qituvchilarga bo‘layotgan e’tibor darajasi va ulardan talab qilinayotgan kasbiy mahoratlari haqida so‘z yuritiladi. Bundan tashqari, ta‘lim sohasida o‘z faoliyatini yo‘lga qo‘ymoqchi bo‘lgan bo‘lajak boshlang‘ich sinf ingliz tili o‘qituvchilarida kasbiy mahorat qanday bo‘lishi kerakligi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: ta‘lim, tarbiya, qobiliyatlar, pedagogik mahorat, yosh xususiyatlari, kasbiy bilim, kasbiy mahorat, bo‘lajak pedagog faoliyati.

PROFESSIONAL SKILLS OF FUTURE PRIMARY ENGLISH TEACHERS

Abstract. This article talks about the changes taking place in the education system of our country, the level of attention paid to teachers and the professional skills required of them. In addition, it is thought about what professional skills should be in the future elementary English teachers who want to start their activities in the field of education.

Keywords: education, skills, pedagogical skills, age characteristics, professional knowledge, professional skills, future pedagogic activities

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ НАВЫКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В данной статье говорится об изменениях, происходящих в системе образования нашей страны, уровне внимания, уделяемого учителям, и требуемых от них профессиональных навыках. Кроме того, задумывается о том, какими профессиональными навыками должны обладать будущие учителя начального английского языка, желающие начать свою деятельность в сфере образования.

Ключевые слова: образование, воспитание, умения, педагогическое мастерство, возрастные особенности, профессиональные знания, профессиональные навыки, будущая педагогическая деятельность.

Kirish. Hozirgi zamon ta’lim-tarbiya jarayonida o‘qituvchilarning o‘rni beqiyosdir. Ta’lim-tarbiya berishda o‘qituvchi o‘z dars o‘tish mahoratiga ega bo‘lishi lozim. Bir necha yil oldingi ta’lim tizimi bilan hozirgi zamon ta’lim tizimini solishtiradigan bo‘lsak, o‘rtasidagi anchagina farqni sezamiz. Yurtimiz ta’limida bo‘layotgan o‘zgarishlar faqatgina ta’lim tizimiga ta’sir qilmaydi, balki o‘qituvchining kasbiy mahoratiga ham sezilarli darajada ta’sir o‘tkazadi. Ya’ni ta’lim tizimida bo‘layotgan yangiliklar, ta’lim texnologiyalarining kundan-kunga rivojlanishi va darsliklarning yangicha ko‘rinishda o‘zgarishi bo‘lajak va davomiy ishlab kelayotgan pedagoglardan katta bilim va kuchli mahoratni talab qiladi. Pedagog o‘z mahoratini namoyish qilishda o‘z pedagogik qobiliyatlardan foydalanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bitiruvchilarda kasbiy qobiliyatlar rivojiga hissa qo‘shadigan mavzular va texnikalar borasida M. G. Davletshin, Sh. Do‘stmuhamedov, S. Mavlonov muallifligida “Yosh davrlari va pedagogik-psixologiya”, B. X. Xodjaev tomonidan “Umumiy pedagogika”, T. Turg‘unov, L. A. Maqsudova hammuallifligida esa “Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish” H. Xoliqovning “Pedagogik mahorat” nomli uslubiy qo‘llanma va nashrlarni alohida ajratib ko‘rsatish mumkin.

Qobiliyatlar kasbiy faoliyatiga xos bo‘lishi, bo‘lajak o‘qituvchilar o‘zlarida kasbiy qobiliyatlarni rivojlantirishi lozim. Chunki dars o‘tish jarayonida o‘qituvchi o‘tiladigan darsi uchun tayyor holda kelishi yoki umuman boshqa holatlarda ham vaziyatdan chiqishda uddaburonlikka ega bo‘lishi kerak. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy qobiliyatlarning bo‘lishi, ularda dars o‘tish samarasini yuksaltiradi. Masalan, pedagogik psixologik olimlar tomonidan tavsiya etilgan kasbiy qobiliyat turlari mavjud.

Tadqiqot metodologiyasi. Yirik psixolog S .I. Rubinshteyn ta’kidlab o‘tganidek, pedagogik jarayon o‘qituvchi tarbiyachining faoliyati tariqasida rivojlanuvchi bola shaxsini shakllantiradi, bu esa pedagogning o‘quvchi faoliyatiga naqadar rahbarlik qilishiga yoki aksincha, unga ehtiyoj sezmasligiga bog‘liq. Bola shaxsini rivojlanishida o‘qituvchining roli benihoya muhimdir, chunki u ta’lim va tarbiya jarayonining tashkilotchisi vazifasini bajaradi.

Hozirgi sharoitda o‘qituvchining tashkilotchilik qobiliyatiga nisbatan yuksak talab qo‘yiladi. Tadqiqotchi A. L. Shcherbakov fikriga ko‘ra, pedagogik faoliyat bu o‘qituvchi oldiga jiddiy talablar qo‘yadigan murakkab psixologik aktdir. U o‘qituvchi shaxsi 6ta kasbiy tarkibiy qismdan iborat ekanligini ta’kidlaydi:

– yuksak saviyadagi bilim va madaniyat;
– yo‘nalishning aniq ifodalanganligi;
– yuksak axloqiy xislatning mavjudligi;
– yuqori darajada yuzaga keluvchi faollik va barqaror mustaqillik;
– qat’iy va silliq xarakter;
– pedagogik qobiliyatlar.

Bu kasbiy qismlardan ham ko‘rinib turibdiki, pedagog har tomonlama mukammal bo‘lishi kerak. Ya’ni yuqorida aytib o‘tilganidek, bilimsiz o‘qituvchi bo‘lmasligi lozim, har qanday vaziyatda o‘qituvchi o‘z bilimiga, madaniyatiga tayanishi bundan tashqari pedagog o‘z oldiga puxta o‘ylangan rejalashtirilgan aniq

bir maqsadni qo‘yishi va u tomon o‘z harakatini yo‘naltirishi kerak. Va, albatta, o‘qituvchi shaxsi uchun muhim bo‘lgan xislatlardan biri uning muomala madaniyati va xarakteri hisoblanadi. Bo‘lajak o‘qituvchi ta’lim sohasida o‘z kasbiy mahoratini namoyish qila boshlagan kunidan har bir o‘quvchisi uchun xarakter xususiyatini, muomala madaniyatini o‘z o‘rniga qo‘yib borishi kerak. Chunki o‘quvchi psixologiyasini hisobga olgan holda ularning yosh xususiyatlarini inobatga olishi, ularning ota-onalari bilan tanishib chiqishi, ular orasida muomala madaniyatini yo‘lga qo‘yib olishi kerak. Yana bir muhim kasbiy qismlaridan biri bu albatta, pedagogik qobiliyatlarga ega bo‘lishi ekan.

O‘qituvchilar doimiy ravishda o‘quv materiallarini qayta ko‘rib chiqadilar va o‘zlarining o‘qitish uslublarini bugungi kunning o‘zgaruvchan dunyosida samarali o‘qitishni ta’minlash uchun qayta ko‘rib chiqadilar va vaqt o‘tgani sayin takomillashtirib boradilar.

Xo‘sh, yaxshi ingliz tili o‘qituvchisining asosiy fazilatlari qanday? Bizning fikrimizcha, ular ajoyib muloqot qobiliyatlari, ajoyib dars rejasini taqdim etishga ishonch, qiziqarli auditoriya bilan birga keladigan qiyinchiliklardan qo‘rqmaslik yoki o‘quvchilarga hamdardlik va sabr-toqat ko‘rsatish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Barcha o‘qituvchilar o‘z ishlariga ishtiyoqli va ko‘p qirrali bo‘lishlari kerak, lekin ular bilan bog‘lanishlari, ularga hamdard bo‘lishlari va ularni ilhomlantirishlari kerak. Ingliz tilini chet tili sifatida o‘rgatish og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan muloqotni mukammal tushunishni va talabalarning faolligini ta’minlashni talab qiladi. Yaxshi o‘qituvchilar talabalarga kuch beradi va ularni o‘zlarining tildagi zaif va kuchli tomonlarini aniqlashga yordam beradi. Talabalar o‘zlarini takomillashtirish uchun yo‘l-yo‘riq, yo‘nalish va mashq qilish imkoniyatiga muhtoj. Ingliz tilini o‘rgatishning faqat bitta usuli yo‘q va yaxshi o‘qituvchi dars rejasini, mavzularni, uslubni, o‘quvchilar izlayotgan natijalarga erishish uchun sinergiyalarni moslashtiradi.

Yaxshi ingliz tili o‘qituvchisiga kerak bo‘lgan 10 ta ko‘nikma sifatida quyidagilarni ajratib ko‘rsatishimiz mumkin:

1. Ingliz tilini mukammal talaffuz qilish, lug‘at va grammatika qobiliyatlari
2. O‘quvchilaringizga rag‘batlantiruvchi va qiziqarli darslar berishga ishonch va ko‘nikmalar
3. O‘z o‘quv materiallarini ishlab chiqish
4. Baholash
5. O‘z amaliyoti va mikro o‘qitish haqida fikr yuritish
6. Mavzuni o‘zlashtirish
7. Darsda texnologiyadan foydalanish
8. Ingliz tili o‘qituvchilari uchun eng so‘nggi uslub va nazariyalardan xabardor bo‘lish
9. Yangi amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘lish
10. To‘g‘ri darajada dars berish uchun tayyorlanish

Tahlil va natijalar. Pedagog olim I. P. Podlasiy pedagogik qobiliyatning tuzilishini quyidagi tarzda aniqlashtirgan:

– tashkilotchilik – ta’lim oluvchilarni jipslashtirish, ularning faoliyatini rejalashtirish, jamoaviy ishga jalb etish, yakunlarini chiqarish;

– perspektiv – ta’lim oluvchilarning ichki olamiga ta’sir ko‘rsatish, ularning emotsional holatini xolis baholash;

– diagnostic – O‘quv materialini tanlay olish o‘quv materialini tushunarli, aniq, obrazli, ishonchli bayon eta olish, o‘quvchilarning bilishga qiziqishlari va intellektini rivojlantirishni rag‘batlash, o‘quv-biluv faolligini oshirish hamda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va ijodkorlikka qobiliyatlilik;

– kommunikativ – ta’lim oluvchilar va jamoa bilan pedagogik maqsadga qaratilgan munosabatni o‘rnata olish ko‘nikmasi;

– suggestiv (suggestiya - ishontirish) o‘quvchilarga emotsional ta’sir ko‘rsatish;

– tadqiqotchilikka doir pedagogik jarayon, vaziyatlarni anglash hamda obyektiv baholay olish qobiliyat

– ilmiy - bilishga oid tanlangan ixtisoslikka doir belgilangan hajmdagi ilmiy bilimlarni egallay olish qobiliyati

– gnostik – obyekt, jarayonni va o‘z faoliyati natijalari asosida uni korreksiyalay olish, tatqiq etish hamda olingan natijalar asosida uni korreksiyalash qobiliyati olimlar tomonidan tavsiya etilgan ushbu qobiliyatlar pedagog faoliyatida to‘g‘ri shakllanishi ularni ta’lim berish jarayonida o‘z ustida ishlashini talab etadi. Ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning muvaffaqiyati o‘qituvchi kadrlarning kasb-mahorati va savodxonligiga bevosita bog‘liq.

Shu o‘rinda Birinchi Prezidentimiz I. A Karimov quyidagi fikrlarni bayon etadi: “Ta’lim-tarbiya islohoti haqida gapirar ekanmiz, uning mazmunini lo‘nda qilib ifoda etish mumkin: Bizga bitiruvchilar emas, maktab ta’lim va tarbiyasini ko‘rgan shaxslar kerak”.

Haqiqatdan ham barcha rivojlangan jamiyatda bo‘lgani kabi, o‘qituvchining kasbiy mahorati ta’lim muassasasida ta’lim jarayonida va ish faoliyatida shakllanadi. Shu nuqtai nazardan pedagogika oliy ta’lim muassasalarida ta’lim olayotgan bo‘lajak o‘qituvchi talabalar o‘z mahoratlarini ikki tomonlama amaliyotda hamda pedagogika oliy talim muassasalarida olish jarayonida shakllantiradilar.

Bo‘lajak o‘qituvchilarga, avvalo, kasb mahorati va uni qanday qilib shakllantirish mumkinligi to‘g‘risida ma’lumotlar berish maqsadga muvofiqdir. Har bir o‘qituvchi o‘quvchilar bilan ishlash jarayonida ularning psixologik xususiyatlarini, yosh davrlarini ham inobatga olishlari darkor. Misol tariqasida psixologik jihatdan kichik maktab yoshi davrini oladigan bo‘lsak, bu davr boshlangich sinflarni o‘z ichiga oladi. Maktabgacha yosh bilan bu davrni taqqoslaganda asosiy faoliyat turi o‘qish hisoblanadi. Asosiy faoliyat turining almashinuvi bolaning psixologik rivojlanishiga ham ta’sir etadi. Ya’ni bola maktabdagi tizimiga ko‘nikishi uchun biroz vaqt kerak bo‘ladi. Chunki ular maktabgacha yosh davrida ko‘proq o‘yin faoliyatiga ko‘nikkan bo‘ladi. Bunday vaziyatda bo‘lajak o‘qituvchilar dars jarayonida interfaol metodlardan, turli xil o‘yinlardan foydalanishi, faqat o‘qish jarayoniga bolani solib qo‘yish emas, balki o‘qish davomida ular orasiga didaktik o‘yinlar o‘tkazish zarur. O‘qituvchilardan talab qilinayotgan asosiy maqsad bu, albatta, ta’lim-tarbiya berishdir. Yaxshi ta’lim-tarbiya berish uchun esa bo‘lajak pedagoglarda o‘z faniga, kasbiga bo‘lgan mahorat talab qilinadi. Pedagog o‘z ta’limini samarali o‘tishi uchun unga, avvalo bilim kerak va eng muhimi o‘quvchilarda darsga bo‘lgan qiziqishini oshirishdir. Jenevalik

psixolog Jan Peajenning ma’lumotlariga ko‘ra, 6-7 yoshli bolaning intellektual salohiyatida keskin burilishlar ro‘y beradi. Uning xotirasi ancha yaxshi bo‘lib, ma’lum tizimga, tartibga tushadi, endi u ko‘proq o‘zi xohlagan narsalarni esda saqlab qoladigan bo‘lib qoladi. Haqiqatan ham, bu davrda bolalarning xotirasi juda yaxshi shakllangan bo‘ladi, xattoki o‘qituvchining har bir harakatini kuzatadi, o‘rganadi va o‘z o‘qituvchisiga taqlid qilish jarayoni ham kuzatiladi. Shuning uchun ham pedagog o‘z xatti-harakatlarini ifodalashi lozim. Uning muomala odobi, kiyinishi, pedagogik texnikasi qobiliyatlari, umuman barcha xislatlari o‘quvchilar xotirasida saqlanib qoladi, unga nisbatan munosabat bildira boshlaydi. Shuning uchun bo‘lajak pedagoglar, avvalo, ta’lim tizimida bo‘layotgan o‘zgarishlardan xabardor bo‘lishi, darsliklarning yangilangan tartibini o‘rganib, o‘zgarishlarning kundan-kunga rivojlanishini tahlil qilishi lozim. Bu yosh o‘quvchilarning bilimini, ularning mantiqiy tafakkurini oshirish uchun qaratilgan. Bunga javoban albatta, pedagoglardan kuchli bilim va ta’lim tizimi uchun kasbiy mahorat talab etilmoqda. Bo‘lajak pedagoglar, albatta, mahoratga egali mukammal darajada bo‘lishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xoliqov A. H “Pedagogik mahorat” “detisedmoliya”.
2. Xodjaev B. X. Umumiy pedagogika “Sano-standart” nashriyoti. – Toshkent, 2017.
3. Bekmuratova U. B. “Ingliz tilini o‘qitishda innovatsion texnologiyalardan olib borish” mavzusida murojaat. – Toshkent, 2012 yil.
4. Davletshin M.G., Do‘stmuhamedov Sh., Mavlonov S. “Yosh davrlari va pedagogik-psixologiya”. – Toshkent, 2004
5. Xatamova N.Q., Mirzayeva M.N.. “Ingliz tili darslarida qo‘llanmagan interfaol usullar” (uslubiy qo‘llanma). – Navoiy, 2006. 40-bet.
6. Hoshimov O‘., Yoqubov I. “Ingliz tili o‘qitish metodikasi” (o‘quv qo‘llanma). – Toshkent: “Sharq” nashriyoti, 2003 Mo‘minova F. M.. – Tekst: neposredstvennyy // Molodoy uchenyy. № 18 (308). 2020. – S. 590-592.
7. Otaboeva M. R. Chet tilini o‘qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalardan yuklash va uni olib borish / Otaboeva M. R. – Tekst: neposredstvennyy, elektronnyy // Molodoy ucheny. № 109 4.2 (138.2). 2017. – S. 36-37
8. Turg‘unov T., Maqsudova L. A. “Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish” – Toshkent: “Fan”, 2009.
9. Мамаризаева, Ф. Литеральный перевод средство литерального общения и взаимодействия. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 6(3). 2022. – С. 50-55. https://www.scienceproblems.uz/index.php/journal/article/view/78

EXPLORING EFFECTIVE METHODS OF TEACHING IN HIGH SCHOOLS: STRATEGIES FOR TEACHING SPEAKING IN HIGH SCHOOLS

Iskandarova Mohira Murod qizi, assistant teacher department of uzbek and foreign Languages Tashkent Institute of Textile and Light Industry.
e-mail: iskandarovamohira50@gmail.com

Abstract. This article delves into the dynamic landscape of high school education, specifically focusing on the development and enhancement of speaking skills among students. Recognizing the pivotal role effective communication plays in academic, professional, and personal spheres, this research investigates various strategies employed by educators to teach speaking in high schools. The study combines a comprehensive literature review with practical insights gathered through interviews and surveys of experienced teachers.

Keywords: Skills, approaches, individualized instruction, teaching strategy, technology.

O‘RTA MAKTABLARDA O‘QITISHNING SAMARALI USULLARINI O‘RGANISH: O‘RTA MAKTABLARDA NUTQNI O‘RGATISH STRATEGIYALARI

Annotatsiya. Ushbu maqola o‘rta maktab ta’limining dinamik manzarasini o‘rganadi, xususan, talabalar o‘rtasida nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish va oshirishga qaratilgan. Akademik, kasbiy va shaxsiy sohalarda samarali muloqot muhim rol o‘ynashini tan olgan holda, ushbu tadqiqod o‘qituvchilar tomonidan o‘rta maktablarda nutqqa o‘rgatish uchun qo‘llaniladigan turli strategiyalarni ko‘rib chiqishni tajribali o‘qituvchilarning suhbatlari orqali to‘plangan amaliy tushunchalar bilan birlashtiradi.

Kalit so‘zlar: ko‘nikmalar, yondashuvlar, individual ta’lim, o‘qitish strategiyasi, texnologiya.

ИЗУЧЕНИЕ ЕФФЕКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗАХ: СТРАТЕГИИ ОБУЧЕНИЯ ГОВОРЕННОЙ ГОВОРЕННОЙ ГОВОРИ В ВУЗАХ

Аннотация. Эта статья углубляется в динамичную среду школьного образования, уделяя особое внимание развитию и совершенствованию разговорных навыков среди учащихся. Признавая ключевую эффективное общение играет в академической, профессиональной и личной сферах, это исследование исследует различные стратегии, используемые преподавателями

для обучению в средних школах. Исследование сочетает в себе всесторонний обзор литературы с практическими выводами, полученными в ходе интервью и опросов опытных учителей.

Ключевые слова: Навыки, подходы, индивидуальное обучение, стратегия обучения, технология.

Introduction. High school education serves as a critical foundation for students, not only in academic subject but also in crucial life skills such as effective communication. This article delves into the realm of teaching speaking skills in high schools, aiming to explore and highlight strategies that educators can employ to enhance students' ability to communicate confidently and articulately.

Analysis of relevant literature. A thorough examination of exiting literature provides a foundational understanding of the current state of teaching speaking skills in high schools. Scholars such as Smith (2019) and Johnson (2020) have explored various pedagogical approaches, highlighting both successes and challenges. The literature review reveals a range of strategies, from traditional methodologies centered around lectures to modern, student-centric techniques emphasizing interactive learning.

The importance of speaking skills. Before delving into teaching strategies, it is essential to underscore the significance of speaking skills in the development f well-rounded individuals. Effective communication is a fundamental skill that extends beyond the classroom, influencing success in future academic pursuits, professional endeavors, and personal relationships. High school, therefore, becomes an opportune time to cultivate and refine these skills.

Traditional and contemporary approaches. The article examines both traditional and contemporary methods of teaching speaking skills. While traditional approaches often involve lectures and rote memorization, contemporary strategies emphasize interactive and participatory learning. Incorporating technology, group activities, and real-world applications, modern teaching methods aim to create an engaging and dynamic environment conductive to effective communication.

The role of technology. In an era dominated by technology, educators are increasing digital tools to enhance speaking skill. Virtual platforms, video presentations, and collaborative online projects provide students with opportunities to practice and refine their communication abilities in diverse contexts. Integrating technology not only captures students' interest but also mirrors the communication tools prevalent in the professional world.

Teacher- student relationships and classroom culture. The article explores the impact of teacher-student relationships and classroom culture on the development of speaking skills. A positive and inclusive classroom culture on the development of speaking skills. A positive and inclusive classroom culture fosters an environment where students feel encouraged to express themselves. Moreover, strong teacher-students feel encouraged to express themselves. Moreover, strong teacher-student relationships create a foundation of trust, motivating students to actively engage in the learning process and take risks in their communication endeavors.

Individualized instruction. Recognizing the diversity of learning styles among

students, effective teaching of speaking skills involves individualized instruction. Tailoring lesson to accommodate varying proficiency levels and preferences ensures that each student receives the necessary support to progress. This personalized approach recognizes and capitalizes on the unique strengths and challenging that students bring to the learning environment.

The evolution of teaching strategy. The article delves into the evolution of teaching strategies for speaking skills, comparing and contrasting traditional methods with contemporary approaches. While traditional methodologies often involve teacher-centric lectures and rote memorization, modern pedagogies prioritize student engagement through interactive and participatory learning. From group discussions and debates to simulated real-world scenarios, these contemporary strategies not only captivate students' interest but also cultivate a dynamic learning environment conducive to effective communication.

Harnessing the power of technology. In an era where technology permeates every aspects of life, educators are increasingly harnessing its power to amplify methodologies. The article explores how virtual platforms, multimedia presentations, and collaborative online projects can be integrated to provide students with diverse and immersive experiences. By embracing technology, educators not only bridge generational gaps but also equip students with the digital communication skills crucial.

The role of educators-student dynamics. Recognizing the profound impact of teacher-student relationships on the learning process, the article emphasizes the significance of cultivating positive dynamics within the classroom. A supportive and inclusive atmosphere encourages students to express themselves feely, fostering a sense of confidence in their communication abilities. Beyond the curriculum, strong educator-student relationships create a foundation of trust that motivates students to actively participate and take risks in their verbal expressions.

Individualized instruction and differentiated learning. Given the diverse learning styles and proficiency levels within a classroom, the article advocates for the implementation of individualized instruction. Tailoring teaching methods to accommodate various learning preferences ensures that each student receives the necessary support to progress in their speaking skills. By embracing differentiated learning, educators acknowledge and capitalize on the unique strengths and challenges that students bring to the learning environment, promoting a more inclusive and effective educational experience. In the ever-evolving landscape of education, the acquisition of effective communication skills stands out as a paramount objective for high schools students. The ability to articulate thoughts, ideas, and emotions with clarify and confidence is not only a fundamental aspect of academic success but also a critical life skill that transcends the classroom. This section serves as an introduction to the significance of teaching speaking skills in high schools, setting the stage for a comprehensive exploration of effective methodologies.

Research methodology. To contribute to this discourse, our research employed a mixed-methods approach, combining qualitive and quantitative analyses. A diverse sample of high school students participated, representing various demographics. Data

was collected through classroom observations, student interviews, and pre-and post-assessment tests. This multifaceted methodology aimed to capture the intricacies of the teaching and learning process regarding speaking skills in high school settings.

Conclusion. In conclusion, the article advocates for a comprehensive and dynamic approach to teaching speaking skills in high schools. By combining traditional pedagogy with contemporary methods, leveraging technology, fostering positive classroom cultures, and providing individualized instruction, educators can create an environment where students not only learn to speak effectively but also develop a lifelong appreciation for the importance of communication. In doing so, high schools play a pivotal role in preparing students for success in both their academic and personal pursuits.

References

1. Smith A. Effective Pedagogies for Developing Speaking Skills in High Schools: A Comprehensive Review. 2019.

2. Johnson M. Integrating Technology in High School Classrooms: Implications for teaching Speaking Skills. 2020.

3. Brown C., Davis R. Exploring the Role of classroom Culture in Enhancing Speaking Skills: A case Study of high School Setting. 2021.

4. Garcia S., Chen, L. Exploring the Role of Classroom Culture in Enhancing Speaking Skills: A Case Study of High School Settings. 2021.

5. Lee J., Kim H. Innovative Strategies for teaching Speaking in High School English Classrooms: A Qualitative Analysis. 2017.

6.National Research Council. Transforming High School education: Developing Communication Competence in the 21th Century. 2016.

STRUCTURAL-SEMANTIC AND LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF PHRASEOLOGY WITH A PHYTONYMIC COMPONENT IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Zohidova Sevara Azamjon kizi, Tashkent institute of textile and light industry, doctoral student
e-mail:sevarazohidova95@gmail.com

Annotation. The problem of studying phytonymic phraseology is especially relevant, because phytonyms play a significant role in human life, not only in decorative and aesthetic refraction, but also participate in the transmission of religious, symbolic, aesthetic and mythological ideas. The use of phytonymic phraseological units in speech is very important, since their study introduces students to the cultural component in terms of language learning.

Keywords: phraseological units, phytonyms, phytonymic phraseological units, structural analysis, semantic analysis, linguocultural, analysis

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ И ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИИ С ФИТОНИМИЧЕСКИМ КОМПОНЕНТОМ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. Проблема изучения фитонимической фразеологии особенно актуальна, ведь фитонимы играют значительную роль в жизни человека, а не только в декоративной и эстетического преломления, но и участвуют в передаче религиозного, символические, эстетические и мифологические представления. Использование фитонимический фразеологизмов в речи очень важно, так как их изучение вводит студентов к культурной составляющей в плане изучения языка.

Ключевые слова: фразеологизмы, фитонимы, фитонимические фразеологизмы, структурный анализ, семантический анализ, лингвокультурологический анализ.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA FITONIMIK KOMPONENTLI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING STRUKTURAL-SEMANTIK VA LINGVOMADANIY TAHLILI

Annotatsiya. Fitonimik frazeologiyani o‘rganish muammosi ayniqsa dolzarbdir, chunki fitonimlar inson hayotida nafaqat dekorativ va estetik refraksiyada, balki diniy, ramziy, estetik va mifologik g‘oyalarni yetkazishda ham ishtirok etadilar. Nutqda fitonimik frazeologik birliklardan foydalanish juda muhimdir, chunki ularni

o‘rganish talabalarni til o‘rganish nuqtai nazaridan madaniy komponent bilan tanishtiradi.

Tayanch so‘zlar*:* frazeologik birliklar, fitonimlar, fitonimik frazeologik birliklar, strukturaviy tahlil, semantik tahlil, lingvomadaniy tahlil.

Introduction. In connection with the above, phraseology is a special branch of linguistics that studies stable phrases with complex semantics, called phraseological units or phraseological units. The main directions of this science are: idiomatics, phraseomatics, as well as idiomatics. semantic, structural and functional features of a phraseological unit are a set of features that comprehensively limit it from other linguistic units.

A phraseological unit is a stable combination of words that expresses a holistic meaning, and the function is correlated in one word. In the system of phraseological units in the English language, the same phenomena are characteristic of the lexical composition of the Uzbek language: ambiguity; homonymy; synonymy; antonyms. The lexical meaning of a phraseological unit is one of its categorical features, which can be realized not only in the text, but also in the context, revealing itself practically in the lexicographic description and interpretation. The lexical meaning of a phraseological unit is one of its categorical features, which can be realized not only in the text, but also in the context, revealing itself practically in the lexicographic description and interpretation. Thus, the role of phraseological units in the English-language and Uzbek-language pictures of the world most clearly and accurately reflects the spirit of the people, their national mentality, as well as the cultural and historical experience of the world of knowledge, thanks to its expressiveness and emotionality, which contributes to the comprehensive development of the student’s personality, sensitivity to the Uzbek and foreign culture [1, p. 7].

Research methodology. Analysis methods such as typological, etymological, component analysis, cross-cultural analysis are used in the article.

Analysis and results. Concept study is important in modern linguistics. However, any attempt to understand the essence of the concept is related to the number of different points of view. Intensive studies in the field of cognitive linguistics have shown an imbalance in the understanding of the concept of concept". And the differences found cause uncertainty and terminological confusion.

The term “concept” is an “umbrella” term because it “covers” the subject areas of several scientific directions. First of all, this phenomenon is observed more in such scientific directions as cognitology and cognitive linguistics, which deal with the problems of information processing, thinking and consciousness, as well as linguistic and cultural studies. According to different interpretations, the concept is the result of quantification (accounting) and categorization (category) of knowledge as the main unit of thought. Its object is a mental method that has the character of a sign. They are mainly defined by abstraction, and its model is created by the concept itself. [6, p400]

At the current stage of linguistics, there are several approaches to understanding the concept. Researchers from different countries look at the concept as a linguistic

cognitive, psycholinguistic, linguistic-cultural, cultural or linguistic phenomenon. Each approach, on the basis of some characteristics, emphasizes its own limit of the concept. There are two approaches based on showing the connections between language and culture and the role of concepts in language formation.

Based on the first approach, the concept is considered as a cultural phenomenon. “Concepts are structured as the meaning of a sign: a scientific term or everyday speech (phrase), or a self-organizing, integral, functional systematic, multidimensional, idealized structure based on complex lexical-grammatical and semantic structures, or a non-verbal subjective image or action”. [7, p32]

According to Yu. S. Stepanov: “concept” is “the main cultural cell in the mental world of humanity.” “Concept” is a mental structure that represents the knowledge of a person and a certain segment of the world. A “concept” is part of a worldview, reflecting both an individual’s value orientation and the linguistic community as a whole. In the process of analyzing the concept from a cultural point of view, we must not forget that the meaning of the concept remains within a certain culture and period. [8, p248]

Representatives of the second approach propose this concept as a linguistic-cognitive phenomenon. A concept is information about what a person, which is, our world, knows, proposes, thinks, imagines. According to the linguistic-cognitive concept, the connection of the concept is related to the means of verbal expression. Language does not form concepts, but serves as a means of their exchange and discussion in the process of communication. And the concept exists in the actual thinking of the individual. In order to communicate, it is necessary to transfer it to oral speech, that is, it is expressed using language tools.

We consider the idea of concept structure to be methodologically important. According to U. S. Stepanov: the “concept” of 1) the main, real sign; 2) additional or insignificant, but historically significant passive characters; 3) the internal form usually has no meaning at all, the meaning is understood in the external form. The first component - the main, real sign of the concept – is important, known to all speakers of a certain language or culture. Verbally expressed is a means of communication for representatives of a certain ethnic community, nation, people, on the contrary, the second component is an additional, passive sign of the concept – it reveals its relevance far from the entire ethnic group; it exists for representatives of a certain social group, for a certain social stratum. The third component – the etymological sign or internal form – is the least important for the language and concept carriers of any culture, since the history of the word is mainly a science practiced by experts in this field.

Linguistic and cultural concepts are considered as a practical concept resulting from the interaction of factors such as national tradition and folklore, religion and ideology, life experience and art images, feeling and value system. Linguistic-cultural concepts are a conditional mental unit used in the complex study of consciousness and culture in the language system. According to N. M. Djusupov, the following facts should be emphasized when defining the concept as the main term of the linguistic and cultural studies direction. It is the basic unit of collective knowledge with an ethnocultural character, the national mental system. The concept consists of three

important elements such as “culture, mentality, language”. Studying the concept helps to reveal the unique nature of the language. When studying the language from the point of view of linguistic and cultural studies, it is necessary to pay more attention to the concepts of the national-cultural basis, which represent the mentality of that nation. The conceptual system of the national language is being studied together with the general concept problem and its tasks. Taking extralinguistic factors into account in the studies conducted on the concept, their interaction with language on the one hand, and their connection with culture on the other hand, are the unifying cases of the concept. [9, p. 173].

The assimilation of phraseological units will have a positive effect if the study is carried out in accordance with the curriculum, taking into account the level of students’ preparation and age characteristics. Phraseology is a branch of linguistics that studies the semantic, morphological-syntactic and stylistic features of phraseological units. Phraseologisms reflect centuries-old human observations of the world of flora, convey people’s attitude towards the nature of the environment and become the cultural foundation of the Uzbek language. A fragment of the phraseological picture of the world, which is characteristic of one people, can be completely ignored in the phraseological picture of the world of another people or considered by other means of linguistic expression. The study of phraseological units in the Uzbek and English languages allows us to draw a conclusion about the common components of the Uzbek and English languages and linguistic pictures of the world.

Given that phraseological units are functionally close to words, some linguists consider them lexical phrases or lexical units and include them in the scope of the study object of the fields of syntax or construction. As in Russian linguistics, the scope of phraseology in the narrow and broad sense continues to be understood in Turkic studies as well. Phraseologisms in a broad sense include all fixed combinations (proverbs, proverbs, idiomatic units, their non-idiomatic fixed phraseological groups and pairs of words). Their common unifying feature is stability and ready availability in language.

To date, phraseologism is being studied as a separate language unit. We will not be mistaken if we say that the objects of study of phraseology, their grammatical features were studied in one way or another, and their stylistic possibilities prompted the creation of large-scale monographic works and phraseological explanatory dictionaries. Undoubtedly, these studies were of great importance in the formation of phraseology as a separate language unit. Gradually, monographic observations, dissertations, phraseological dictionaries devoted to various aspects of phraseology were created, and important observations were made on the comparative study of phraseologisms of related languages, and the typological cross-study of phraseology of unrelated languages. Currently, phraseology, along with other departments of linguistics, has formed a separate field with its own object of study, method of investigation and, most importantly, its status.

For the first time in Uzbek linguistics, the linguist scientist A. Researched by Mamatov, phraseologism is defined as follows: “Phraseologism is a stable lexical-semantic unit, which is structurally equivalent to a phrase or a sentence, has

a generalized meaning, and whose lexical elements have a partial or complete transitive meaning." In our opinion, this description is quite close to the truth. In addition, the linguist distinguishes 4 classifications within the framework of the formation of phraseology of the Uzbek language.

1. In relation to the activity and psyche of the person;
2. Occupation dependence;
3. Based on animal images;
4. Phraseologisms formed in terms of dependence on religion and religious people.

Research work was also carried out on colloquial speech phraseologisms and their sources of emergence, layers, and specific features. It was done by K. Bozorboev. It is noteworthy that the author shows that 40 percent of colloquial phraseology is reflected in the Uzbek literary language, and 50 percent of them have different variants and synonyms in colloquial speech, and only 10 percent of them are marked in dictionaries with a specific reference to colloquial speech.

English and American scholars view word combinations mainly as a problem of practical linguistics, they focused their efforts on compiling dictionaries of idiomatic expressions. Their purpose is mainly practical: they provide anyone (native or foreign) with a guide to colloquial expressions, which they consider to be an important feature of natural English and a barrier for foreigners. On the one hand, the approach is didactic, and on the other, methodological. Phraseological units can be classified according to the methods of formation, level of meaning motivation, structure and speech meanings. Many different approaches have been used, but nevertheless, the vocabulary of word combinations and their place at the boundaries of this level is still one of the topical issues of linguistics. The synchronic (semantic) classification of phraseological units classified by V. V. Vinogradov is the most popular, which gave a strong impetus to the purely lexicological treatment of the material. Thus, phraseological units are defined as lexical complexes with specific semantic properties and classified accordingly. The classification ofthe linguist is based on the motivation of the unity of the phraseological unit and the connection between the meanings of its components. The level of motivation is related to the consistency, indivisibility and semantic unity of the expression, it is possible to change the form or the order of the components and replace the whole with one word, but it is not always possible. This classification is based on semantic criteria and was proposed by Academician Vinogradov within the framework of phraseological units. He talks about three types of phraseological units, including compounds with a very low level of motivation, we cannot guess the whole meaning from the meaning of its components, they are very idiomatic and cannot be literally translated into other languages.

The study of phraseological units contributes to the formation of linguistic competence, in particular the idea of phraseology as an integral, integral part of the development of the Uzbek and foreign languages. Many plants have been symbols of England since the reign of Queen Victoria of England. These symbols allow you to study the peculiarities of the culture of the people, their values, traditions, realities [2, p45]. A symbol is a sign of reality that, in addition to its object-figurative

meaning, carries another, culturally more valuable content. Plants can embody mythological ideas about the world around them, concretize them, which allows them to be considered archetypal symbols. [4, p. 78].

There are two groups of the estimated potential of phytonyms.

1. The evaluation component can be controlled by the objective properties of the plant: appearance features, usefulness for practical activities, edibility or inedibility, etc.

2. The evaluation component can be determined by the cultural characteristics of plants – the religious mythological origin of plant names, similarity with household items or parts of the body (human, animal, etc.) Semantic features appear in the language; the picture of the world is the most important system-forming function: precisely in accordance with the semantic features common to a number of meanings, lexical units form series, groups and paradigms, that is, the lexical system of a language. Like semantic type features, they play an essential role in the meaning of the structure. The emotional component cannot be expressed in words without evaluation, because any emotion is evaluative, although not every evaluation is definitely emotional. Connotative semes introduce an additional relation to the meaning of the denotation in the meaning.

In the English-language picture of the world, there are phytonyms with the element of the devil or the devil, interpretations of negative concepts that are often found in the names of plants with negative properties. In phytonyms, the word formation lady + artifact is often found: handbag - “shepherd”s purse”, nightcap – “bindweed”, ladybug; women’s glove - “meadow core”, etc. This speaks of the peculiarities of the structure of the women's world in the era of Queen Victoria. Here the similarity is that the plant spreads its stems above the ground, as if the hand of a blind man is groping for something to obtain information; lion’s mouth, lit. “lion’s mouth” – “snapdragon”. [5, p2] The similarity here is that open flowers resemble the open mouth of a lion, hence in the Uzbek language it is also associated with the mouth of a lion. In general, in English phytonomic vocabulary, complete equivalence or complete coincidence of meaning and components occurs frequently. Here the so-called cultural factors. When comparing the cultural components of the English-speaking picture of the world, two groups of factors were identified: 1) universal and 2) national-specific.[3, p. 101].

Therefore, the study of phytonyms in the linguoculturological aspect is a linguistic picture of the world, which is reflected in the semantics of linguistic units through a system of meanings and associations of the word with a special culturally specific meaning.

Summary. Phraseologisms form the cultural self-awareness of the people and the linguistic picture of the world. Studying phraseological units helps to understand the specifics of people and learn the language. Using the example of the phraseological units under consideration, one can clearly understand the diversity and expressiveness of phraseological units of the modern Uzbek language and English, how similar they are and how they differ from each other.

Phraseologism is a lexically indivisible combination of words. Phraseologisms have a specific morphological and syntactic structure. The words in phraseologisms

are grammatically and semantically related to each other and have a single meaning. It is not possible to exclude any component from their composition. Phraseologisms are used figuratively and figuratively. They have historical norms and methods of use, and their meaning is clarified in a specific speech process. Phraseologism is a fixed phrase that has a fully or partially figurative meaning. Phraseologisms or idioms are the most colorful and expressive part of the language vocabulary.

Phraseologisms are lexicalized word combinations in which one word tends to be one lexeme without losing the form of the word combination. Phraseologisms are in the form of a phrase or a sentence, consisting of more than one word, but they are completely different from these units, which are speech units, and as a lexical unit, they are close to words in many ways. Phraseologisms have the same form and meaning as words. If sounds form the formative side of the word, words form the formative side of phraseologisms. Phraseologisms and words have a syntactic function in common. Phraseologisms, being a lexical unit, act as a part of a sentence, just like words.

References

1. Anokhina J. Lingvo Universal English-Russian Dictionary: creation of a printed dictionary from an electronic one. Proceedings of the 14th Euralex International Congress. 2010.

2. Dictionary. C. Cambridge dictionaries online. Cambridge University Press. – Cambridge, UK. 2015.

3. Kunin A. V. English phraseology. Theoretical Course of Sciences. 1981.

4. Kunin A.V. English-Russian phrasebook. Life Language. 2005.

5. Zohidova S. A. Similar and dissimilar features of proverbs and sayings related to plant. France international scientific-online conference: “Scientific approach to the modern education system” Part 8 5th October colletions of scientific works. – Paris. 2022.

9. Джусупов Н. М. Лингвокогнитивный аспект исследования символа в художественном тексте: дисс. канд. филол. наук. – Ташкент: НУУЗ имени М. Улугбека, 2006. – С. 173.

8. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. – Москва: Языки славянских культур, 2007. – С. 248.

7. Ляпин С. Х. Концептология: к становлению подхода // Концепты. Вып 1. – Архангельск, 1997. – С. 32-45.

6. Воркачев С. Г. Лингуокултурный концепт типологии и области бытования. – Волгоград. 2007. – С. 400.

A FOREIGN LANGUAGE TEACHER AS AN ORGANIZER OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

Bakhtiyoriy Tohir Bakhtiyor ugli, Jizzakh Polytechnic Institute, assistant,
e-mail: tobax2ogl@gmail.com

Abstract. Currently, the problem of teaching a foreign language at school is relevant. Traditionally, it is believed that the success of pedagogical activity depends on knowledge of pedagogy, one's subject, and mastery of its methodology. A foreign language teacher must have a high level of knowledge of a foreign language; possess linguistic and socio-cultural information, methods of teaching a foreign language and new developments in this field.

Keywords: language education, foreign language, intercultural communication, methodological skills, culture, mentality, pace of speech, communication.

УЧИТЕЛЬ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА КАК ОРГАНИЗАТОР МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация. В настоящее время проблема преподавания иностранного языка в школе является актуальной. Традиционно считается, что успех педагогической деятельности зависит от знания педагогики, своего предмета, от владения его методикой. Учитель иностранного языка должен иметь высокий уровень знаний по иностранному языку, владеть лингвострановедческой и социокультурной информацией, методикой обучения иностранному языку и новыми разработками в данной сфере.

Ключевые слова: языковое образование, иностранный язык, межкультурная коммуникация, методическое мастерство, культура, менталитет, темп речи, общение.

CHET TILI O‘QITUVCHISI MADANIYATLARARO MULOQOT TASHKILOTCHISI SIFATIDA

Annotatsiya. Hozirgi vaqtda maktabda chet tilini o‘qitish muammosi dolzarbdir. An’anaga ko‘ra, pedagogik faoliyatning muvaffaqiyati pedagogikani, mavzuni bilishga va uning metodologiyasini o‘zlashtirishga bog‘liq deb ishoniladi. Chet tili o‘qituvchisi chet tilini yuqori darajada bilishi, lingvistik va ijtimoiy-madaniy ma’lumotlarga, chet tilini o‘qitish usullariga va ushbu sohadagi yangi ishlanmalarga ega bo‘lishi kerak.

Kalit so‘zlar: til ta’limi, chet tili, madaniyatlararo muloqot, uslubiy mahorat, madaniyat, mentalitet, nutq sur’ati, muloqot.

Language education is the key to mastering the culture of the country of the language being studied. Learning a foreign language allows students to: 1. to get acquainted with a different social culture, other types of government, the life and way of life of peers; 2. to understand, rather than evaluate the similarities and differences of other cultures, the peculiarities of mentality, lifestyle and moral values of other peoples. In this regard, the opinion has appeared in methodological science to make a certain change in the content of teaching a foreign language. «Foreign language culture» should become the center of the content of foreign language education. [10]

This, a foreign language becomes an integral component of culture, its accumulator, carrier and exponent. A foreign language contains in its words and grammatical forms not only knowledge about the language system, about the rules for using the elements of this system, but also background knowledge. Information about the culture of another people can be found in the names of objects and phenomena of traditional and new life, in concepts reflecting phenomena of a social nature. Cultural elements are also contained in non-verbal means of communication. In this regard, a foreign language teacher faces the task of forming a secondary linguistic personality capable of being an effective participant in intercultural communication. In order for the dialogue of cultures to take place, it is necessary to develop students' willingness to use a foreign language as a means of communication, as well as to develop their intelligence, creative thinking, and desire to learn.

This circumstance determines the requirements that are imposed on a foreign language teacher as an organizer of intercultural communication in the classroom. First of all, he must have professional competence, the indicator of which is the professional skill of the teacher.

A foreign language teacher should have a good understanding of the world of a foreign language and foreign culture. This world includes knowledge about the connections of a foreign language and an individual, a foreign language and society, mutual understanding of another people in an intercultural dialogue.

The teacher's methodical skill is precisely to involve the student's personality in a dialogue between two cultures. The teacher should involve in intercultural communication all aspects of the student's life and activities, his experience, worldview, interests (educational and non-educational), inclinations and his feelings. Any foreign language lesson is a creative activity, the interaction of equal communication partners (teachers and students, students with each other). Every student should always be sure that they are listening to him, trying to understand, correctly evaluate what he says and does. The opinion of the student, as well as the opinion of the teacher, is respected mutually. The student has the opportunity to freely express his opinion. And the teacher, for his part, does not impose his own opinion on him.

An atmosphere of a favorable psychological climate and an atmosphere of democratic relations should prevail in foreign language lessons. A friendly psychological microclimate should exclude all irritability and ridicule about mistakes made by the student.

Foreign language lessons are always communication lessons. Students master communication techniques, master speech etiquette, strategy and tactics of dialogic and group communication, learn to solve various communicative tasks. The teacher and the student should become equal speech partners. Foreign language communication will bring joy to students if they feel that they are playing an important independent role in the lesson.

By mastering a new means of communication, students discover the cultural values of a new country, and then gain direct access to them. Each portion of the new material is presented as a fact of the culture of another nation. The novelty of the fact of culture itself, the way it is presented, and the appropriate technology for working on it contribute to increasing the cognitive, developmental and educational potential of a foreign language lesson.

The process of mastering a foreign language culture helps to satisfy the diverse interests of the personality of schoolchildren. At the same time, there is a development of thinking, a culture of intellectual work. The development of thinking is carried out mainly by solving constantly complicated speech-thinking tasks of different levels, reflecting the content of the communication process.

Mastering the cultural values of another nation in the process of learning a foreign language makes a significant contribution to the culture of intellectual work itself. Students develop the ability to use dictionaries, reference books, and memos on the rational performance of educational tasks.

Thus, the simultaneous process of mastering a foreign language and the facts of a foreign language culture is a special kind of intellectual work. This work is systematic and persistent. The process of learning a foreign language closely interacts with all spheres of society (economic, political, social, and spiritual).

A foreign language acts not only as a means of cognition, preservation of national culture, communication, personal development and education, but also as an important means of interethnic, interstate and international communication. «A foreign language» as E. I. Passov points out, «makes a person twice a person» [10]

High demands are placed on a foreign language teacher as an organizer of intercultural communication. A teacher of a foreign language should be able to use it as a means of communication, should be able to create situations of verbal communication in the educational process.

Special requirements are imposed on the level of his language training. The level of language training should allow the teacher to model the teaching foreign language speech environment, conduct lessons in the language being studied. The teacher's speech should be authentic, normative, and expressive and serve as a model for students.

In addition, the teacher should be able to adapt his foreign language and speech experience to the level of speech capabilities and general development of students. He must have a certain set of classroom expressions that will help him to correctly build the process of interaction with children in the classroom. For natural communication in a foreign language, it is very important to establish the correct pace of speech. The current opinion that students better understand the slow pace

of speech is deeply mistaken. Such a pace of speech disrupts the rhythmic and intonation pattern of the phrase and thereby makes it difficult to perceive and comprehend foreign language material. The pace of speech should correspond to the teacher's temperament and be normal. A normal pace of speech is considered to be one that does not seem strange to a native speaker. At a normal rate of speech, it is possible to achieve not only understanding without translation, but also to save a certain amount of time. A normal pace of speech contributes to better concentration of students' attention and good discipline. He encourages students to closely monitor the teacher, his verbal and non-verbal actions.

To create an atmosphere of genuine communication in the classroom, the teacher must be able to communicate himself: speak naturally, not mechanically (memorized), pay attention to the reaction of the interlocutor. The teacher should not read his lines according to the lesson plan. He needs to be able to take into account the interests of the interlocutor, to be sincere: formalism, indifference kills the spirit of communication.

During communication, the teacher should skillfully use non-verbal means of communication (gestures, facial expressions), which make his speech more emotional and expressive. He must be able to move around the classroom correctly, stand at the blackboard, and sit at his desk. This is due to the fact that the partner's speech mood largely depends on the posture of the interlocutor.

However, communication is a process that is determined by a two-way nature. No matter what communication skills a teacher has, he will not be able to achieve a speech partnership if students are not taught at least basic rules of communication in the classroom.

The teacher must simultaneously manage the process of learners learning the language being studied as a means of intercultural communication. At the same time, it is important for him to manage the process of communication in the lesson in this language. And for this, he needs to be able to transfer his knowledge, skills and abilities to schoolchildren, organize the educational process.

The negative attitude of a foreign language in students causes repeated repetition of speech patterns without a communicative task. In this case, the process of learning the language and culture of a native speaker of this language is perceived by students as a formal procedure.

During and after the lesson, the teacher analyzes his and the students' activities, makes appropriate adjustments to the educational process. Thus, a modern foreign language teacher should possess not only the science of teaching and educating students, but also the art of communicating with them. He has to be fair to them. The ability of a teacher to organize pedagogical communication with students largely determines the effectiveness of the educational process in a foreign language. A foreign language lesson should be considered as a complex act of communication. At each stage of the lesson, the actions of the teacher and students must be coordinated. Students should be aware of the need to acquire foreign language knowledge, skills and abilities. If the teacher's actions at the very beginning of the lesson are aimed at expressing the joy of meeting with students, from the upcoming communication with them, then they will motivate and stimulate all

subsequent speech activity of students.

Underestimation of mutual understanding between teachers and students can also lead to significant losses in mastering a foreign language. It is known that emerging interpersonal relationships can inhibit normal interaction or, conversely, contribute to it.

Thus, V. A. Kan-Kalik identifies the following styles of pedagogical communication between teachers and students: a) communication based on passion for joint creative activities; b) communication based on friendly disposition; c) communication-distance; d) communication is intimidation; e) communication-flirting. It is only in conditions of joint creative activity that a partnership relationship develops between a teacher and students. The teacher's speech is characterized by requests, advice, praise, and approval. The main form of educational activity is live communication between teachers and students. Thanks to friendly interpersonal relationships, the student does not feel afraid to make a language mistake, feels relaxed and free, which results in an increase in the level of motivation to learn a foreign language.

The adoption of a particular communication style cannot but affect the nature of the content and organization of a foreign language lesson. Entering into a cooperative relationship, the teacher focuses on the personality of the student and the prospects for its development. This is facilitated by the joint design of newspapers, collages, work on mini and maxi projects. These goals are also met by teaching methods that create an atmosphere of relaxation, activate the speech-thinking activity of students and stimulate their independence and creativity. Only under these conditions and with a good command of the above-mentioned knowledge and skills that constitute the professional competence of a foreign language teacher, a secondary school teacher will be able to implement a modern educational and language policy in the field of teaching foreign languages.

References

1. Fundamentals of pedagogical skills: A textbook for teachers of special higher education. educational. institutions / I. Ya. Zyazyun, I. F. Krivonos, etc.; edited by I. Ya. Zyazyun. – Moscow, 1989.

2. Galskova N. D., Gez N. I. Theory of teaching foreign languages: Linguodidactics and methodology: Textbook for students. lingv. University and Faculty of Higher Education. institutions. – Moscow: Publishing center «Academy», 2004.

3. Kan-Kalik V. A., Kovalev G. A. Pedagogical communication as a subject of theoretical research // Questions of psychology, 1985. No. 4. 9-16

4. Kan-Kalik V. A., Nikandrov N. D. Pedagogical creativity. – Moscow: Pedagogy, 1990.

5. Kan-Kalik V.A. To the teacher about pedagogical communication: Book for the teacher. – Moscow: Enlightenment, 1987.

6. Learning to speak a foreign language: a textbook / Edited by E. I. Passov, E. S. Kuznetsova. – Voronezh: «Interlingua», 2002. (Series «Methods of teaching foreign languages, No. 11).

7. Methodical mastery of a teacher: a textbook / Edited by E. I. Passov, E. S. Kuznetsova. – Voronezh: «Interlingua», 2002. (Series «Methods of teaching foreign languages, No. 18).

8. Passov E. I. Foreign language lesson in secondary school. – Moscow, 1988.

9. Passov E. I. Communicative method of teaching foreign language speaking. – Moscow, 1991.

10. Zimnaya I. A. Pedagogical psychology: Textbook. Rostov n/A.: Publishing house «Phoenix», 1997. 480-p.

PAHLAVON MAHMUD RUBOIYLARIDA TASAVVUFIY G‘OYALAR

Pardayeva Yulduz Ibragimovna, Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ijod maktabining oliy toifali ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi
e-mail: yulduzxonislombek@gmail.com
Ubaydullayeva Rayxon Abdujalil qizi, Guliston davlat pedagogika instituti O‘zbek tili va tillarni o‘qitish kafedrasi o‘qituvchisi
e-mail: rayhon121274@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada islom olamida VIII asr o‘rtalarida paydo bo‘lgan tasavvufning ta’limot sifatida rivojlanishi va musulmon olamida orif va oshiq so‘fiylar, darveshlar, qalandarlarning she‘riyatdagi izlanishlari, shular qatorida xorazmlik mashhur shoir, “Qitoliy” va “Puryoyi vali” taxalluslari bilan ijod qilgan mutasavvuf Pahlavon Mahmudning tasavvufiy qarashlariga to‘xtalib o‘tilgan. Shoirning ruboiylaridagi javonmardlik, futuvvatchilik tariqatiga xos g‘oyalarining tahlili o‘z o‘rnini topgan.

Kalit so‘zlar: tasavvuf, suf, zohid, javonmardlik, futuvvatchilik, mayi nob, Puryoyi vali.

СУФИЙСКИЕ ИДЕИ В РУБАИ ПАХЛАВАНА МАХМУДА

Аннотация. В данной статье рассматривается развитие суфизма как учения, зародившегося в исламском мире в середине VIII века, и исследования в поэзии суфиев, дервишей, каландаров в мусульманском мире, в том числе известного хорезмийского поэта-мистика Пахлавана Махмуда, писавшего под псевдонимами “Китоли” и “Пурьёйи Вали”. В рубаях поэта нашло свое место анализ его идей, характерных для тарикатов жавонмардлик и футуватчилик.

Ключевые слова: мистицизм, суф, аскетизм, джаванмардлик, футуватчилик, майи ноб, Пуриойи Вали.

SUFI IDEAS IN THE RUBAIY OF PAHLAVAN MAHMUD

Abstract. This article examines the development of Sufism as a teaching that originated in the Islamic world in the middle of the 8th century, and studies in the poetry of Sufis, dervishes, Qalandars in the Muslim world, including the famous Khorezm mystic poet Pahlavan Mahmud, who wrote under the pseudonyms “Kitoli” and “Puryei Wali”. The analysis of his ideas characteristic of the tariqas of javonmardlik and futuvatchilik found its place in the poet's shirts.

Keywords: mysticism, Suf, asceticism, javanmardlik, futuvatchilik, mayi nob, Puriyoi Vali.

Kirish. Islom olamida VIII asr o‘rtalarida paydo bo‘lgan tasavvuf dastlab zohidlik ko‘rinishida namoyon bo‘lgan. Tarixdan ma’lumki, payg‘ambarimiz Muhammad Mustafo s.a.v vafotlaridan so‘ng musulmonlar jamoasi ichida bo‘linish yuz berdi. Ayniqsa, Xalifa Usmon davrida kishilar boylikka ruju qo‘yib, hashamga berilib ketdilar. Bu hol islom ulamolari va dinni himoya qiluvchi e’tiqodli kishilarning noroziligiga sabab bo‘ldi. Ular xalq orasida qanoat va zuhdni asosiy maqsad qilib tarkidunyochilik g‘oyalarini targ‘ib qila boshladilar. Ular ijtimoiy faoliyatdan umuman chetlashib, surunkali toat-ibodatga berilishdi. Zohidlar uzlatga chekinib taqvoni qattiq ushlagan bo‘lishlariga qaramay, ular ishq va urfon (ilohiy ma’rifatdan) bexabar edilar. Zohidlarning niyati ibodat bilan oxiratda ma’rifat qozonishdir. Ular Qur’oni Karimda va’da qilingan jannat umidida toat-ibodat qilardilar. So‘fiylar ta’limotiga ko‘ra esa na bu dunyodan va na oxiratdan ta’ma bo‘lmasligi kerak. Ularning yagona istagi bu – Allohning diydori, xolos.

XIII-XIV asrlarda yashab ijod qilgan Nosiriddun Rabg‘uziy o‘zining “Qissasi Rabg‘uziy” asarida so‘fiylar haqida shunday ma’lumotlar keltiradi: “Aymishlar, dunyoda qolg‘anlar kofirlar erdilar, ujmoqda qolg‘anlar mo‘minlarning omilari erdilar. Ujmoqni (jannat) unamasdin hazratg‘a kelganlari xos qullari erdi. Yorlig‘ keldi: “Dunyoga ko‘ngil bermadingiz, ujmoqni unamadingiz, emdi ne tilayursiz?” Aydilar: “Ilohiy, bizga dunyo kerakmas, uqbo (oxirat) kerakmas. Bizga sen keraksen. “Yorlig‘ keldi: “Kim meni tiladi ersa ul baloni anga berurman” [1, 23-b].

Rabg‘uziyning fikricha, xos kishilarga, ya’ni Allohga oshiq bo‘lganlarga – payg‘ambarlarga baloni eng qattig‘i keladi, undan so‘ng avliyolalarga va undan so‘ng navbat bilan boshqalarga. Demak, Alloh ishqi bilan yonib, butun bir falsafiy tizimni shakllantirgan so‘fiylar ilohiy kashf-u karomat, ruhiy-psixologik holatlar bilan birgalikda adabiyot ilmini, ayniqsa, tasavvuf she’riyatining rivojlanishiga ham hissa qo‘shganlar. So‘fiy shoirlar tasavvuf ilmining doirasini kengaytirib, adabiyotimizni so‘fiy falsafasi va hikmatlar bilan boyitdilar. “Tasavvuf bir mafkuraviy oqim sifatida boshidanoq she’riayat bilan ajralmas bo‘lib, birikib yashadi”, – deb yozadi Radiy Fish o‘zining “Jaloliddin Rumiy” asarida [2, 75-b].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bora-bora tasavvuf ta’limot sifatida kuchaydi va musulmon olamida orif va oshiq so‘fiylar, darveshlar, qalandarlar soni ko‘payib bordi. Abdurahmon Jomiyning “Nafohat-ul uns minal hazarot-ul quds”[3, 9-b] nomli kitobida 664 та shayx so‘fiylarning ismi keltirilgan bo‘lsa, shu asarning ijodiy tarjimasi bo‘lgan Alisher Navoiyning “Nasoyim-ul muhabbat” asarida 770 ta shayxlarning tarjimayi holi keltiriladi, shulardan 35 tasini orifa ayollar tashkil qiladi [4, 88-b].

Tabiiyki, islom dinidagi mazhablar, qarashlar xilma-xilligi so‘fiylarning dunyoqarashiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatganini ko‘rishimiz mumkin. Tasavvuf tarixida yassaviya, kubraviya, naqshbandiya, mavlaviya, tayfuriya, hululiya, firdavsiya kabi maslaklar va yo‘nalishlarining vujudga kelishi tasavvufiy olimlarning turli qarashlarga ega bo‘lgan, turli xil tabiatli kishilar ekanligidan dalolat beradi. Ammo ularning umumiy maslagi bir – ya’ni ular o‘zlarini Allohga oshiqlar hisoblab, Yor vasliga erishish uchun o‘zligidan va foniy dunyodan kechgan, nafslarini jilovlab, komil insoniylikka erishish uchun umrini bag‘ishlagan zotlardir.

Shunday zotlardan biri bo‘lgan xorazmlik Najmiddin Kubrodan boshlangan

javonmardlik tariqatining davomchisi, mashhur faylasuf olim, insonparvar shoir Pahlavon Mahmudni aytish mumkin. Xiva yaqinida po‘stindo‘z oilasida tug‘ilgan shoir kuragi yerga tegmagan bahodir sifatida shuhrat qozongan. “Qitoliy” va “Puryoyi vali” taxalluslarini qo‘llab she’rlar yozgan Pahlavon shoir, asosan, fors-tojik tilida ijod qilgan. Pahlavon Mahmud Movarounnahr shaharlarida X asrdan boshlab tarqalgan yangi ma‘naviy-amaliy harakat – javonmardlik “futuvvatchilik” harakatining ma‘naviy rahnamosi bo‘lgan. Javonmardlik, asosan, oddiy xalq ichidan chiqqan pahlavonlar, qiziqchilar, hunarmandlar, sipohlar va boshqalardan tashkil topgan bo‘lib, ularning har birining jamoasi, piri, ustozi bo‘lgan. Barcha javonmardlar bir-biriga aka-uka, birodar sanalgan. Beg‘araz yaxshilik qilish, borini o‘zgalar bilan baham ko‘rish, muhtojlarga yordam berish ,pir-u ustozlar nomusini pok tutish, ma’naviy va jismoniy yetuklikka intilish, mard va oliyjanob bo‘lish javonmardlik harakatining asosiy g‘oyalaridan edi. Bu javonmardlik harakati o‘rta asrlardagi Yevropada tashkil topgan “Ritsarlik” o‘rdeniga yoki Kichik Osiyoda faoliyat yuritgan saxiy axiylar hunarmandlar jamoasiga o‘xshab ketadi.

Shoir haqida Shamsiddin Somiyning “Qomus ul-a’lom”, Lutf Alibek Ozarning “Otashkadayi Ozariy”, Kamoliddin Husayn Fanoiyning “Majolis ul-ushshoq”, shuningdek, “Manoqiba” asarlarida ma’lumotlar keltirilgan. Eron olimi Said Nafisiy “Futuvvat –javonmardlik guruhining peshvolaridan biri mashhur shoir Pahlavon Mahmud Xorazmiydir”, - deydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Malumki, falsafiy fikrlarni ifoda etishda ruboyi eng qulay janr hisoblanadi. Pahlavon Mahmudning ruboiylari badiiy tasvirga boy, xalqona sodda va yengil uslubda, ifoda tarzi ham aniq va lo‘nda, shu bilan birga o‘ynoqi va shiddatli tuyg‘ular bilan vobastadir. Adabiyotshinos N. Komilov: “Pahlavon Mahmudning ruboiylarini 4 guruhga bo‘lish mumkin. Birinchisi – zamona ahlidan nolish, ijtimoiy tengsizlikni ifodalovchi lirika, ikkinchisi – tariqat suluki haqida yozilgan ruboiylar, uchinchisi – vahdati vujud falsafasi asoslarini tushuntiruvchi ruboiylar”,-deb yozgan edi [5, 146-b]. Darhaqiqat, shoir ruboiylari ikki ulug‘ manba – Qur’oni Karim va Hadisi Sharifdan ta’sirlanib, ulardan ilhom olib yozilganligi shundaygina ko‘zga tashlanadi. Ayniqsa, bu vahdati vujud falsafasini tushuntiruvchi va ilohiy ishq haqida yozilgan ruboiylarda bu yaqqol sezilib turadi. Biroq shoir faqat ilohiy mavzulardagina emas, balki zaminiy dardni ham qalamga olgan, chunki u zamonasining qiyinchiliklari va yurt boshiga tushgan son-sanoqsiz balolar, to‘fonlarning shohidi bo‘lgan. Chingizxonning qonli yurishidan keyingi Xorazm tarixining eng og‘ir damlari baxtsizliklarni bir ruboiyga sig‘dirib, o‘z davrining realistik lavhasini chizib bergan:

Davronda ko‘p ko‘zni men giryon ko‘rdim,
Neki balo bo‘lsa beomon ko‘rdim.
Nuh ming yil yashadi, ko‘rdi bir to‘fon,
Men Nuh bo‘lmasam ham ming to‘fon ko‘rdim.

Yana bir ruboiysida shoir zamonasining dunyoparast, boylikka ruju qo‘ygan, oltin va kumushga sig‘inuvchi kimsalarini qattiq tanqid ostiga oladi. O‘zi javonmardlik tariqatining vakili sifatida sahiylikni targ‘ib qilayotgan paytda baxillik qilib, mol-u dunyo yig‘ayotgan “xoja”larga nafrat bilan qaraydi:

Ey xoja, sen nechun buncha bexabar,

Xayolingda kecha-kunduz kumush, zar.
Dastmoyang-ku bu olamda bir kafan
Buyurganmi senga kafan, kim aytar?

Shoir ruboiylarida javonmardlik tariqatining asosiy g‘oyalari – insonparvarlik, ochiq yuzli va ochiq qo‘lli bo‘lish, o‘zgalarning moliga ko‘z olaytirmaslik, ozgalarning sirini ochmaslik, halol mehnat qilish kabi fazilatlarni ulug‘lagan. Shoir o‘zini mevali daraxtga qiyoslab har qanday o‘tkinchi unga tosh otganida ham u or qilmasligi, hammaga yaxshi munosabatda bo‘lishini, ya’ni insonparvarlik g‘oyalarini ilgari suradi:

Konglim oppoq, na kek na kiynam bor,
Dushmanim ko‘p, va lekin men hammaga yor.
Mevali daraxtman, har bir o‘tkinchi
Tosh o‘tsa ham menga bo‘lmas or.

Shu o‘rinda nafsini yengib, ko‘ngil shaffofligiga erishgan lirik qahramon o‘zini mevali daraxtga o‘xshatishi shoirning xalq og‘zaki ijodidan xabardorligi, xususan, maqollar bilmdoni ekanligini isbotlaydi.

Tahlil va natijalar. Pahlavon Mahmudning ruboiylarida tasavvuf ta’limotining nazariy g‘oyalari bilan javonmardlik tariqatining amaliy qoidalari o‘zaro omuxta holda bayon qilingan. Unga ko‘ra koinotdagi barcha mavjudodlarda Xudoning diydori aks etadi.

Gul yuzida bulut niqobdir hanuz,
Ko‘ngullarda mayli sharobdur hanuz,
Uxlamagin, g‘aflat vaqtimi hozir?
May ich, jono, zero oftobdur hanuz.

Ruboiyda tasavvuf she’riyatida eng ko‘p qo‘llanadigan “may”, “sharob” istilohlari kelmoqda. Bu istilohlar tasavvuf ta’limotida Allohga bo‘lgan ishqni anglatadi. Shoir ko‘ngli Alloh ishqida yonayotgani, shu sababli tunni bedor o‘tkazib g‘aflatda qolmaslikni uqdirmoqda.

Hayit kelsa savob ish bo‘lgusidir,
Sahar soqiy mayi nob tutqusidir.
Namozingni qo‘yib ro‘zangni tark et,
Bugun gunohni savob bitgusidir.

“Mayi nob” – tiniq may iborasi ham “soqiy” istilohi bilan bu ruboiyda qo‘llangan. Sahar chog‘i ustoz, pir, murshidning Alloh ishqini ko‘ngillarga quyishi, musulmonlarga muqaddas hisoblangan Hayit bayrami kelsa, insonlarning poklanishini aks ettirgan. Pahlavon Mahmud ruboiylarida moddiy borliqning manguligi, inson va tabiat, Yor vasli va uning lazzati haqida fikr yuritiladi

Ko‘zgumga berardim kechqurun sayqal,
Boqdim unga tinniq bo‘lgan bir mahal,
Shuncha ko‘p ko‘rindi o‘z aybimki, men
O‘zgalar aybini unutdim tugal.

Ko‘ngil tiniqligi uchun kechqurun ko‘zguga “sayqal” berayotgan mahal, ya’ni tungi ibodatlar chog‘i lirik qahramon o‘z qalbiga nazar solib, gunohlarining ko‘pligidan o‘zgalar gunohini unutgani tasvirlangan. Bu ruboiyda Hadisi sharifning ta’siri yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Odamning tuproqdan yaralgani va yana qayta tuproqqa kirishi, yerdan unib chiqqan gul yoki sunbul Alloh vasliga talpinayotgan inson qalbi ekanligi haqida quyidagi ruboiyda mohirona aks etilgan:

Yerga aralashib yotar necha dil,
Jahon zarralari – lab, tish yoki til,
Yerdan unib chiqqan sunbul, yo gulni
Go‘zallarning sochi, yo yuzi degil.

Hayotning ba’zan shodlikka, ba’zan qayg‘uga to‘laligi, inson gohi to‘kinlikda goho qiyinchilik azobiga g‘arq bo‘lishi haqida quyidagi ruboiyda kuzatamiz. Oqil kishi uchun yor firog‘ida, ya’ni Alloh ishqida zor bo‘lmoqlik eng og‘ir dam ekanligi uqtiriladi:

Hayot mayi bo‘lur tiniq, quyqa ham,
Kiyim ham gohi bo‘z gohi beqasam.
Bular og‘ir emas oqil oldida,
Zor o‘lmoqlik bo‘lur juda og‘ir dam.

Shoirning pand-nasihat mavzusida yozilgan ruboiylari ham anchagina qismni tashkil qiladi. Unda futuvvat qoidalari o‘z aksini topgan. Shoir insonlarni mard, sahovatli bo‘lishga, qo‘rqoq bo‘lmaslikka, nodon kishilar bilan suhbat qurmaslikka chaqiradi.

Qoratosh sira ham bo‘lmas lojuvard,
Toza qalbga yuqmas aslo change gard.
Quloq solgin Puryoyivaliy so‘ziga,
Qo‘rqoqlardan biron chiqqanmidi mard!
Uch yuz yil ko‘hi qofni kelida tuymoq,
Dil qonidan bermoq falakka bo‘yoq,
Yoinki bir asr zindonda yotmoq,
Nodon suhbatidan ko‘ra yahshiroq.

Shoir ruboiylarini topib xalqqa yetkazishda taniqli olim va tarjimon To‘xtasin Jalolovning xizmatlari katta, shuningdek, Pahlavon Mahmudning ruboiylarini o‘zbek kitobxoniga tanishtirishda Vasfiy, Muinzoda va Ulfat Bokir kabi tarjimonlarning hissasini aytib o‘tish joiz.

Pahlavon Mahmudga nisbat berilgan “Hazrati Pahlavon” ruboiylarining qo‘lyozma nusxalari O‘zbekiston FA Sharqshunoslik institutida saqlanadi. [6,26-б.]

Xulosa va takliflar. Pahlavon Mahmudning ruboiylarini o‘rganib shuni xulosa qilish mumkinki, shoir ruboiylarida tasavvufiy g‘oyolar boshqa mutasavvuflarning fikrlaridan farq qiladi. Shoir ruboiylarida saxovatpeshalik, bag‘rikenglik va oliyjanoblik keng tarannum qilinadi.Unda odamlarga mehribonlik, tanigan va tanimagan kishilarga yordam berish va buni barchadan sir tutish Yor ishqi motivlari bilan uyg‘unlikda kuylanadi.Chin oshiqgina Yor vasliga erisha oladi, buning uchun inson Yor bilan birgalikda u yaratgan barcha narsa va mahluqlarni ham sevishi kerakligi uqtiriladi. Muhabbatga hamohang bunday g‘oyalar hozirgi yoshlarni tarbiyalashda qo‘l kelishi mumkin. Zero,umuminsoniy g‘oyalar barcha davrlarda har qanday jamiyatda ulug‘langan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Рабғузий Носириддин Бурхониддин. Қисаси Рабғузий. – Тошкент: Ёзувчи, 1990. 233-б.

2. Фиш Радий. Жалолиддин Румий: Тарихий – биографик роман. Русчадан Ж. Камол таржимаси. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986. 272-б.

3. Жомий Нуриддин Абдураҳмон. Нафахот ул-унс мин ҳазарот қудс. – Теҳрон. 1370 (ҳижрий). 11-б (форс тилида).

4. Navoiy A. To‘la asarlar to‘plami.10-jild –Toshkent: G‘.G‘ulom, 504-b

5. Паҳлавон Маҳмуд (Ҳазрати Паҳлавон ота ҳикоялари). Нашрга тайёрловчи М. Ҳасаний. – Тошкент: Фан, 2001. – 51 б.

6. Комилов Н. Тасаввуф. – Тошкент: Movarounnahr – O‘zbekiston, 2009. 448-б.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СЛОЖНОСОКРАЩЁННЫХ СЛОВ В ТЕРМИНОЛОГИИ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Алиева Айше Эдемовна, старший преподаватель Гулистанского государственного педагогического института
e-mail: ayshe030@gmail.com

Аннотация. В статье рассматриваются структурно-семантические особенности терминов-сокращений в методике преподавания иностранных языков на материале английского языка. Статья раскрывает способы сокращения методического термина терминологического ряда ELT. Проводится семантический анализ терминов ELT, посредством которого иллюстрируются семантические значения сложносокращённых методических терминов.

Ключевые слова: специальное слово, термин, простые (однокомпонентные) термины, многокомпонентные термины, методический термин, сложносокращенные термины.

CHET TILINI O ‘QITISH METODLARI TERMINOLOGIYASIDAGI MURAKKAB QISQARTMA SO‘ZLARNING STRUKTUR-SEMANTIK TAHLILI

Annotatsiya. Maqolada ingliz tili materialidan foydalangan holda chet tillarini o‘qitish metodologiyasida qisqartirilgan atamalarning tarkibiy va semantik xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Maqolada ELT terminologik turkumining uslubiy atamasini qisqartirish usullari ochib berilgan. ELT atamalarining semantik tahlili amalga oshiriladi, bu orqali murakkab qisqartirilgan uslubiy atamalarning semantik ma’nolari tasvirlanadi.

Tayanch so‘zlar: maxsus so‘z, termin, sodda (bir komponentli) atamalar, ko‘p komponentli atamalar, uslubiy atamalar, murakkab qisqartirilgan atamalar.

STRUCTURAL AND SEMANTIC ANALYSIS OF SHORTENED WORDS IN THE TERMINOLOGY FOR ENGLISH LANGUAGE TEACHING (ELT)

Abstract: The article examines the structural and semantic features of abbreviated terms in the methodology of teaching foreign languages on the basis of the English language. The article reveals ways to shorten the terms for the ELT. A semantic analysis of ELT terms is carried out. As a result, the semantic meanings of shortened terms for ELT has been illustrated.

Keywords: A Special word, a term, a simple (single-component) terms, a multi-

component term, terms for ELT, shortening of complex terms.

Введение. Развитие науки, техники, культуры и искусства сопровождается появлением новых слов, присущих данному периоду времени. Эти новые слова являются специальными словами для обозначения понятий, называющих объекты и явления в процессе развития науки и общества. А. В. Суперанская определяет специальные слова как слова, обличенные в материальную форму [12, с. 15]. А. А. Реформатский считал, что специальные слова ограничены своим особым назначением [11, с. 115]. Такие специальные слова А. А. Реформатский называл терминами. При этом он подчёркивал, что такие слова должны выражать точное понятие и быть однозначными. Т. Канделаки называет термином слово или лексикализованное словосочетание, способное образовывать в лексической системе языка дефиниций, соответствующих данной системе понятий [4, с. 7]. Согласно Д. С. Лотте термин должен быть точным и кратким [7, с. 35]. В определении понятия термина мы будем исходить из определения, представленным Ю. А. Мазнёвой. Термин-это специальное слово, имеющее свою дефиницию в отношении обозначаемого понятия, и характеризующийся своей краткостью и однозначностью, применяемое в соответствующей отрасли знаний и связанное с научной концепцией [8].

Исходя из вышеприведенного определения термина, можно сказать, что методический термин в системе обучения иностранным языкам (ИЯ) – это специальное слово, связанное с научной концепцией методики обучения ИЯ, и представляющее понятие, свойственное данной науки посредством его дефиниций. Методический термин является частью методической терминосистемы. Для нас будет приемлемым рассмотреть методический термин в системе особенностей термина, представленных В. Н. Ярцевой: 1) системность; 2) наличие дефиниции (для большинства терминов); 3) тенденция к моносемичности в пределах своего терминологического поля, т.е. терминологии данной науки; 4) отсутствие экспрессии; 5) стилистическая нейтральность [14, с. 508].

Все эти свойства термина позволяют предположить, что термин в методике преподавания ИЯ должен быть точным и кратким, так как он отражает научное знание. Однако, из-за наличия монолексемных (однокомпонентных), корневых (простых и сложных терминоединиц), и полилексемных (многокомпонентных) терминологических единиц в методике преподавании ИЯ проследить такую закономерность бывает непросто [6, с. 560]. Так как простые (корневые) методические термины имеют непроизводную основу, то они с одной стороны могут легко образовывать другие новые термины, а с другой- затрудняют понимание научного концепта. В таком случае, будет целесообразно использовать сложные термины и словосочетания, так как «именно эти виды терминов дают возможность отразить необходимые и достаточные признаки с наибольшей полнотой и точностью» [9]. Однако, такие термины их воспроизведение на письме и при чтении. Соответсвенно, такое использование термина затрудняет

профессиональное общение. Чтобы обеспечить удобное использование терминов в профессиональной речи учителя английского языка, необходимо, сбалансировать краткость и точность термина. Для этого многие лингвисты, например, видят решение проблемы в сокращении многокомпонентных терминов. [14, с. 63-64]. Также, как и общелитературная лексика, методические термины объединяют в себе традиционные способы сокращения слов, имеющиеся в языке.

Объект и методы исследования. Сокращение – это единица устной или письменной речи, созданная из отдельных (не всех) элементов звуковой или графической оболочки некоторой развернутой формы (слова или словосочетания), с которой данная единица находится в лексикосемантической связи [2, с. 37]. I. V. Arnold определяет сокращения английским словом shortening и считает, что сокращения происходят в результате отсечения части от целого слова [15].

Сложные сокращения рассматривались в работах Фельбера и В. В. Борисова. Соглас но Х. Фельберу сокращения бывают частичные, слоговые, буквенные, смешанный тип [16, с. 54]. В. В. Борисов считает, что сокращения – это английские инициальные аббревиатуры и акронимы, как процесс усечения слова, которому подвергаются лишь имена существительные. О.С.Ахманова не называет термин «акроним», а использует термин «инициальный тип сложносокращенных слов» и, таким образом, включает все виды инициальных аббревиатур [1, с. 608] и выделяет аббревиатуры сложносокращённые и инициальные. *Сложносокращённое слово* – слово, составленное из сокращённых и начальных элементов (морфем)словосочетания. *Инициальные аббревиатуры* указывают на слова, образованные путём сложения начальных букв сложных слов или начальных звуков. О.С.Ахманова подразделяет инициальные аббревиатуры буквенные, звуковые и буквенно-звуковые: буквенные, произносимые по названиям *начальных букв* слов; звуковые, состоящие из *начальных звуков слов* (или частей сложного слова), т. е. читаемые как обычное слово; буквенно-звуковые-сочетание начальных букв и начальных звуков слова. Согласно Ю. А. Мазнёвой, сокращение представляет собой любой сокращенный вариант написания и произнесения или только написания полной формы термина. А. С. Данилин и Р. Р. Мавлеев предлагают несколько видов классификации сложных сокращений(аббревиаций), предложенных П. Лопес Руа: словослияние (blend), усечение (clipping), инициальные сокращения (initialism), акронимы acronyms, как разновидность инициальных сокращений [3] Условное сокращение на письме, а также слово, составленное путем сокращения слова или словосочетания, читаемое по алфавитному названию начальных букв или по начальным звукам слов, входящих в него называют *аббревиатурой* (итал. abbreviatura, от лат. brevis – «краткий») [10].

В библиотеки орфограммки https://orfogrammka.ru/ читаем: «Аббревиатуры – это существительные, состоящие из усеченных слов, входящих в исходное словосочетание, или из усеченных частей исходного сложного слова, а также из названий начальных букв этих слов (или их частей). Последняя составная часть

аббревиатур может быть целым (неусеченным) словом». В английском языке аббревиатура переводиться как «abbreviation». Многие английские языковеды определяют аббревиатуру (abbreviation) как укороченное слово или словосочетание (shortened word or phrase) [17]. В словарях часто сокращается до “abbr.” (более употребительно), “abbrv.” или “abbrev.” Слово abbreviation образовано от латинского brevis в значении “short” – короткий.

Каждая аббревиатура методического термина имеет свою структуру и может по-разному взаимодействует с аббревиатурами других лексических единиц. В.В. Борисов классифицирует аббревиации на синтаксическую и морфологическую аббревиацию. *Синтаксические аббревиации* – это такие сокращения термина, которые образуются путем опущения цельнооформленных элементов. *Морфологические аббревиации* характеризуется разрушением традиционно использующихся в языке корневых морфем. Наличие в их составе фрагментов («обломков», «осколков») слов, которые, как правило, не совпадают ни с морфемами, ни со слогами является характерной чертой морфологических аббревиаций.

Результаты исследования. Структурно-семантический анализ сложносокращённых терминов показал, что методический термин – в английском языке English Language Teaching – в профессиональной коммуникации чаще представлен в виде сокращения ELT. Также в процессе развития сферы методики преподавания английского языка в международном сообществе стало приемлемым выделять виды терминов, относящихся к ELT и их сокращённые варианты, как показано на схеме ниже. Терминологический ряд ELT состоит из таких аббревиатур, как TESOL, TEFL, TESL, как процесс обучения языкам, и сам английский язык как средство обучения - ESL, EYL, EAP, EFL. Для определения структуры и семантического значения сокращений данных терминов были использованы онлайн словари: https://dictionary.cambridge.org/, https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/

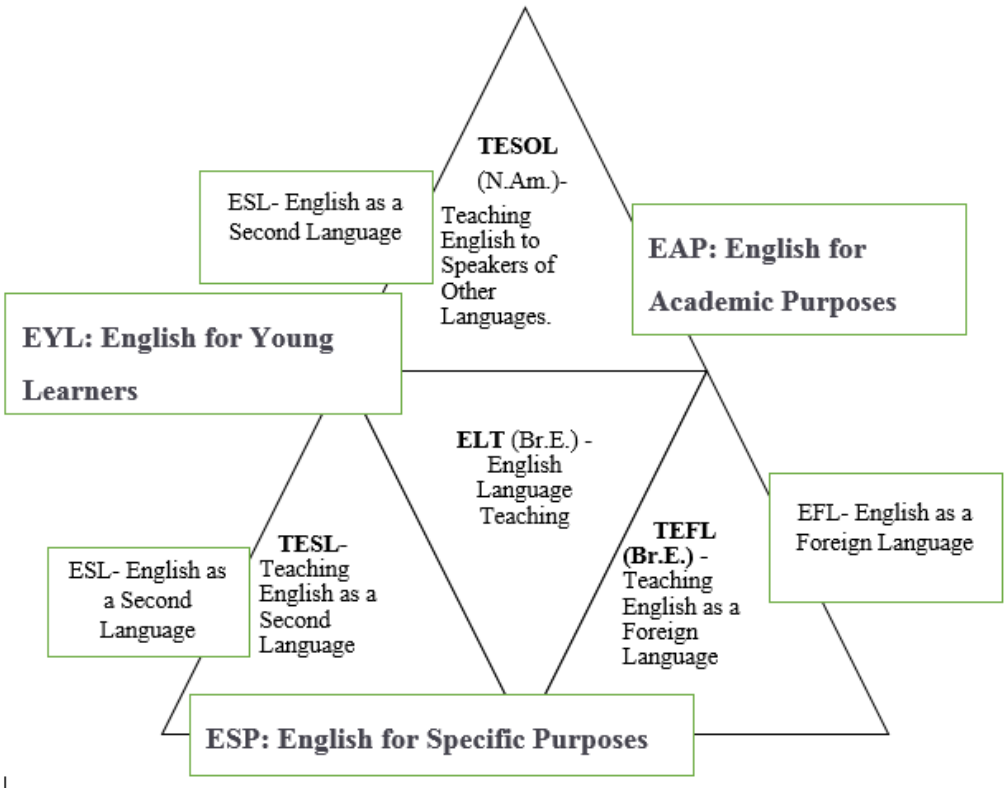

Схема 1. Терминологический ряд ELT.

По способу образования терминологическая лексика ELT является многокомпонентным и сложным термином. По виду аббревиации термины ELT относятся к морфологической аббревиации, (В. В. Борисов) так как образованы посредством усечения компонентов от целого термина. Соответственно по способу образования аббревиации ELT в основном преобладают буквенные. инициальные аббревиатуры. Приведенный ниже график показывает соотношение буквенных, буквенно-звуковых, звуковых аббревиатур в терминополе ELT. При этом буквенные аббревиатуры преобладают в своей численности по сравнению с другими видами аббревиатур.

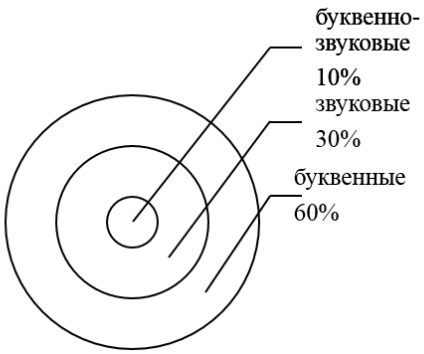

Схема 2. Соотношение типов аббревиатур ряда ELT.

Анализируя структурно-семантические особенности терминов ряда ELT, видно, что основным компонентом сокращений ELT является усеченная часть, обозначающая L (Language) или LT (Language Teaching) соответственно, что представляет собой образец для всех последующих сокращений данного ряда и соотносится с компонентом LT в корреляте. Компоненты L (Language) или LT (Language Teaching) дают нам возможность соотнести каждый из вышеприведённых акронимов к названию процесса преподавания английского языка как иностранного. Такие компоненты относятся к лексическим единицам одинакового строения и принадлежат к однопорядковому терминологическому ряду ELT. [В. В. Борисов, С.294].

Семантический анализ аббревиатур ряда ELT показывает, что сокращения ELT омонимичны, но они не затрудняют коммуникацию, так как принадлежат к одной и той же сфере деятельности-методики преподавания иностранных языков. Например, ELT < (English Language Teaching) аббревиатура, согласно https://dictionary.cambridge.org/. Термин ELT употребляется в Великобритании и обозначает преподавание английского языка как второго иностранного (the teaching of English as a second language) >ESL, или иностранного языка (the teaching of English as a foreign language) > EFL. Под этим же термином, предполагается подразумевать преподавателя английского языка: ELT < (English Language Teacher),как определяет https://allesl.com/esl-acronyms-list/ - преподаватель английского языка. Тогда как сокращение ELL < (English Language Learner) обозначает неносителя английского языка, изучающий язык, для того чтобы получить навыки владения английским языком, в отличие от

ELT (English Language Teacher).

В северной Америке термину ELT соответствует TESOL <, который также является сокращением от Teaching English to Speakers of Other Languages [https://www.dictionary.com/]. Как ELT, так и TESOL употребляются в сфере образования, издательства, а также на образовательных тренингах [https://www.indeed.com/career-advice/interviewing/esl-teacher-interview-questions. Updated March 17, 2023)]

TEFL < (Br.E.) Teaching English as a Foreign Language. Аббревиатура в основном используется в британском английском и соотносится с понятием сокращения ELT (English Language Teaching). TEFL используется для обозначения процесса преподавания английского языка для тех студентов, для которых английский является иностранным. Но этот термин является менее употребляемым чем TESL или TESOL.

ESL < (the teaching of English as a second language) – преподавание английского языка как второго иностранного. Употребление данного термина предполагает, Электронный словарь Oxford Learner's Dictionaries https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/ представляет синонимичный термину ESL термин EAL: *teaching English lessons to young ESL learners*.

TESL также как и **ESL** < Teaching English as a Second Language используется для обозначения понятия о преподавании английского языка как второго иностранного или преподавание английского языка как иностранного людям, не носителям английского языка.

ESOL < (English for speakers of other languages) – термин, синонимичный терминам ESL and ELL https://allesl.com/esl-acronyms-list/,так как способен заменять данные термины в контексте. **ESOL** более предпочтительна на сегодняшний день чем ESL, так как английский язык изучают не только как второй, но и как третий, а то и четвёртый язык. ESOL широко используется в речи британцев и ирландцев, жителей Новой Зеландии и Австралии. Для обозначения преподавание английского языка как иностранного не носителям языка, для которых английский является первым или вторым иностранным языком.

EFL < (the teaching of English as a foreign language) преподавание английского языка как иностранного языка. Аббревиатура EFL предпочтительней в странах, где английский изучают как иностранный в рамках учебного заведения, как отдельный предмет, когда ограничены возможности для использования иностранного языка за пределами данного учебного заведения, или же их просто нет, при этом английский язык не играет существенную роль в коммуникации данного государства.

EAL < (English as an Additional Language) – эта аббревиатура используется в странах Великобритании и Ирландии. EAL обозначает английский как дополнительный язык и употребляется в значении изучения английского языка в школах учащимися, для которых английский язык является не родным языком.

EI(A)L < (English as an International (Auxiliary) Language), аббревиатура используется для обозначения английского языка как средство

для международного общения во всем мире. Английский язык также используется как вспомогательный язык (auxiliary language), не родной язык, служащий средством общения внутри какой-либо страны.

В преподавании английского языка (ELT) также выделяют виды обучения английскому языку: английский для академических целей - EAP: English for Academic Purposes, английский для специальных целей - ESP: English for Specific Purposes, английский для детей -EYL: English for Young Learners.

EAP < English for Academic Purposes- английский для академических целей предполагает подготовку обучающихся к изучению английского языка с целью научить проводить научные исследования или преподавать на английском в колледжах или ВУЗах. Такие образовательные курсы обещают подготовку к TOEFL или IELTS, развивают навыки слушания, говорения, чтения и письма, как академические навыки а также навыки учения. EAP – это область английского языка для специальных целей и основывается на исследованиях о том, как используется язык в академических целях.

ESP < English for Specific Purposes-английский для специальных целей-это курсы или программы, отражающие содержание и цели обучения английскому языку, во главе угла которых рассматривается английский язык для специфических потребностей конкретной группы учащихся. ESP ещё называют английским для профессиональных целей. Например, английский изучают в научных целях, в технологии, в бизнесе и т.п. В отличие от английского, изучаемого для специальных целей, английский язык используют для общих целей.

EYL < English for Young Learners-английский для детей- английский язык как иностранный или второй иностранный для детей начальных классов. Согласно английскому языку в Великобритании и США данное слово произносится как[ei i: l],хотя Австралии слово преобладают сокращения /i: wai el/ [https://justpronounce.com]

Таким образом, анализ сокращений терминологического ряда ELT (English Language Teaching) подразумевает их семантическое значение как средства общения и особенности его преподавания.

Заключение. Методический термин является частью методической терминосистемы. Как термин, он должен отвечать требованиям точности и краткости. Такие требования позволяют термину всецело передать значение, соотносимое с данной отраслью знания. Поэтому, целесообразным являлось рассмотреть сокращение многокомпонентных, сложных терминов и их структурно-семантические свойства. Как оказалось, наиболее употребительными являлись буквенные сокращения терминологического ряда ELT, который в свою очередь, характеризуется омонимичностью и синонимичностью в сфере профессионального употребления.

Список использованной литературы

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М.1969. 608-с.

2. Борисов В. В. Аббревиация и акронимия. – М., 1972. – С. 37.

3. Данилин А. С., Мавлеев Р. Р. Сравнительный анализ способов аббревиации в англоязычной и русскоязычной военной терминологии // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Гуманитарные науки. 2021. № 7 (849). URL:https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelnyy-analiz-sposobov-abbreviatsii-v-angloyazychnoy -i-russkoyazychnoy-voennoy-terminologii (дата обращения: 06.01.2024).

4. Канделаки Т. Семантика и мотивированность терминов. – М., 1980. – С. 7.

5. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения. – М., 2001. – С. 31.

6. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.

7. Лотте Д.С. Краткие формы научных терминов. – М., 1979. – С. 35.

8. Мазнёва Ю. А. Термин: структура и лексико-семантические особенности (на материале английских юридических терминов-сокращений)... // Известия вузов. Северо-Кавказский регион. Серия: Общественные науки. 2007. №5. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/termin-struktura-i-leksiko-semanticheskie-osobennosti-na-materiale-angliyskih-yuridicheskih-terminov-sokrascheniy (дата обращения: 03.01.2024).

9. Миронова М. Н. Аббревиация как способ терминообразования (на материале английского и русского языков) // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение. 2008. №3. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/abbreviatsiya-kak-sposob-terminoobrazovaniya-na-materiale-angliyskogo-i-russkogo-yazykov (дата обращения: 06.01.2024).

10. Осипов Ю. С. [Большая российская энциклопедия : [в 35 т.] / гл. ред. Ю. С. Осипов. – М. : Большая российская энциклопедия, 2004-2017.

11. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология. – М., 1979. – С. 115.

12. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории. – М., 1989. – С. 15.

13. Хаютин А. Д. Термин, терминология, номенклатура. – М., 1991. – С. 63-64.

14. Ярцева В. Н. Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 508.

15. Arnold I. V. The English word, 1986. URL: https://studfile.net/preview/2290634/page:7/ Date: 9.01.2024.

16. Felber H. Terminology Manual. 1984, – P.54

17. Nordquist R. What is abbreviation. https://www.thoughtco.com/what-is-abbreviation

Онлайн ресурсы

1. https://dictionary.cambridge.org/.

2. https://allesl.com/esl-acronyms-list/
3. https://www.dictionary.com/
4. https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/

CONCEPTUAL MEANING OF WORDS “AKA” AND “OPA” IN UZBEK AND ENGLISH FAMILY DISCOURSE

Aliyeva Ayshe Edemovna, Senior teacher of Gulistan State Pedagogical Institute
e-mail:ayshe030@gmail.com

Abdurasulova Charos Azim qizi, student of Gulistan State Pedagogical Institute
e-mail: Charosabdurasulova@gmail.com

Abstract. The article describes the function of language in the family and address discourse. The aim of the article is to show how the meaning is represented in both of the discourses in the Uzbek and English languages. The article also reveals the specifications of the family discourse for the formation of the individual’s world picture and the manner of address. The linguistic analysis of Uzbek and English concepts of “aka” (brother) and “opa” (sister) has been distinguished in their primary dictionary meaning and their additional associative meaning in the social clue of the Uzbek and English context.

Keywords: language, concept, representation, family discourse, dictionary meaning, associative meaning.

O‘ZBEK VA INGLIZ OILAVIY NUTQIDA “AKA” VA “OPA” SO‘ZLARINING KONTSEPTUAL MA’NOSI

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilning oilaviy va manzilli nutqdagi vazifasi tasvirlangan. Maqolaning maqsadi o‘zbek va ingliz tillari nutqida ma’no qanday ifodalanganligini ko‘rsatishdir. Maqolada, shuningdek, shaxs dunyosi va muomala uslubi tasvirini shakllantirish uchun oilaviy muhitdagi manzilli nutqning xususiyatlari ochib berilgan. O‘zbek va ingliz tilidagi “aka” va “opa” tushunchalarini lingvistik tahlil qilish o‘zbek va ingliz kontekstlarining ijtimoiy nuqtai nazaridan lug‘aviy ma’nosi va ko‘chma ma’nosidagi farqlari aniqlangan.

Kalit so‘zlar: til, tushuncha, reprezentatsiya, oilaviy nutq, lug‘aviy ma’no, assotsiativ ma‘no.

КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ СЛОВ “АКА” И “ОПА” В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ СЕМЕЙНОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация. В данной статье описывается функция языка в семейном и адресном дискурсе. Цель статьи – показать семантическое значение данных концептов в узбекском и английском дискурсах. В статье также раскрываются особенности семейного дискурса для формирования картины мира индивида и

формы обращения. Лингвистический анализ узбекских и английских концептов «ака» (брат) и «опа» (сестра) выявил различия в их первичном лексическом и дополнительном ассоциативном значении в социальной среде узбекского и английского контекста.

Ключевые слова: язык, концепт, репрезентация, семейный дискурс, лексическое значение, ассоциативное значение.

"Language in use" is the most considered approach in studying the language as functionally organized unit. The representations of socio-cultural aspects in which language reveals its function is of significant consideration for language study. The family discourse is one of such socio-cultural aspects which can be represented in different ways in communication of the Uzbek and English languages. Family is the place where communication is formed sincerely which is helpful for a deep analysis of the family discourse in both the languages [4, p. 61). Кулявина А. П. suggests that discourse is a non-stable, dynamic an extraverted phenomenon [3, p. 58]. Consequently, it is based on cultural, pragmatic and cognitive intentions of the speakers in communication thus effecting the conceptual meaning of the words which, in the result, can obtain additional associative meaning in Uzbek and English context.

Being the sphere of domestic communication [2] suggests the "family discourse" as the most meaningful and extensive act of communication. According to how language is used and who speaks that language the family discourse can form concepts. The concepts of "aka" and "opa" are formed based on cognition theory by Golubovskaya [1, p. 41). She explains that discourse can be regarded as "a carrier of the already acquired cognitive experience", and new ideas about the world are created on its basis and is represented by the members of the family, children and even relatives. At the same time, emphasis is placed on every relationship within the family.

Considering the above mentioned description of a family discourse we can say that the concepts of "aka" and "opa" are used in their primary dictionary meaning in the family discourse in relation to parents and children. For example, the concept of "aka" and "opa" means the eldest son or daughter born from the same parents (in relation to his younger brothers):

Aka – bir ota-onadan tug'ilgan katta o'g'il (o'zidan kichiklariga, ukalariga nisbatan). Katta aka. O'rtancha aka (elder brother, middle brother, younger brother) (Vikilug'at. https://uz.m.wiktionary.org/wiki/aka).

Opa – bir ota-onadan tug'ilgan farzandlar ichida o'zidan kichiklarga (ukalarga, singillarga) nisbatan katta qiz. Nizomjon opasiga ko'rinmay, yong'oq orqasidan aylanib o'tib ketdi. S. Ahmad. Ufq.

The same meaning can be traced in English family discourse for the concept "brother" and " sister" given by the Cambridge Dictionary:

Brother – a man or boy with the same parents as another person: Johnny is my younger/older/big/baby/little brother (https://dictionary.cambridge.org/).

Sister – a girl or woman who has the same parents as another person**:** Emily is Sophie's younger/little/older/big sister (https://dictionary.cambridge.org/).

As it is seen from examples the concept of “aka” and “opa” in the Uzbek language is similar in their dictionary meaning to the English “brother” and “sister”. These concepts in this very case have no any associative meanings but those of their belongings to the members of the family.

However, the family concepts of “aka” and “opa” and “brother” and “sister” can create a different meaning depending on social context they are used in. The representation of these concepts is socially and culturally determined in the Uzbek and English languages. Depending on the role of the family in the life of an individual, the person establishes the world around him simultaneously to the way he communicates in the family [5, p. 75-77). In this respect, the discourse of address is closely connected with the family discourse, which has alternative meaning in the languages we analyze. This fact concerns statement and subject of communication thus performing several functions in the process of direct speech [7, p. 853]. Similarly, as words can have another meaning connecting with other words in a sentence, the conceptual meaning can vary in different contexts as well [6, p. 277-286). The Uzbek etymology dictionary *vikilug’at* shows that the discussed concepts of “aka” and “opa” in the family discourse tend to extend their conceptual meaning in the act of addressing other people representing respect towards people who are older in age.

Aka – O‘zidan katga er kishiga murojaatda yoki unga hurmat yuzasidan ishlatiladi (bunda yakka holda yoki nutq qaratilgan shaxsni bildiruvchi so‘z bilan qo‘llanadi). *Aka,* eski shaharga qaysi avtobus qatnaydi? *Dehqon aka*, ehtiyot bo‘ling, aravangiz nobop, – boshini chayqab gapirdi Yo‘lchi. Oybek, Tanlangan asarlar.

Opa – 1. O‘zidan katta, ba’zan kichik ayollarga hurmat yuzasidan ularning ismiga qo‘shib ishlatiladi, maye., *Mastura opa,* Malika onam. *Rais opa* ham shu yerda bo‘lsalar kerak. S. Ahmad, Ufq. Yo‘q, *Mo‘ttixon opa*, bu ishni kechiktirmang, jon *Mo‘ttixon opa*. S. Zunnunova, Olov. **2**. O‘zidan katta, ba’zan kichik ayollarga hurmat bilan murojaat qilish shakli. Suhbatda Mastonning salmog‘i tobora ortmoqda edi. Ilgari “singlim” deb turgan yigitlar sal o‘tmay *“opa”* deydigan bo‘lishdi. A. Qahhor, “Maston”. *Hormang, opa*, charchamadingizmi? Ishlar qalay? T. Ashurov, Oq ot.

However, analyzing the concept brother in Cambridge English Dictionary, we reveal that the concept “brother” and “sister” has gained its additional associative meaning denoting “a person with a common interest”, “a title” or a profession in the address context.

Brother – [as form of address] 1. A man who is a member of the same group as you or who shares an interest with you or has a similar way of thinking to you: [as form of address] “Let us unite, *brothers* and fight this unjust law!” **2.** The title of a man, such as a monk in the English church: Bless you, Brother.

Sister – [as form of address]: 1. A woman who shares an interest with you, especially that of improving women's rights: “We must continue the fight, sisters!” **2.** A female member of an English church, especially a nun: God bless you, Sister. **3.** Female nurse who is in charge of a department of a hospital: Excuse me, Sister, could I have some water?

As we can see in the examples above, the concepts of “aka” and “opa” in Uzbek have acquired additional meanings of “respect” because of the national identities of Uzbek people and express the meaning of great politeness both to elder and younger people.

On the contrary, analyzing the English concepts of “brother” and “sister”, we can say that the cultural identities of Englishmen are referred to the meaning of “collaboration” and “goal achievement” which is an essential component in carrier development of any person.

In conclusion, the language used differently in family context: the concept of “aka” and “opa” in Uzbek and “brother” and “sister” in English can represent different meanings according to their cultural, linguistic and ethnic experiences of inUzbek and English languages.

Reference

1. Golubovskaya E. Verbal Representation of Ethical Stereotypes about the Dutch in English (an Insight into Cross-Cultural Perception via Language // Journal of Language and Education. Volume 1. Issue 3. 2015 – P. 41: Retrieved from https://www.hse.ru/data/2015/11/25/1080511124/Epdf

2. Кашкин В. Б. Бытовая философия языка и языковые контрасты// Теоретическая и прикладная лингвистика. Вып. 3. – Воронеж, 2002. Retrieved from http://www.philology.ru/linguistics1/kashkin-02.htm) (Дата обращения: 07.03.2024).

3. Кулявина А. П. Сооотношение понятии “текст” и “дискурс” как методологическая проблема // Известия Самарского научного центра РАН. 2015. № 1-5. – С. 58. https://cyberleninka.ru/article/n/sootnoshenie-ponyatiy-tekst-i-diskurs-kak-metodologicheskaya-problema (Дата обращения: 07.03.2024).

4. Sadirova K. K., Nauryzbaikyzya G. National Features of Family Discourse: A Comparison of Kazakh, Russian, and English Languages // International Journal of Society, Culture and Language (IJSCL), 2022. – P. 61. Retrieved from https://www.ijscl.net/article pdf (Дата обращения: 07.03.2024).

5. Sulaymanova D. A. Address in the English and Uzbek Family Discourse // Вестник науки и образования. № 12 (90), 2020. – P. 75-77. Retrieved from https://elibrary.ru/item.asp?id=43142714

6. Tilavova M. M. Polysemy in linguistics as a multifaceted and complex phenomenon // Journal of foreign languages and linguistics. № 6 (1), 2023. – P. 277-286. Retrieved from https://fll.jdpu.uz/index.php/fll/

7. Shuay U. Лингвокулмтурологическая характеристика обращений в русском и китайском языках // Вестник башкирского университета. 2018. – С. 853. Retrieved from https://cyberleninka.ru/article/n/lingvokulturologicheskaya

8. Viki lug‘at Online Uzbek Etymology Dictionary. Retrieved from https://uz.wiktionary.org/

9. Online Cambridge English Dictionary. Retrieved from https://dictionary. Cambridge. org/

УЧЕБНЫЙ СЛОВАРЬ-СПРАВОЧНИК ПО РУССКОЙ ОРФОГРАФИИ ДЛЯ СТУДЕНТОВ НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ КАК МНОГОФУНКЦИОНАЛЬНОЕ УЧЕБНОЕ ПОСОБИЕ КОМПЛЕКСНОГО ТИПА

Шукуруллоева Назокатхон Бахромжон кизи, преподаватель
Гулистанского государственного педагогического института
e-mail: nxonimqulova@bk.ru

Аннотация. Статья представляет обзор учебных словарей-справочников по русской орфографии, ориентированных на студентов нефилологических направлений. Основной акцент делается на анализе и оценке их многофункциональности как учебного пособия комплексного типа.

Ключевые слова: учебные словари, справочники, русская орфография, студенты, нефилологические направления, учебное пособие, многофункциональность

NOFILOLOGIK TA’LIM YO‘NALISHLARI TALABALAR UCHUN RUS TILIDAGI IMLO QOIDALARI QO‘LLANMA-LUG‘ATI MURAKKAB TIPDAGI KO‘P FUNKSIYALI O‘QUV QO‘LLANMA SIFATIDA

Annotatsiya. Maqolada filologik bo‘lmagan yo‘nalishdagi talabalarga qaratilgan rus imlosi qoidalari o‘quv lug‘atlari-ma’lumotnomalari haqida umumiy ma’lumot berilgan. Asosiy e’tibor kompleks tipdagi o‘quv qo‘llanma sifatida ularning ko‘p qirraliligini tahlil qilish va baholashga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: o‘quv lug‘atlari, ma’lumotnomalar, rus imlosi, talabalar, filologik bo‘lmagan yo‘nalishlar, darslik, ko‘p funktsionallik.

EDUCATIONAL DICTIONARY-REFERENCE BOOK ON RUSSIAN ORTHOGRAPHIES FOR STUDENTS OF NON-PHILOLOGICAL FIELDS AS A MULTIFUNCTIONAL TEXTBOOK OF A COMPLEX TYPE

Abstract. The article presents an overview of educational dictionaries-reference books on Russian spelling aimed at students of non-philological fields. The main emphasis is on the analysis and evaluation of their versatility as a comprehensive type of teaching aid.

Keywords: educational dictionaries, reference books, Russian spelling, students, non-philological areas, textbook, versatility

Введение. В целях реализации задачи совершенствования орфографической компетенции студенты нефилологических направлений,

поступивших на I курс высшего учебного заведения, нам необходимо было разработать учебное пособие по орфографии, которое а) соответствовало бы уровню языковой подготовки студентов, б) отличалось бы многофункциональностью, то есть возможностью использования как на занятиях при обучении разных контингентов иноязычных студентов, так и в условиях самостоятельной работы, в) отличалось бы комплексностью, то есть учитывало специфику различных орфографических принципов русского языка и содержало возможности обучения и проверки.

Обсуждение и результаты. В педагогической и методической литературе различают два вида учебных изданий: учебник и учебное пособие. Учебник считают основным средством обучения, он в определенном смысле самодостаточен и может способствовать достижению целей обучения и без каких-либо учебных пособий. Учебное пособие – это вспомогательное средство обучения, предназначенное для расширения и углубления знаний, совершенствования навыков и умений учащихся [1].

В практике создания учебников по русскому языку как иностранному материал, специально предназначенный для углубленного и систематизированного обучения аспектам языка, традиционно включается в учебные пособия. Так, к учебным пособиям относятся лингафонные курсы, учебные словари, грамматические справочники, сборники упражнений. То средство обучения, которое мы предлагаем использовать при обучении студентов I курса, является именно учебным пособием.

В педагогической и методической литературе различают два вида учебных дисциплин: теоретические и практические – и, соответственно, две разновидности учебников и учебных пособий, предназначенных для обучения этим дисциплинам.

Теоретические дисциплины (например, курс «Современный русский язык» на филологических факультетах университетов) направлены на формирование у студентов системы знаний, составляющих основу той или иной науки. При этом на занятиях по теоретическим предметам могут формироваться также и умения (например, умения анализировать примеры), но все они подчинены главной цели – формированию системы знаний.

Практические дисциплины (например, курс «Практический русский язык» для студентов нефилологических направлений) направлены, главным образом, на обучение студентов способам деятельности, на формирование у них навыков и умений. На учебных занятиях у студентов формируются также и знания, но они рассматриваются не как основной, а как дополнительный результат обучения. На экзаменах по курсу «Практический русский язык», а также в ходе сертификационного тестирования ни качество этих знаний, ни даже их наличие никогда не проверяются.

Разграничение главного и второстепенного в теоретических и практических дисциплинах оказывается тесно связанным с разграничением функций учебника и учебного пособия. Учебник по теоретическим дисциплинам содержит системное изложение теоретических сведений, материалы же для развития навыков и умений включаются в учебные пособия.

Учебник по практическим предметам, напротив, включает в себя задания для обучения способам деятельности. Теоретические же сведения, а также дополнительный обучающий материал включаются в учебные пособия.

Для подтверждения последнего положения можно привести примеры из опыта создания учебников для практического курса русского языка как иностранного. В 60-70-е годы XX века пользовался популярностью «Учебник русского языка», созданный коллективом преподавателей МГУ под руководством Е. Г. Баш. Учебник содержал речевые образцы, таблицы и схемы, упражнения, учебные тексты, но теоретических сведений, правил в нем не было. Все они были вынесены в отдельное пособие «Справочник по русскому языку для студентов-иностранцев». Точно так же в 70-е гг. XX века был разработан учебник «Русский язык для всех» и к нему было выпущено пособие - грамматический справочник [2].

В учебном пособии должны быть представлены все наиболее типичные орфографические явления, отражающие принципы русской орфографии. Так как наиболее трудными для студентов нефилологических направлений являются написания, подчиняющиеся морфологическому принципу, в учебном пособии именно им следует уделить самое большое внимание. В нем должны содержаться орфографические правила, то есть по своей сути это учебное пособие должно представлять собой орфографический справочник. Кроме того, каждое правило должно сопровождаться примерами и упражнениями. Упражнения же должны иметь ключи, вынесенные в конец учебного пособия.

Поскольку в русском языке имеется множество написаний, образующихся не по правилам, в учебном пособии необходимо предусмотреть и орфографический словарь, который должен служить средством для самопроверки написания слов в процессе письменной речевой деятельности.

Таким образом, учебное пособие, предназначенное для совершенствования орфографической компетенции, будет представлять собой учебный словарь-справочник, включающий в себя правила, примеры, упражнения и орфографический словарь [3].

В практике создания учебной литературы по русскому и иностранным языкам имели место следующие разновидности учебных пособий:

– *Орфографические и грамматические справочники, содержащие теоретические сведения (правила) и примеры,* например, уже указанный выше «Справочник по русскому языку для студентов-иностранцев», адресованный студентам подготовительных факультетов и учитывающий их уровень языковой подготовки. Справочники используются, в основном, для самопроверки при выполнении домашних заданий.

– *Словари,* например, «Учебный словарь русского языка», (Репкин 1998), «Новый учебный словарь русского языка» (2003), «Учебный орфографический словарь русского языка» (Лопатин, Иванова, Сафронова 2005), «Учебный словарь трудностей русского языка для школьников» (2007). Существуют учебные словари, адресованные иностранным студентам, например, «Учебный словарь математической лексики для иностранных учащихся...» (1987), «Учебный словарь глагольных форм русского языка» (Толмачева 1995),

«Учебный словарь по глагольному управлению для студентов-иностранцев, изучающих философию» (Стамбулян 2001), «Словарь сочетаемости слов русского языка» (2002). Учебные словари, как правило, используются в самостоятельной работе студентов.

– *Сборники упражнений, содержащие упражнения и ключи,* например «Русский язык в упражнениях» (Хавронина, Широченская 2005). Эти пособия могут использоваться и на занятиях, но чаще всего оказываются полезными как материал для самостоятельной работы студентов.

– *Практические грамматики,* содержащие теоретические сведения, примеры и упражнения, например, пособие «Русский язык» И. М. Пулькиной и Е.Б. Захавы-Некрасовой (1985), «Употребление видов глагола» Е. Б. Захавы-Некрасовой (1978), «Вводный курс грамматики русского языка» Е. Б. Захавы-Некрасовой и Н.Н. Ковачевой (1964). По сути, это грамматические справочники в комплексе с упражнениями, предназначенные для использования при выполнении домашних заданий.

– *Словари-справочники,* например, «Слитно или раздельно? Орфографический словарь-справочник» (Букчина 1998), «Орфографический словарь-справочник русского правописания» (Грабчикова 2000), «Орфографический словарь русского языка для учащихся. Грамматический справочник» (2001), «Орфографический учебный словарь с основными правилами правописания» (Кудрявцева 2001), «Орфографический словарь. Комментарий. Правила: Справочник» (Соловьев 2003), «Орфографический словарь русского языка с грамматическим правилами» (Резничко 2005), «Словарь-справочник синтаксической сочетаемости глаголов» (Лебедев 2006).

– *Упражнения в комплексе со словарем.* Ряд учебных пособий содержит в себе учебные задания, тексты и вместе с ними словарь, например, «Сборник упражнений по русскому языку» (Захава-Некрасова, Ковалева 1968), «Сборник упражнений по грамматике русского языка» (2003) [4].

Из указанных разновидностей учебных пособий три первых не являются комплексными. Они решают только одну задачу: или предложить теоретические объяснения, или служить материалом для самопроверки, или быть средством, обеспечивающим усвоение изученного материала. Три следующих разновидности, напротив, представляют собой учебные пособия комплексного типа. Цели объединения в рамках одной книги словаря и справочника, словаря и упражнений, справочника и упражнений сугубо прагматические: в учебном процессе пользоваться одной книгой удобнее, чем двумя или тремя.

В практике создания учебной литературы по русскому языку как иностранному еще не было комплексных учебных пособий, которые объединяли бы в себе справочник, словарь и упражнения. Однако если принимать во внимание доводы, изложенные выше, то можно утверждать, что такого рода комплексные учебные пособия и возможны, и необходимы, особенно для реализации задач совершенствования орфографической компетенции иностранных учащихся. Именно таким и является разработанный нами учебный словарь-справочник по русской орфографии.

Учебное пособие для иностранцев должно отличаться от учебного пособия для русских.

Из практики работы известно, что студенты нефилологических направлений почти никогда не пользуются нормативными словарями, грамматическими и орфографическими справочниками, предназначенными для носителей русского языка. Причина состоит в том, что авторы этих изданий не учитывают уровень языковой подготовки иностранных студентов как при определении объема материала, так и при изложении правил [5].

Учебный словарь-справочник по орфографии должен соответствовать уровню языковой подготовки данного конкретного контингента учащихся. Это означает, что он должен опираться на изученный студентами лексический материал, но при этом может содержать и новый материал, соответствующий следующему более высокому уровню владения языком.

В учебном словаре-справочнике по русской орфографии для студенов нефилологических направлений должны содержаться теоретические объяснения, но они также должны соответствовать уровню языковой подготовки студентов и в нашем случае должны носить упрощённый характер, исключающий сложные для понимания элементы. При этом изложение правил должно отличаться логичностью, точностью, строгостью и выразительностью.

При обращении к учебному словарю-справочнику иноязычный студент должен не просто получить ответ на вопрос, послуживший стимулом для обращения к данному роду информации, но и осваивать новые способы деятельности (например, работу со справочным материалом). Поскольку орфографический материал, с которым приходится сталкиваться студенту, в ряде случаев является незнакомым и может вызвать трудности, только правильно организованная его структура и подача в справочнике поможет освоить новую информацию и сохранить её в долговременной памяти, то есть усвоить.

Заключение. Таким образом, мы предлагаем использовать для совершенствования орфографической компетенции студентов нефилологических направлений **учебный словарь-справочник по русской орфографии,** который представляет собой учебное пособие комплексного типа, так как включает в себя а) элементы справочника (правила и примеры), б) орфографический словарь, в) упражнения с ключами.

В учебном словаре-справочнике по русской орфографии должны быть реализованы общие (принципы) и специфические требования к учебным пособиям. К общим требованиям относятся:

1. Научность и доступность (посильность). Материал учебного пособия должен соответствовать уровню современной лингвистической науки и в то же время быть доступным учащимся, соответствовать уровню их языковой подготовки.

2. Реализация практической направленности обучения. Материал учебного пособия по орфографии должен способствовать целям обучения письменной речевой деятельности.

3. Логичность, системность и последовательность. Учебный словарь-

справочник должен быть логично построен, что облегчит поиск в нем информации при его использовании в самостоятельной работе студентов. Важно системно представлять в нем информацию, например, в такой последовательности: строение слов, основа слова, корень, приставки, суффиксы разных частей речи, окончания, «беглые гласные», правописание с отрицательными частицами, правописание предлогов.

4. Наглядность, реализующаяся в наличии таблиц и схем, а также в достаточном количестве примеров.

5. Удобство в использовании. Учебный словарь-справочник должен в максимальной степени облегчать «для каждого учащегося сам процесс овладения русским языком, быть интересным, привлекательным по форме и содержанию, удобным и простым для занятий в классе по нему под руководством учителя и для самостоятельной работы дома».

6. Унификация в использовании терминологии и обозначений.

К специфическим требованиям, учитывающим специфику обучения русскому языку на 1 курсе высшего учебного заведения, а также специфику контингента учащихся, относятся:

1. Многофункциональность. Данное учебное пособие должно быть предназначено как для самостоятельной работы, так и для работы в аудитории. Поскольку оно рассчитано и на самостоятельную работу студента, который при обращении к такого типа информации несомненно столкнётся с трудностями понимания материала, сведения по правописанию должны даваться в нем не через проблемные вопросы и ситуации, а через объяснения.

2. Комплексность. Представление в учебном пособии по орфографии правил с примерами, упражнений с ключами и словаря.

3. Ориентация на конкретный контингент учащихся.

Опираясь на исследования по теории учебника, мы сформулировали следующие функции учебного словаря-справочника по русской орфографии для студентов нефилологических направлений:

– информационную (функция собственно справочника, источника языкового материала, необходимого для усвоения);

– формирующую (справочник способствует формированию как орфографических, так и общеучебных навыков и умений: например, умения работы с теоретическим материалом, умения самостоятельно объяснять ошибки с помощью справочника);

– систематизирующую (способствует приведению ранее полученных знаний в систему, изучению новых сведений во взаимосвязи с ранее изученными);

– корректирующую и контролирующую (по отношению к ранее полученным знаниям, навыкам и умениям учащегося);

– развивающую (учебный словарь-справочник должен способствовать развитию мыслительных процессов, памяти и т. д.);

– мотивирующую (форма изложения материала должна быть представлена таким образом, чтобы создавать дальнейшие мотивы и стимулы к последующему изучению не только орфографии, но и языка вообще);

– трансформационную (формирующую соответствующие общеучебные специальные умения; например, чтение теоретического материала справочника непосредственно связано с развитием такого мыслительного процесса, как анализ примеров или, например, задания, для выполнения которых необходимо обратиться к словарю; данный вид заданий формирует навыки самостоятельной работы);

– воспитывающую (воспитание у учащегося умения самостоятельно, инициативно и творчески работать с теоретическим материалом, справочником).

Таким образом, в целях совершенствования орфографической компетенции иностранных студентов I курса мы предлагаем использовать комплексное многофункциональное учебное пособие – учебный словарь-справочник по русской орфографии.

Список использованной литературы

1. Алексеева Н. Новые принципы обучения иностранных студентов русской орфографии // Русская филология. Сборников научных работ молодых филологов. – Тарту, 2008.

2. Астафьева Н. И. Предлоги в русском языке и особенности их употребления. – Минск: Высшая школа, 1974.

3. Барыкина А. Н., Добровольская В.В., Меерзон С.Н. Изучение глагольных приставок. – Москва: Русский язык, 1979.

4. Воробьева С. А., Долгов И. А., Швец А. В., Яковенко Н. П. Русская орфография и пунктуация. – Киев: Высшая школа, 1988.

5. Дорофеева Т. М., Лебедева М. Н. Учебная грамматика русского языка. Базовый курс. – М.: Русский язык: Курсы, 2001.

LISONIY SHAXS TUSHUNCHASI

Murodova Umida Abdulnabiyevna, Jizzax politexnika instituti Xorijiy tillar kafedrasi katta o‘qituvchisi
e-mail: umida3029@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilshunoslar, izlanuvchilar va soha mutaxassislari uchun zaruriy ma’lumotlarni o‘z ichiga oluvchi insonning ijtimoiy-madaniy turmushning subyekti sifatida ishtiroki, lisoniy shaxs tushunchasi, uning komponentlari, ularni o‘rganishdagi yondashuvlar, mentalitet va mentallik haqidagi ilmiy qarashlarning muhokamasi haqida gap boradi.

Kalit so‘zlar: lisoniy shaxs, shaxs komponenti, mentalitet, mentallik, elitar, semiologik, konstant.

THE CONCEPT OF LINGUISTIC PERSONALITY

Abstract. This article contains the necessary information for linguists, researchers, and specialists in this field who study human participation as a subject of socio-cultural life, the concept of the linguistic personality, its components, approaches to their study, and the discussion of scientific views on mentality and mentality.

Key words: linguistic personality, personality component, mentality, mentality, elitist, semiological, constant.

ПОНЯТИЕ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ

Аннотация. В данной статье содержится необходимая информация для лингвистов, исследователей и специалистов в области участия человека как субъекта социокультурной жизни, понятия языковой личности, ее компонентов, подходов к их изучению, а также обсуждения научных взглядов на менталитет и менталитет.

Ключевые слова: языковая личность, личностный компонент, менталитет, менталитет, элитарный, семиологический, константный.

Kirish. Ma’lumki, madaniyatni inson yaratadi va unda inson, shaxs yashaydi. Aynan shaxs tushunchasida insonning tabiati birinchi o‘ringa ko‘tariladi, uning o‘zi esa, ijtimoiy-madaniy turmushning subyekti sifatida ishtirok etadi.

Lisoniy shaxs u yoki bu takrorlanish darajasida qo‘llaniladigan, mavhum sintaktik modellarni to‘ldiradigan ma’lum so‘zlar zahirasi bilan xarakterlanadi. Agar modellar aynan mana shu til kollektivi vakili uchun yetarli darajada xos bo‘lsa, so‘z boyligi va gapirish tarzi uning ma’lum bir sotsiumga tegishli ekanligini ko‘rsata oladi, o‘qimishlilik darajasi, xarakterining tipi haqida shohidlik bera oladi, jinsi va

yoshidan dalolat beradi va h. O‘nlab ijtimoiy rollarni bajarish bilan bog‘liq bo‘lgan bunday shaxsning til repertuari jamoada qabul qilingan til etiketini hisobga olgan holda o‘zlashtirilgan bo‘lishi kerak.

Lisoniy shaxs mazmuniga ko‘pincha quyidagi komponentlar kiradi:

– tarbiya tarkibining qadriyatli, dunyoqarashga oid komponenti, ya’ni qadriyatlar yoki hayotiy mazmun tizimi. Til shaxsning borliqqa dastlabki va teran qarashini ta’minlaydi, til milliy xarakterni shakllantirish asosida yotgan va tilning dialogik aloqasida amalga oshiriladigan aynan o‘sha til obrazini va ma’naviy tasavvurlari ketma-ketligini yuzaga keltiradi;

– madaniyatshunoslik komponenti, ya’ni tilga qiziqishni oshirishning samarali vositasi bo‘lgan madaniyatning o‘zlashtirilishi darajasi. O‘rganilayotgan til madaniyatining nutq va nutqdan tashqari muomalaga bog‘liq bo‘lgan fakt (dalil)larning jalb etilishi aynan bir xil qo‘llash malakalarini shakllantirishga va muloqotdagi suhbatdoshga samarali ta’sir ko‘rsatishga ko‘maklashadi.[1,45-46-b]
shaxs komponenti, ya’ni individual, har bir insonda mavjud bo‘lgan komponent.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O‘rganilayotgan mavzu yuzasidan olib borilgan ishlar juda ko‘p. Jumladan, dunyo olimlaridan A. I. Alexina, I .V. Arnold, N. N. Amosova, V. V. Vinogradov, S. G. Gavrin, V. N. Vakurov, R. S. Ginzburg kabilar shunday tilshunoslar qatorida turishadi. Yurtimiz tilshunos olimlari ham bu sohada keng ko‘lamli izlanishlar olib borishgan. Ular orasida A. E. Mamatov, F. Abdullayev, A. Abduazizov, A. Sodiqov, N. Bashakov, D. Buranovlarni ajratib ko‘rsatishimiz mumkin. Lisoniy shaxs parametrlari endigina ishlab chiqila boshlandi.

Lisoniy shaxsga murojaat nemis olimi I. Veysgerber nomi bilan bog‘liq. Rus tilshunosligida bu mavzuni birinchi bo‘lib lisoniy shaxsni o‘rganishning ikkita, ya’ni muallif shaxsi va personaj shaxsini o‘rganish yo‘lini V.V. Vinogradov ishlab chiqqan. Keng ilmiy muomalaga esa bu tushunchani Yu. N. Karaulov olib kirdi, uning fikricha, lisoniy shaxs bu til tuzilishi jihatidan, haqiqatni ifodalashning aniqligi va teranligi, ma’lum maqsadga yo‘naltirilganligi bilan farqlanadigan matnlarni tuza oladigan va anglay oladigan kishidir.[18, 23-b.]

Tadqiqot metodologiyasi. Lisoniy shaxs tilda aks ettirilgan madaniyat makonida ijtimoiy ong shakllarida turli bosqichlarda (ilmiy, turmush va h.k.), yurishturish tarzida va normalarida, moddiy madaniyat materiallarida namoyon bo‘ladi. Madaniyatda belgilovchi rol millatning qadriyatlariga tegishlidir. Madaniy qadriyatlar shunday tizimki, unda hammabop va individual, asosiy va qo‘shimcha mazmunlarni ajratib ko‘rsatish mumkin. Masalan, barcha madaniyatlarda insonning ochko‘zlik, qo‘rqoqlik, kattalarni hurmat qilmaslik, dangasalik va shu kabi illatlari qoralanadi, ammo har bir madaniyatda bu illatlar turli ko‘rinishlarga egadir.

Bugungi kunda tilning tilshunoslikda mavjudlik maqomini belgilab beradigan lisoniy shaxsini o‘rganishga tegishli turli yondashuvlar mavjud: elitar lisoniy shaxs, semiologik shaxs, til va nutq shaxsi, emotsional lisoniy shaxs, g‘arb va sharq madaniyatlari lisoniy shaxsi, rus yoki o‘zbek lisoniy shaxsi. Lisoniy shaxsning boshqa konsepsiyalari ham mavjud. Masalan, ular quyidagi komponentlarni tashkil qiladi:

– gapiruvchi inson - faoliyatlaridan biri nutq faoliyati bo‘lgan shaxs;

– lisoniy shaxs – o‘zini nutq faoliyatida namoyon qiluvchi, ma’lum bilimlar va tasavvurlar majmuasiga ega bo‘lgan shaxs;

– nutq shaxsi – fikr almashinishida o‘zini namoyon qiladigan, munosabatning u yoki bu strategiyasi yoki taktikasini, vositalar repertuarini tanlaydigan va amalga oshiradigan shaxs;

– kommunikativ shaxs – real kommunikatsiyada ishtirok etuvchi aniq kommunikativ harakat ishtirokchisi.

Mazkur ishda biz lisoniy shaxsning ikkita tarkibi – aynan lisoniy va kommunikativ qismini ko‘rib chiqamiz.

Shunday qilib, lisoniy shaxs – o‘ziga xos jihatlarni jam qilgan ijtimoiy hodisa. Lisoniy shaxsda o‘ziga xoslik tilga ichki munosabat orqali, shaxsga oid til jihatlarning vujudga kelishi orqali shakllanadi, ammo bunda shuni unutmaslik lozimki, lisoniy shaxs til an’analarining vujudga kelishiga ta’sir ko‘rsatadi. Lingvomadaniyatshunoslikda shaxsning nutq madaniyati “mentalitet” va “mentallik” tushunchalari bilan uzviy bog‘langan. Bu terminlar ijtimoiy va gumanitar fanlarda faol ilmiy atama sifatida qo‘llanilmoqda. Shu bilan bir vaqtda bu terminlarning mazmuniy noaniqligi va nomukammalligi sotsiologik tadqiqotlarda ulardan samarali foydalanish imkonini bermaydi. Kerak bo‘lgan barcha hollarda, masalan, katta ijtimoiy o‘zgarishlar yuz bergan paytda millatlararo farqlarni tushuntirishda, hozirgi jamiyatda bozor islohotlarini amalga oshirishdagi yutuq va muvaffaqiyatsizliklarning sabablarini tushuntirishda bu terminlar yordamiga murojaat qilinadi. Mentalitet va mentallik so‘zlariga murojaat qilish shu daraja tez-tez takrorlanib turadiki, ba’zida mualliflar qo‘llanilayotgan tushunchalaming metodologik tadbiq qilinganlik va asoslanganlik darajasi haqida hatto o‘ylab ko‘rmaydilar.[3, 52-b.]

Ayrim olimlar shundan kelib chiqadilarki, mentallik konstantlarini – o‘zlarining ongiga madaniyat, til, din, tarbiya, ijtimoiy munosabat orqali kiritilgan o‘zgarmas asosiy tasavvurlarni o‘z ichiga oladi, - degan xulosadan kelib chiqadilar. Bu holda taraqqiyotning o‘tish davrida kishilarning tanlashiga ta’sir ko‘rsatadigan mentallik omil sifatida hamda ochiq va o‘zgaruvchi tarixda tanlash sharoitida harakat qilayotgan tarixiy shaxsning o‘zini o‘zi belgilash mexanizmini ochib beruvchi hodisa sifatida paydo bo‘ladi.[18, 22-b.]

Shunday bo‘lsa ham, mentalitet aynan individual va jamoa (kollektiv) ongining mustahkam tarkibi sifatida qoladiki, uning yordamida individlar yangiliklarga qarshilik ko‘rsatadilar va ayni vaqtda o‘zgarayotgan sharoitlarga va talablarga ko‘nikadilar. Shuning uchun ham mentalitet va mentallik ta’rifiga aniqliklar kiritish lozim (XIX asrda “lisoniy ong” (ruh) yoki “millat ongi” (ruhi) tushunchasi “mentalitet” termini bilan almashtirilgan edi). U xulq-atvorda, noto‘g‘ri tushunchada, fikrlash tarzida ifodalanadi. Butunlay umumiy ko‘rinishda mentalitet fikrlash turi, aql tuzilishi bo‘lib, u bilish, emotsional, irodaga oid jarayonlarda va xulq-atvor xarakterida namoyon bo‘ladi.

Mentallik kundalik, xuddi asliday takrorlanuvchi, odatdagi turmush tarzining va faoliyatning saqlab qolish usuli bo‘lib, u ruhiy holat emas, balki ijtimoiy-madaniy hodisa, modomiki, uning elementlari timsollar, madaniyatning kodlari, predmetlaming buyum shakli va faoliyatning tayyor uslublari, ya’ni amaliy xulq-atvorning ijtimoiy-madaniy maydondagi o‘ziga xos shakllari sifatida berilgan.

Mentalitet mentallikning yo‘lga qo‘yilganligini va o‘rab turgan olamga nisbatan bir qolipdagi munosabatni ifodalaydi. Mentallikning shakllariga ushbu umumiylikka xos bo‘lgan xulq-atvorin ing tayyor qolipi – kollektiv tasavvurlar, o‘rab turgan olamni baholash va o‘zlashtirishni tushuntirib berishda namoyon bo‘ladigan intellektual ta’sirlar kiradi.

O‘z vazifalariga ko‘ra ijtimoiy tasavvurlar guruh mentalitetining ijtimoiy-psixologik va madaniy barqarorligini ta’minlaydi va bilish vositasi vazifasini bajaradi. Odamlar o‘z tasavvurlarini tushuntirib, ularni asoslab, o‘zlari yaratadilar. Ammo ma’lumotni ham qo‘shib hisoblaganda voqelik, sodir bo‘layotgan narsalarning realligi haqidagi savolga javob berishning mezoni bo‘lib xizmat qiladigan tasavvurlar asosida tuziladi. Voqelik o‘zgarib ketadi, chunki inson uni o‘z xohishlari, manfaatlari va tasavvurlari ta’siri ostida ko‘radi. Ijtimoiy tasavvurlar xulq-atvorning vositachisidir. Shunday qilib, ular o‘z xulq-atvorni shakllantiradilar va ijtimoiy aloqalarni yo‘naltiradilar.

Tahlil va natijalar. Shunday qilib, mentalitet va mentallik – inson ongining, tasavvurining, munosabati va harakatining ko‘p o‘lchovli fenomenlari bo‘lib, ular turli nuqtai nazarlardan ta’riflanishi mumkin. Mentalitetning ilmiy manzarasi diskursiv tahlil va turli guruhlarning mentalligi o‘zini namoyon qiladigan va ko‘rinishini o‘zgartiradigan, ayni paytda o‘zining dastlabki tavsifini saqlab qoladigan amaliyotlar doirasining tahlili bilan chambarchas bog‘langan.

Sotsiologik tadqiqotlar, aslini olganda, turli guruhlarning kundalik amaliyotidagi ma’lum mentalligini fanlararo tasvirlashdan, tushuntirishdan va talqin qilishdan iboratdir.

Ilgari ta’kidlanganidek, til yordamida biz borliqni gavdalantiramiz. Nafaqat tasvirlaymiz, balki aynan gavdalantiramiz, chunki tasvirlash borliqni ifodalashning shakllaridan biridir. Masalalar, xohishlar barcha nutq faoliyatlari kabi borliqning aks ettirilishi yoki tasavvurlari shakllaridir. Tilni uch xil tushunish mumkin: til sifatida – tizimni; til sifatida – faoliyatni yoki nutqni; tilning birligi sifatida – tizimlar tilini va faoliyat yoki nutqning tilini. Bundan buyon biz tilni tizim tili va faoliyat tili birligi sifatida til deb belgilaymiz, faoliyat tili ma’nosida – nutq deb belgilaymiz.

Olamning lisoniy manzarasini tilda fikrlash deb qarash mumkin, chunki, birinchidan, olamning manzarasi oddiygina suratga olish emas – bu fahmlash yoki taqlid qilishdir; ikkinchidan, ko‘rib chiqilayotgan (muhokama qilinayotgan) tasavvur yoki in’ikos tovushli xarakterga ega, ya’ni u amalga oshiriladi va til shaklida mavjud bo‘ladi.

Nutqiy tafakkur borliqning nutqiy tasavvuridir. Nutqiy tafakkur olamning konseptual va yoki fokusli bo‘linishidir, nutqiy bo‘linish esa uning vaziyatdan kelib chiqqan bo‘linishidir. Nutqiy mentallik – bu nutqiy tafakkur usuli, ya’ni borliqni nutqiy tasavvur qilish, borliq va uning nutqiy ko‘rinishi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘lanishi yoki obrazi nutqiy ko‘rinishining usulidir.

Til mentalligi til tafakkuri bilan chambarchas bog‘langan. Bundan tashqari, bu ta’rifdan shu narsa kelib chiqadiki, u til tafakkurining eng muhim aspekti. Til mentalligining ikki tipini – leksik va grammatik mentallikni ajratib ko‘rsatish mumkin. Leksik tipdagi til mentalligi leksik-semantik tizimda o‘z ifodasini topadi.

Grammatik tipdagi til mentalligining o‘ziga xos xususiyati borliqni lokal, temporal va boshqa ko‘rinishlari orqali aniqlaydi. Borliqni his qilishning bu fokuslari birinchi navbatda zamonlarning grammatik tizimlari, son kategoriyasi, rod kategoriyasi va boshqalarda mustahkamlangan. Shunday qilib, borliqni his qilishning ijtimoiy-madaniy stereotiplari til mentalligini shakllantiradi, unda ma’lum shaklga kiradi. Shubhasiz, bunda til omillari ma’lum rol o‘ynaydi, til mentalligi ularning ta’siriga nutq mentalligiga qaraganda ancha ko‘p darajada moyil bo‘ladi, ammo bu moyillik ijtimoiy-madaniy omillarning roliga qaraganda uncha ahamiyatsizdir.

Nutq mentalligida ijtimoiy-madaniy omillar turli kombinatsiyalarni tashkil qiluvchi o‘ziga xos filtr (tozalovchi) rolida namoyon bo‘ladi. Borliqning aynan bir qismini shu filtr orqali o‘tkazib, biz olamning turlicha tasavvurini yoki uning aksini olamiz. Faraz qilish mumkinki, eng katta farqlar til sohasidagi mentallikda emas, balki nutq sohasidagi mentallikda ko‘zga tashlanadi. Sezilarli darajada o‘zgaruvchan bo‘lgan ijtimoiy-madaniy omillar til mentalligining yetakchi determinantlari (ifodalovchilari, izohlovchilari) bo‘lganligi sababli, demak, shundan kelib chiqib, til mentalligi ham o‘zgaruvchandir. Shu bilan birga, u nutq mentalligiga qaraganda ko‘p darajada konservativdir.

Xulosa va takliflar. Ta’kidlash joizki, til va nutq mentalligining har xil aspektlari turli darajada o‘zgarishlarga uchragan. Bundan kelib chiqadiki, nutq mentalligining ayrim aspektlariga qaraganda ko‘proq o‘zgaruvchan bo‘lgan til mentalligining bunday aspektlari mavjud bo‘lishi mumkin. Birinchi navbatda til mentalligi til omillaridan emas, balki ijtimoiy-madaniy omillar orqali ifodalanishidan kelib chiqib, shunday xulosa qilish mumkinki, mentallikning tiplarini til xususiyatlari asosida emas, balki ijtimoiy-madaniy xususiyatlar asosida ajratish kerak. Garchi ko‘p hollarda ijtimoiy-madaniy omillar alomatlarining ma’lum to‘plami aniq bir til bilan bog‘langan bo‘lishiga qaramasdan, til mentalligi tiplarini aynan mana shu xususiyatlariga qarab ajratib ko‘rsatish zarur. Shuning uchun rus, ingliz, fransuz yoki boshqa mentalliklar haqida gap yuritganda, tillar bilan emas, balki tegishli ijtimoiy-madaniy birliklar bilan munosabatdosh bo‘lgan mentallikni ko‘zda tutmoq lozim. Til mentalligi “lisoniy shaxs” tushunchasi va uning ijtimoiy mavqeini hisobga olgan holda lisoniy shaxsning ta’rifi bilan uzviy bog‘langan.

Shunday qilib, “shaxs” konsepti juda ko‘p ijtimoiy fanlar: psixologiya, falsafa, sotsiologiya, estetika, ekologiya va boshqa antropologik yo‘nalishlaming tadqiqot obyekti hisoblanadi. Psixologiyada shaxs individ tarzida, ijtimoiy ta’sir subyekti, ijtimoiy munosabatlar va mental anglangan faoliyat tarzida qaraladi. Shaxs ijtimoiy davomiylik sohasi bo‘yicha tadqiq qilinadi. Falsafada bo‘lsa u ma’naviy, o‘z turmushida tarkibi belgilangan va ijodiy harakatlar yordamida rivojlanuvchi shaxs sifatida qaraladi. “Shaxs” termini o‘zaro hamkor fanlar (psixolingvistika, etnolingvistika, lingvomadaniyatshunoslik) tomonidan o‘zlashtirib olinadi va fanlararo yo‘nalishlaming obyekti sifatida ikki fan sohasining tutashuvida tadqiq qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduazizov A., Sodiqov A., Bashakov N. Umumiy tilshunoslik – Toshkent, 1979.

2. Abdullayev F. O‘zbek tili leksikasining ba’zi bir masalalariga doir til va adabiyot instituti asarlari. – Toshkent: Fan, 1949.
3. Buranov D. A practical course in English lexicology. – Toshkent, 1990.
4. Ginzburg R.S. A course in modern English lexicology. – Moskva, 1979.
5. Murodova Umida. “Linguistic and Cultural Features of Alternative Phrases in English and Uzbek Languages”. Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences 7 (2022): 106-111.
6. Murodova U. A. (2021). Linguacultural characteristics of english phraseological units and phrasemes borrowed from different languages. Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal, 2021(06), 173-186.
7. Авашани Ю. Ю, Эмирова А. М. К семантический структуре фразеологических единиц. 1971. – С. 245
8. Авашани Ю. Ю. Вопросы фразеологии. 1977. – С. 143.
9. Алехина А.И. Идиоматика современного английсково языка. – Москва, 1982.
10. Алехина А.И. Семантические группы во фразеологии современного английского языка. – Москва, 1977.
11. Алехина А.И. Фразеологическая единица и слово. – Москва, 1979.
12. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. – Л., 1963.
13. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. – Москва, 1969.
14. Вакуров В.Н. Основы стилистики фразеологических единиц. – Москва, 1983.
15. Виноградов В.В. Лексикологии и лексикография. – Москва, 1977.
16. Гаврин С. Г. Вопросы лексики, фразеологии и синтаксиса. – Перль, 1974.
17. Гулямов А.Г. Основные способы словообразования в узбекском языке. – Тошкент, 1955.
18. Mamatov A. E. Zamonaviy lingvistika. – Toshkent, “Noshir”, 2019.
1. https://www.springernature.com/gp
2. https://tetw.org/Linguistics
3. https://www.dissertation-help.co.uk/linguistics-dissertation-topics/
4. https://www.dissertations.se/about/Linguistics/
5. https://scholarsarchive.byu.edu/linguistics_etd/

LINGUISTIC AND SOCIOLINGUISTIC FEATURES OF THE CATEGORY OF ADDRESS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Abdujalilova Sarvinoz Rashid qizi, teacher of the Gulistan State Pedagogical Institute
e-mail:sarvinozxo‘lqoziyeva@gmail.com

Abstract. This article explores the linguistic and sociolinguistic features of the category of address in both English and Uzbek languages. Addressing plays a crucial role in communication, reflecting social relationships, power dynamics, and cultural norms. By examining pronouns, honorifics, kinship terms and politeness strategies, we aim to elucidate the intricate ways in which speakers navigate interpersonal interactions in these two languages.

Keywords: category, communication, reflecting social relationships, power dynamics, cultural norms.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КАТЕГОРИИ ОБРАЩЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В данной статье исследуются лингвистические и социолингвистические особенности категории обращения как в английском, так и в узбекском языках. Обращение играет решающую роль в коммуникации, отражая социальные отношения, динамику власти и культурные нормы. Изучая местоимения, почетные обращения, термины родства и стратегии вежливости, мы стремимся прояснить сложные способы, с помощью которых носители этих двух языков ориентируются в межличностных взаимодействиях.

Ключевые слова: категория, коммуникация, отражение социальных отношений, динамика власти, культурные нормы.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI MUROJAAT KATEGORIYASINING LINGVISTIK VA SOTSIOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida murojaat kategoriyasining lingvistik va sotsiolingvistik xususiyatlarini o‘rganilgan. Ijtimoiy munosabatlar, kuch dinamikasi va madaniy me’yorlarni aks ettiruvchi aloqa muhim rol o‘ynaydi. Olmoshlar, shaxsiy murojaatlar, qarindoshlik atamalari va xushmuomalalik strategiyalarini o‘rganish orqali biz ushbu ikki tilda so‘zlashuvchilarning shaxslararo o‘zaro munosabatlarga yo‘naltirilishining murakkab usullarini aniqlashtirishga intilamiz.

Kalit so‘zlar: kategoriya, kommunikatsiya, ijtimoiy munosabatlarning ifodalanishi, kuch dinamikasi, madaniy me’yorlar**.**

Introduction. Addressing individuals in English involves a variety of linguistic features that reflect the speaker’s relationship with the addressee and the context of communication. From pronouns to honorifics, these features play a crucial role in conveying social dynamics and establishing rapport. This section explores some of the key linguistic features of address in English.

1. Pronouns. One of the fundamental linguistic features of address in English is the use of pronouns. The most common pronoun used for addressing individuals is “you” Unlike some languages that have formal and informal pronouns, English generally lacks such grammatical distinctions. However, variations in pronoun usage can still convey nuances of formality and familiarity. For example, “you” is used in both formal and informal contexts, but the tone and register of speech may vary depending on the relationship between the speakers. Additionally, regional dialects or cultural influences may introduce variations in pronoun usage, such as “y’all” in Southern American English for addressing a group of people [1].

2. Titles and Honorifics. In formal contexts, English speakers often use titles and honorifics to address individuals with respect. These titles typically precede the individual's last name and convey their professional or social status. For instance, “Mr.” is used to address men, “Mrs.” or “Ms.” for married or unmarried women respectively, and “Dr.” for individuals with a doctoral degree. Titles like “Sir” or “Madam” may also be used in polite or formal communication when the speaker does not know the addressee's name. In professional settings, such as business or academia, the appropriate use of titles is considered essential for maintaining decorum and showing respect.

3. Use of Names. In informal contexts, English speakers may opt to use first names or even nicknames when addressing each other. Using someone’s first name is a sign of familiarity and closeness, commonly seen among friends, family members, or colleagues. Nicknames, on the other hand, are often based on personal characteristics or shared experiences and can further strengthen bonds between individuals. However, it's important to note that the use of names varies depending on cultural norms and personal preferences, and individuals may have different preferences regarding how they prefer to be addressed.

4. Tone and Register. The tone and register of speech also play a significant role in addressing individuals in English. Formal situations typically require a more polite and respectful tone, characterized by the use of complete sentences, formal language, and appropriate titles or honorifics. In contrast, informal situations allow for a more relaxed and casual tone, with speakers using colloquial expressions, slang, or even humor. The choice of tone and register depends on factors such as the setting, the relationship between speakers, and the level of formality required.

In conclusion, the linguistic features of address in English encompass a range of elements, including pronouns, titles, names, and tone. These features serve as linguistic markers that convey social relationships, power dynamics, and cultural norms in communication. Understanding how to navigate these linguistic features

effectively is essential for successful interpersonal interactions in English-speaking contexts [2].

1. Sociolinguistic Aspects of Address in English.

Addressing individuals in English involves not only linguistic considerations but also sociolinguistic factors that shape the dynamics of communication. Sociolinguistic features of address encompass cultural norms, social hierarchies, and power dynamics, influencing how speakers interact with one another. This section explores some key sociolinguistic features of address in English.

1. Cultural Influences. Cultural norms play a significant role in shaping address patterns in English-speaking societies. Different cultures may have distinct conventions regarding politeness, formality, and respect in communication. For example, in some cultures, it is customary to use formal titles and honorifics when addressing individuals, while in others, a more casual approach may be acceptable. Understanding cultural nuances is essential for effective communication, as misinterpreting social cues can lead to misunderstandings or offense [3].

2. Power Dynamics. Address in English is often influenced by power dynamics and social hierarchies. Speakers may adjust their language and tone based on their perceived status relative to the addressee. In hierarchical settings such as workplaces or educational institutions, individuals in positions of authority may be addressed with greater formality and deference. Conversely, individuals of lower status may adopt a more polite and respectful tone when addressing those in authority. These power differentials can manifest through the use of titles, honorifics, and other linguistic markers of respect.

3. Gender and Address. Gendered forms of address also play a role in sociolinguistic dynamics in English. Traditionally, titles such as “Mr.” and “Mrs.” were used to denote the marital status and gender of individuals. However, with changing social norms, there has been a shift towards more gender-neutral language, such as the use of “Ms.” for both married and unmarried women. Additionally, gender identity and pronoun preferences may influence how individuals wish to be addressed, with some opting for non-binary pronouns like “they/them.” Awareness of gender diversity and inclusivity is crucial for respectful communication in contemporary English-speaking societies.

4. Social Contexts. The sociolinguistic features of address in English vary depending on the social context of communication. Formal settings, such as business meetings or academic conferences, often require a more structured and respectful approach to address. In contrast, informal contexts, such as social gatherings or casual conversations, allow for greater flexibility and familiarity in language use. Understanding the appropriate register for different social contexts is essential for effective communication and building rapport with others.

5. Regional and Ethnic Variations. English-speaking communities exhibit regional and ethnic variations in address patterns, reflecting the diverse cultural backgrounds and linguistic traditions within these communities. For example, speakers of African American Vernacular English (AAVE) may employ distinct address conventions influenced by African American cultural norms and historical experiences. Similarly, speakers from different regions or countries may have unique

expressions and forms of address that reflect their linguistic heritage.

In conclusion, the sociolinguistic features of address in English are multifaceted, encompassing cultural, social, and contextual factors. Awareness of these features is essential for navigating interpersonal interactions and building effective communication strategies in diverse English-speaking contexts. By understanding the sociolinguistic nuances of address, individuals can engage with others respectfully and sensitively across various social settings

4. Linguistic Features of Address in Uzbek.

Addressing individuals in Uzbek involves a range of linguistic features that reflect cultural norms, social hierarchies, and interpersonal relationships. These linguistic features play a crucial role in establishing rapport, conveying respect, and navigating social interactions. This document explores some of the key linguistic features of address in Uzbek.

1. T-V Distinction. One of the most notable linguistic features of address in Uzbek is the T-V distinction, which distinguishes between formal and informal pronouns. The formal pronoun “siz” is used to address individuals with respect or in formal settings, such as elders, superiors, or strangers. On the other hand, the informal pronoun “sen” is used to address peers, subordinates, or individuals of lower status [4]. The choice between “siz” and “sen” reflects the speaker’s perception of social distance and the level of familiarity with the addressee.

2. Kinship Terms. Uzbek language includes a rich system of kinship terms that influence address patterns. For instance, terms like “ota” (father), “ona” (mother), “akam” (elder brother), and “ukam” (elder sister) may be used to address individuals with respect or familiarity based on their familial relationship. These kinship terms not only convey familial ties but also reflect cultural values and social norms in Uzbek society.

3. Respect Markers. In addition to pronouns and kinship terms, Uzbek language employs various honorifics and respect markers to convey respect and deference in address. For example, suffixes such as “-aka” or “-aka-ona” may be added to names to show respect for elders or individuals of higher status. Similarly, expressions like “rahmat” (thank you) or “tinchlikka erishmaslik” (may you reach peace) are commonly used to express gratitude and well-wishes, particularly in formal contexts.

4. Dialectal Variations. Like many languages, Uzbek exhibits dialectal variations in address patterns, influenced by regional differences and cultural diversity within Uzbek-speaking communities. Dialects spoken in different regions may have unique pronouns, honorifics, or kinship terms that reflect local customs and traditions. For example, speakers in rural areas may use distinct forms of address compared to those in urban centers, reflecting differences in lifestyle and social organization.

5. Politeness Strategies. Politeness strategies play an important role in Uzbek communication, particularly in formal or hierarchical contexts. Speakers may employ indirect language, expressions of deference, or polite forms of address to show respect and maintain harmony in social interactions. For example, using the formal pronoun “siz” and adding honorifics or respect markers are common politeness

strategies employed when addressing individuals of higher status or authority.

In conclusion, the linguistic features of address in Uzbek encompass a range of elements, including the T-V distinction, kinship terms, respect markers, dialectal variations, and politeness strategies. These features reflect cultural values, social norms, and interpersonal relationships in Uzbek-speaking communities, shaping the dynamics of communication and interaction. Understanding these linguistic features is essential for effective communication and building positive relationships in Uzbek society.

5. Sociolinguistic Features of Address in Uzbek.

Addressing individuals in Uzbek involves sociolinguistic features that reflect cultural norms, social hierarchies, and interpersonal relationships. These features play a significant role in shaping communication dynamics and establishing rapport within Uzbek-speaking communities. This document explores some of the key sociolinguistic features of address in Uzbek.

1. Cultural Influences. Cultural norms strongly influence address patterns in Uzbek society. Respect for elders, hierarchical relationships, and communal values are deeply ingrained in Uzbek culture and are reflected in the way people address one another. For example, addressing elders or individuals of higher status with formal pronouns and honorifics is considered a sign of respect and deference, aligning with cultural expectations of politeness and propriety [5].

2. Power Dynamics. Address in Uzbek is often influenced by power dynamics and social hierarchies. Individuals in positions of authority, such as elders, community leaders, or officials, are typically addressed with greater formality and deference. This reflects the traditional hierarchical structure of Uzbek society, where respect for authority figures is highly valued. Conversely, individuals of lower status may adopt a more polite and respectful tone when addressing those in authority, demonstrating deference and adherence to social norms.

3. Gender and Address. Gendered forms of address also play a role in sociolinguistic dynamics in Uzbek. Traditionally, there were specific honorifics and forms of address used for men and women, reflecting gender roles and societal expectations. However, with changing social norms and increased emphasis on gender equality, there has been a shift towards more gender-neutral language in Uzbek communication. For instance, the use of the formal pronoun “siz” is common for both men and women in formal contexts, emphasizing equality and respect regardless of gender.

4. Social Contexts. The sociolinguistic features of address in Uzbek vary depending on the social context of communication. Formal settings, such as official meetings, religious ceremonies, or traditional gatherings, often require a more structured and respectful approach to address. In contrast, informal contexts, such as social gatherings or casual conversations among friends and family, allow for greater familiarity and relaxed language use. Understanding the appropriate register for different social contexts is crucial for effective communication and maintaining social harmony.

5. Regional and Ethnic Variations. Uzbek-speaking communities exhibit regional and ethnic variations in address patterns, reflecting the diverse cultural

backgrounds and linguistic traditions within Uzbekistan. For example, speakers from different regions may have unique expressions, honorifics, or forms of address that reflect their regional identity and cultural heritage. Additionally, ethnic minorities within Uzbekistan may have their own distinct language varieties and address customs, contributing to the rich linguistic diversity of the country [6].

In conclusion, the sociolinguistic features of address in Uzbek are influenced by cultural norms, power dynamics, gender roles, social contexts, and regional variations. Understanding these features is essential for effective communication and building positive relationships within Uzbek-speaking communities. By navigating the sociolinguistic nuances of address, individuals can engage with others respectfully and sensitively across diverse social settings in Uzbekistan.

Conclusion. In conclusion, the linguistic and sociolinguistic features of address in English and Uzbek languages reflect complex interplays of cultural norms, social hierarchies, and interpersonal relationships. From linguistic elements such as pronouns and honorifics to sociolinguistic factors like power dynamics and regional variations, understanding these features is essential for effective communication and navigating social interactions. By recognizing and respecting these nuances, individuals can engage with others sensitively and build positive relationships in diverse linguistic and cultural contexts.

References

1. Smith A. Effective Pedagogies for Developing Speaking Skills in High Schools: A Comprehensive Review. 2019.

2. Johnson M. Integrating Technology in High School Classrooms: Implications for teaching Speaking Skills. 2020.

3. Brown C., Davis R. Exploring the Role of classroom Culture in Enhancing Speaking Skills: A case Study of high School Setting. 2021.

4. Garcia S., Chen, L. Exploring the Role of Classroom Culture in Enhancing Speaking Skills: A Case Study of High School Settings. 2021.

5. Lee J., Kim H. Innovative Strategies for teaching Speaking in High School English Classrooms: A Qualitative Analysis. 2017.

6. National Research Council. Transforming High School education: Developing Communication Competence in the 21th Century. 2016.

SO‘Z VA FRAZEOLOGIZMLARNING BIR-BIRIGA EKVIVALENT YOKI MUTANOSIB EMASLIGI NAZARIYASI

Solieva Muhayyo Toirovna, Jizzax politexnika instituti Xorijiy tillar kafedrasi dotsenti
e-mail:soliyevamuhayyo@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada tilshunoslikda so‘z va sinonimik qatorlarning qiyosiy tahlili, ularning leksik tarkibi, o‘xshash va farqli jihatlari misollar yordamida tahlil qilingan. Nutqimizdagi faol iboralarning ma’no sinonimlari va nutqiy sinonimlarning salbiy va ijobiy bo‘yoqdorligi ahamiyatiga ham alohida misollar bilan to‘xtalib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar. frazeologik ekvivalent, frazeologizm, frazeologik sinonim, frazema, leksik-frazeologik sinonim.

ТЕОРИЯ СЛОВ И ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ, НЕЭКВИВАЛЕНТНЫХ ИЛИ НЕПРОПОРЦИОНАЛЬНЫХ ДРУГ ДРУГУ

Аннотация. В статье на примерах проводится сравнительный анализ лексико-фразеологических синонимических рядов в английском и узбекском языках, их лексический состав, сходные и разные аспекты. Также на специальных примерах рассматривается значение синонимов активных выражений в нашей речи и значение отрицательной и положительной окраски речевых синонимов.

Ключевые слова: фразеологический эквивалент, фразеологизм, фразеологический синоним, лексико-фразеологический синоним.

THEORY OF WORDS AND PHRASEOLOGISMS ARE NOT EQUIVALENT OR PROPORTIONAL TO EACH OTHER

Abstract: In the article, a comparative analysis of lexical-phraseological synonymous rows in the English and Uzbek languages, their lexical composition, similar and different aspects are analyzed with the help of examples. The meaning synonyms of active expressions in our speech and the importance of negative and positive coloring of speech synonyms are also discussed with special examples.

Key words: phraseological equivalent, phraseologism, phraseological synonym, idiom, lexical-phraseological synonym.

Kirish. Frazeologiyaning lingvistik fan sifatida rivojlanishi keyingi vaqtlarda tadqiqotchilar oldida anchayin murakkab muammoni – frazeologik birlikning so‘z bilan munosabati aloqasi muammosini keltirib chiqardi. Zamonaviy tilshunoslikda bu savolga bog‘liq turli-tuman nuqtai nazarlar mavjud. Ba’zilar frazeologik birliklar

so‘zlarning ekvivalentlari deb aytishsa, boshqalari ularni frazeologik birlikning so‘zga ekvivalentligi nazariyasi Sh. Balli tomonidan ishlab chiqilgan ekspressiv faktlarning identifikatsiya konsepsiyaga borib taqaladi deb hisoblashadi. Bunda frazeologik qurilmalarning umumiy xususiyati, berilgan birikma o‘rniga bitta oddiy so‘z qo‘yishi imkoni borligi yoki yo‘qligi nazarda tutilgan. Bunday so‘zni Sh. Balli «identifikato» – so‘z deb atagan. Balli bunday sinonimning mavjudligini frazeologizmlar butunligi xususiyatining ichki sifati kabi ko‘rib chiqadi. Bu konsepsiyaga ko‘pchilik lingvistlar (H. H. Amosova, B. P. Jukov, A.V. Kunin, A .I. Smirnitskiy) qo‘shilishmaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Frazeologizmlar mavzusi bir qancha tilshunos olimlar tomonidan yillar davomida o‘rganib kelingan. Jumladan, o‘zbek olimlaridan M. A. Hamroyev, O‘.Q. Yusupov, M. Mirzayev, H. Ne’matov, Sh. Orifjonova, R. Rasulov kabi mutaxassislar o‘zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklar ustida tadqiqotlar olib borishgan.

“Frazeologizmning semantik yaxlitligi oddiy yo‘l bilan o‘rnatilmaydi”, – deb yozadi V. P. Jukov frazeologiya haqidagi o‘z ishida. Zero so‘zning o‘zgaruvchan birikmalari ham sinonim so‘zlari bo‘lishi mumkin.

Masalan, *look fixedly – to stare*; *sufferings of mind or body – pain*.

Tadqiqot metodologiyasi. Darhaqiqat, frazeologizmlar ko‘p hollarda so‘zga o‘xshash, garchi frazeologik birliklarning ma’nosi va ular identifakatsiya qilinayotgan so‘zlarning ma’nosi o‘rtasida qoida bo‘yicha tenglik belgisini qo‘yib bo‘lmaydi. Frazeologizm semantikasining ko‘rinarli elementi ular ifodalayotgan tushunchaning baholanishi bo‘lib shu bilan bir vaqtning o‘zida so‘zning ma’no strukturasi uchun baholash xususiyati past darajada bo‘ladi.

Ko‘p hollarda frazeologizmlar va ular bilan tenglashtirilayotgan so‘z stilistik bo‘yoqdorligi bilan farqlanadi va alohida so‘zlarga nisbatan frazeologik birliklar ideografik sinonimlar emas, balki stilistik sinonimlar rolida namoyon bo‘ladi.

Shuni nazarda tutish kerakki, maqollar va matallar ya’ni gap tuzilishidagi frazeologizmlarni faqatgina gap yordamida tanib olish mumkin.

Masalan: *Birds of a feather flock together – people who have the same interests, ideas, are attracted to each other and stay close together*;

The blind leading the blind – a situation in which the person who is leading or advising others knows a little as they do;

Frazeologik birliklarning semantik butunligini uning ma’nosi uning komponentlarining ma’nosi bilan qiyoslaganda hamda uning kontekstda qo‘llanilishi xususiyatlarning namoyon bo‘lishi bilan ifodalash mumkin.

“Frazeologizm va so‘z” muammosida asosan ikki yo‘nalish aniqlangan:

1) tor tushunish – leksikologiyaning qismi sifatida qarash, yani frazeologik birlik so‘zga ekvivalent sifatida;

2) keng tushunish – frazeologik birliklar obyekti bo‘lgan ayrim fan sifatida qarash mavjuddir.

To‘liq ekvivantlentlik nazariyasining ba’zi bir tarafdorlari (N. N. Amosova, A. E. Smirnitskiy va boshqalar) frazeologizmni leksik birlik sifatida ko‘rib chiqishadi; ular maxsus o‘ziga xos klassifikatsiyaga muhtoj bo‘lmaydi va ularni xuddi so‘zlar kabi klassifikasiya qilish lozim. A. E. Smirnitskiy, masalan,

frazeologizmni leksikologiya tarkibiga kiritgan. Shunday qilib, so‘z, u qanchalik semantik tuzilishi jihatidan murakkab bo‘lmasin, frazeologiya sohasiga tegishli emas, u leksikologiya va leksikografiyaning obyektidir [6, 57-b].

So‘z va frazeologizmlar nutqqa tayyor holda kirib keladi. Bu fakt yaxlit ekvivalentlik nazariyasining foydasiga xizmatt qiladi. Frazeologizm so‘zga mansub emas va unga butunligicha ekvivalent emas. U o‘zida murakkab turdagi leksik birlikni namoyon etadi.

Frazeolgik birlikni bus-butunlikda ham gapda ma’nosini yo‘qotmagan holda qisman ishlatish mumkin. L. B. Sherba “so‘z ekvivalenti” terminiga asos soldi. Uning ta’kidlashicha, bunday so‘zlar guruhi Frazeologik birlik o‘rnini to‘liq bosa oladi. Haqiqatdan ham, bunday so‘zlar guruhi so‘z birikmasi bo‘lsa, bir xil ma’no beradi. Fe’lli frazeologik birlik va sinonim identifikator so‘zlar bir-biri bilan sinonim bo‘lib, ot bilan ifodalanishi mumkin. Masalan: *draw (*yoki *pull), a (*yoki *the) long bow – exaggerate, shake a leg-hurry, split hairs-quibble* va b.

Frazeologik birlik har xil ko‘rinishda bir ma’noni anglatadi, ya’ni ikki xil nomlanadi:

1-guruh so‘zlar xuddi o‘sha ma’no bo‘lsa, 2-guruh so‘zlar bir xil ko‘rinishdagi, lekin ma’nosi bir-biriga yaqin so‘zlardir [3, 120-b]

Tahlil va natijalar. Y. R. Gepnerning ta’kidlashicha, ba’zi bir frazeologik birliklarni xuddi o‘zidek tarjima qilib bo‘lmaydi. Ko‘pgina frazeologik birliklarning o‘rindosh so‘zlari yo‘q bo‘lib, sinonim so‘zlar bilan ifodalanadi. Aniq tarjimalari fransuz tilida mavjud. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, fransuz tilida 22851 frazeologik birlikdan 2867 tasi, ya’ni 2,5 % ning idintifikator so‘zlari mavjud. Ingliz tilida ham xuddi shunday. Ba’zi bir nazariya tarafdorlari o‘rindosh so‘zlarni leksik birlik sifatida ko‘rish kerakligini, faqat ularga xoslik bilan guruhlarga ajratish kerakligini aytishadi. Bunga ko‘ra frazeologik birliklarning xususiyati yo‘qqa chiqadi. So‘zlar yasalishiga ko‘ra frazeologik birliklarga kirmaydi, bu so‘zlar leksikologiyaning bir obyekti hisoblanadi. Frazeologik birlik va so‘zlar gaplarda tayyor holda ishlatiladi. Bu ekvivalent (o‘rindoshlik) foydasiga ishlatiladi. Frazeologik birliklar va so‘zlarning grammatikasi ham ancha mo‘rt. Haqiqatdan ham, ular gapda gap bo‘laklari: frazeologik ega, frazeologik kesim va frazeologik to‘ldiruvchi vazifasida butunligicha keladi. Gapda qisman solishtirma fe’l bo‘lib ishlatiladi. Masalan: *eat like a horse-ko‘p ovqatlanish, fit like a glove-to‘la mos kelmoq, smoke like a chimney-ko‘p chekmoq, poezdek tutamoq* va bunday ifoda uslubiy bo‘yoqdorlikni oshiradi.

Umuman olganda, gapda kelayotgan FB aniq bir leksik ma’noni beradi deyish noto‘g‘ri. Frazeologiyaga yondoshuvda frazeologiya ekvivalent so‘zlarni o‘z ichiga olmaydi. Sintaksis, grammatika bo‘limida so‘z birikmalari va gaplarda FB tuzilishi, guruhlanishi va ishlatilishi o‘rganiladi. Ba’zan har bir muallif iqtiboslarida o‘ziga xos FB ishlatadi. Frazeologiyalarning asosiy vazifasi–gaplarning mazmunini aniqroq yoritib berishdan iboratdir. Muloqotlarda FB ni o‘z ma’nosida ishlatib bo‘lmaydi. Gap shundaki, zamonaviy ingliz tili fe’lli FBni, so‘z birikmalarini, maxsus sinflarga ajratilib majhul nisbatda ham ishlatiladi. Masalan: *break the ice –the ice is broken; cross the Rubicon-the rubicon is crossed* va boshqalar. Maqollarda alohida ishlatilgan FBlarning ba’zilari mustaqil ishlatilishi mumkin, ammo matallarga bu narsa to‘g‘ri kelmaydi. Shunga ko‘ra FBda fe’lning majhul nisbati frazeologik birikma hisoblanadi

va til qonunlariga buysunmaydi. Frazeologizmlar gapning butun birliklari vazifasini bajaradi. Masalan: *the fat is in the fire- falokatga uchramoq, the cat won't jump-bu nomeringiz o'tmaydi., what Mrs. Grunny say?-Odamlar nima deydi?* Tilshunoslikda bu alohida bo'limga aylangan.

Maqollar xalq og'zaki ijodida ham, leksikologiyada ham bir xil nuqtai nazardan o'rganiladi. Leksikologiyada maqollar fe'lning FBida tilda ma'no farqlash, gap tuzish nuqtai nazaridan o'rganiladi. Zamonaviy ingliz tilida maqollarni FB sifatida o'rganish katta ahamiyatga ega. Xalq og'zaki ijodida, maqollarda xalq donoligi, xalq urf-odatlari, harakatlari ham o'rganiladi. A. I. Smirnitskiy gap tuzilishida tilning imkoniyatlarini, shuningdek, maqollar, matallar, hikmatli so'zlar til hosilasi, so'z birikmalari sifatida qabul qilinmaganligini ta'kidlab o'tgan. Muloqot jarayonida tilning aniq, ma'noli, timsolli bo'lishiga xizmat qiladi. Ko'rib chiqqan asarlarimiz (muallifi mavhum, noma'lum bo'lsa ham) tilning alohida holatda xarakterini ko'rsatib bera olmaydi,shuning uchun xalq og'zaki ijodida va adabiyotga taalluqli til birliklari shu tariqa hosil bo'ladi.[4, 71-b.]

Smirnitskiyning fikriga ko'ra, maqollar butun gap birlikilari sifatida til tizimiga kirmaydi. So'z bilan ibora o'rtasidagi farq shundaki, so'z bir ma'noga fraza ikki so'z va undan ortiq so'zlar ma'nosi bir so'zga teng bo'ladi.

So'z va iboraning ma'no tuzilishi o'rtasidagi farq so'z ma'nosi va frazeologik ma'noga egalikni bildiradi. Zamonaviy ingliz tilida muhim frazeologik birliklarning eng muhim xususiyati shundaki, ular alohida so'zlar bilan birgalikda ma'no anglatmaydi, quyida berilgan frazeologik birliklarning leksik sinonimlari mavjud emas. Masalan: *apple-pie order- namunali tartib, Dutch courage-mardlik, Hobson's choice-tanlovning yo'qligi, a rough diomand-qo'pol, ammo yaxshi inson, a wolf in sheep's clothing - qo'y niqobidagi bo'ri* va boshqalar.

Bunday holatlarda muqim frazeologik birlik leksik sinonimga ega, so'z neytral bo'ladi, frazeologik birlik bo'yoqdorlikka ega bo'ladi. Keltirilgan misollar bu holatni yaqqol namoyon etadi: *Camel-the ship of the dessert; jealousy-the green eyed monster; lion-the king of beasts; monkey-the sinew of war; rank, title-a handle to one's name; Shakespear-the Swann of Avon; tea-a cup that cheers but not inebriates* va boshqalar.

Yuqorida keltirilgan misollar perifrazalar hisoblanadi. Perifrazalar ba'zi kontekstlarda frazeologik birliklarning bir so'z bilan ataluvchi nomlarni, so'zlarni almashtirish xususiyatiga ega tuzilmalardir.

Frazeologik va leksik ma'no tuzilishini bir-biriga aynan o'xshamasligini leksik va frazeologik sinonimlar (ma'nodoshlar) qatorini solishtirib bilish mumkin:

Frazeologik birliklarda *o'lmoq* fe'lini frazeologik birlik go over to the majority, go the way of all flesh, go up to the flume beradi. Bir frazeologik birlik bir ma'noni bildiradi. *To die* fe'li ko'p ma'noli:

1) o'lmoq; 2) tugamoq; 3) unutilmoq; 4) yo'qolmoq va b. Lug'atlarda *o'lmoq* ning 3 asosiy ma'nosi, katta Oksford lug'atida 12 ta ma'nosi ko'rsatilgan:

go over to the majority-hazil ma'nosini bildirib, narigi dunyoga jo'namoq;

go way of all flesh-adabiy tilda erdagi tashvishlardan xalos bo'lmoq ma'nosini beradi;

go up to the flume-amerikaliklar oddiy so'zlashuv nutqida dub bermoq, yashikda

o‘ynamoq ma’nosini beradi.

To die fe’lining ma’nosi uslubiy neytral emas. Yuqorida keltirilgan frazeologizmlar bo‘lak yoki qisman ma’no bildirishi, leksik ahamiyatga egalik natijasidir.

Frazeologik birliklar alohida-alohida hosil bo‘lgan, ular ikki va undan ortiq komponentdan iboratdir. *To die* fe’li yaxlit hosil bo‘lgan ta’limotdir. *go over to the majority, go the way of all flesh, go up to the flume* iboralarini hosila deb hisoblash kerak emas. *To die* fe’li *away, down, off* kabilar bilan birga qo‘llaniladi. *die* away – tovushning pasayishi; shamolning pasayishi; die down – olovning susayishi; *die off* – birin-ketin o‘lmoq; die out – olovni o‘chirmoq kabi ma’nolarni beradi.

Umuman *to die* fe’lining xususiyatlari frazeologik birliklarga nisbatan juda katta. Misollar, so‘z birikmalari hosil qilishga hizmat qiladi. Masalan, *die a natural death* –to‘satdan vafot etmoq; *die a violent death* o‘ldirilish, qotillik; a *hero‘s death* – qahramonlarcha halok bo‘lish va b.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagilardan xulosa shuki, frazeologizmning ekvivalentlik nazariyasiga ko‘ra so‘zlarni iboralardan ajratib bo‘lmaydi. So‘z bilan iboralar bir xil o‘xshashlikka ega degan fikrga borib bo‘lmaydi. Shuning uchun ham frazeologizmlarni bir-birini o‘rniga almashtirish, so‘z o‘rnida qo‘llash boshqa qonunlar asosida qo‘llaniladi. So‘z birikmalarni hosil qilishda so‘z va iboralar bir xil vazifani bajaradi, ya’ni ma’no bildirishi, uslubiy tuzilishi, grammatik talaffuzining xususiyatlariga ko‘ra frazeologizmlar va so‘zlar fikr hosil qilish xususiyatiga ega. Frazeologizm va so‘zlarning ma’no jihatidan umumuiy tuzilishi so‘zning ma’nosini yo‘qotmaydi. So‘zning ma’no, grammatik jihatidan tuzilishi gap tuzish, imlo xatolarisiz yozish, gapdagi fikrlarni ifodalashda eng muhim element hisoblanadi.

Xulosa qilganda, “So‘z va frazeologik birlik” muammosi – bu turli munosabatlari va aloqalarining murakkab va qalin chatishuvidir. Taxminlardan ko‘rinib turibdiki, “frazeologik birlik va so‘z” muammosi umumiy muammolar sirasiga taalluqli va ayni damda juda muhim. Tilning frazeologik tizimi nazariyasiga asos solinishi ko‘p ishlamagan sohadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent, 1981.
2. English word. Arnold. – P. 77-197.
3. H. Ne’matov, R. Rasulov. O‘zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. – Toshkent, 1995.
4. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent, 1980.
5. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent, 1966.
6. Yusupov O‘. Q. Ingliz va o‘zbek tillarining chog‘ishtirma lingvistikasi. – Toshkent, 2013. – B. 22-23.
7. Mirzayev M. va boshqalar. O‘zbek tili. – Toshkent, 1978.
8. Hamroyev M. A. Ona tili. – Toshkent 2008, – B. 26.
9. Orifjonova SH. O‘zbek tilida lug‘aviy graduonimiya. NDA. – Toshkent, 1996.
10. Мирзаев М. ва бошқалар. Ўзбек тили. – Тошкент, 1978.
11. Мамаризаева Ф. Литеральный перевод – средство литерального

общения и взаимодействия / Actual Problems of Humanities and Social Sciences. 2022. *6* (3). – P. 50-55.
https://www.scienceproblems.uz/index.php/journal/article/view/78

BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANISHDA TURISTIK BO‘LINISHNING AHAMIYATI

Boqiyeva Rohila Bolabekovna, Jizzax politexnika instituti Xorijiy tillar kafedrasi katta o‘qituvchisi
e-mail: brohilab@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada “sayyohlarni jalb etish” tushunchasining kelib chiqishi, mazmuni va qo‘llanilishidagi nomuvofiqliklar muhokama qilinadi. Attraksionlar nafaqat madaniy va tarixiy, balki tabiiy resurslar, ayrim hollarda, yangi innovatsion obyektlar ham bo‘lishi mumkinligi isbotlangan. Tabiiy va madaniy-tarixiy obyektlar va hodisalar turistik ishlab chiqarish faoliyatiga jalb qilinganda turistik diqqatga sazovor joylarga aylanadi. Ammo turistik masofalarning yangi turlari yangi avlodni ma’lum bir turistik masofaga tashrif buyurishga jalb qilish uchun yangi original g‘oyalar paydo bo‘ladi, ko‘pincha turistik biznes rekreatsion resurs bo‘lmagan taqdirda ham diqqatga sazovor joylarni “quradi”. Mazkur ilmiy ishning asosiy maqsadi aynan turistik diqqatga sazovor joylarni aniqlash va ularning turizm barqarorligini ta’minlashdagi funksiyalari va rolini o‘rganishdan iborat.

Kalit so‘zlar: turistik diqqatga sazovor joylar, barqarorlik, turizm, sayohat, resurslar, turizm sanoati

ЗНАЧЕНИЕ ОТДЕЛЕНИЯ ТУРИЗМА В РАЗВИТИИ УСТОЙЧИВОГО ТУРИЗМА

Аннотация. В статье рассматриваются несоответствия происхождения, значения и применения понятия «привлечение туристов». Доказано, что достопримечательностями могут быть не только культурно-исторические, но и природные ресурсы, а в ряде случаев и новые инновационные объекты. Природные и культурно-исторические объекты и события становятся туристскими достопримечательностями, когда они участвуют в туристической производственной деятельности. Но появляются новые виды туристических достопримечательностей, новые оригинальные идеи по привлечению нового поколения к посещению определенного туристического объекта, зачастую туристический бизнес «строит» достопримечательности, даже если они не являются рекреационным ресурсом. Основной целью данной научной работы является выявление туристских достопримечательностей и изучение их функций и роли в обеспечении стабильности туризма.

Ключевые слова: туристические достопримечательности, устойчивость, туризм, путешествия, ресурсы, индустрия туризма.

THE IMPORTANCE OF TOURISM DIVISION IN THE DEVELOPMENT OF SUSTAINABLE TOURISM

Abstract. The article discusses inconsistencies in the origin, meaning and application of the concept of "attracting tourists". It has been proven that attractions can be not only cultural and historical, but also natural resources, and in some cases, new innovative objects. Natural and cultural-historical objects and events become tourist attractions when they are involved in tourism production activities. But new types of tourist attractions are emerging, new original ideas to attract the new generation to visit a certain tourist attraction, often the tourist business "builds" attractions even if they are not a recreational resource. The main goal of this scientific work is to identify tourist attractions and study their functions and role in ensuring the stability of tourism.

Keywords: tourist attractions, sustainability, tourism, travel, resources, tourism industry

Kirish. BMT Turizm tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, barqaror turizmni rivojlantirish – bu "hozirgi va kelajakdagi iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik ta'sirlarni to'liq hisobga oladigan, tashrif buyuruvchilar, sanoat, atrof-muhit va mezbon jamoalarning ehtiyojlarini qondiradigan turizm"dir. Mamlakatlar turizmni rivojlantirishning asosiy elementi bo'lgan, muhim ekologik jarayonlarni qo'llab-quvvatlovchi hamda tabiiy meros va biologik xilma-xillikni saqlashga yordam beruvchi ekologik resurslardan optimal foydalanishi kerak. Bundan tashqari, u mezbon jamiyat a'zolarining ijtimoiy-madaniy o'ziga xosligini hurmat qilishi, ular tomonidan yaratilgan madaniy meros va an'anaviy qadriyatlarni saqlashi, madaniyatlararo tushunish va bag'rikenglikni rivojlantirishi kerak.

Shuningdek, yashovchan, uzoq muddatli iqtisodiy faoliyatni ta'minlash, barcha manfaatdor tomonlar uchun ijtimoiy-iqtisodiy imtiyozlarni adolatli taqsimlashni ta'minlash, shu jumladan, barqaror bandlik va daromad olish imkoniyatlari, shuningdek, mezbon davlatlar uchun ijtimoiy xizmatlar va qashshoqlikni kamaytirishga hissa qo'shish. Demak, turizmning barqaror rivojlanishi bu sohaning maksimal darajada barqarorligini ta'minlagan holda ma'lum bir joyda faoliyat ko'rsatayotgan turizm industriyasini yaratish va qo'llab-quvvatlashdir. Bu nafaqat tabiiy yovvoyi tabiatni saqlab qolish, mahalliy madaniyatga zarar yetkazmaslik va mahalliy aholi uchun ijtimoiy va iqtisodiy manfaatlarni ta'minlash, balki sayyohlarni jalb qilish kerakligini anglatadi. Shu munosabat bilan turizmning turli turlarining turistik diqqatga sazovor joylari asosiy vositalardir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Buyuk sayohatchi va kashfiyotchilar, turizm sohasida dastlabki ishlarni olib borgan olimlar qatoriga misol qilib Fernan Magellan, Vasko da Gama, Xristofor Kolumbni ko'rsatish mumkin. Turli yillarda turli mamlakat va turli maqsadlar bilan sayohat uyushtirgan va o'z taassurotlarini esdalik va qo'llanma va kitoblarida keltirib o'tgan sayyoh-olimlar qatorida Afanasiy Nikitin, N. N. Mikluxo-Maklay, N. M. Perjevalskiy, V. I. Bering, Tomas Kuk, Mark Tven va boshqalarni alohida tilga olishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. UNWTO bo'yicha turizm turlari uch toifaga

bo‘linadi:

1. Ichki turizmni bir mamlakat rezidentlari o‘z mamlakati ichida sayohat qiladigan turizm deb ta’riflash mumkin. Bu xalqaro chegaralarni kirish nuqtalarida kesib o‘tish bilan bog‘liq emas.

2. Kirish turizmi odatiy yashash joyidan tashqarida bo‘lgan ma’lum bir mamlakatga sayohat qiluvchi va u yerda dam olish, biznes yoki boshqa (tegishli) maqsadlarda ketma-ket 12 oydan ortiq bo‘lmagan muddatga qoladigan norezidentlarning faoliyatini o‘z ichiga oladi.

3. Chiqish turizmi ma’lum bir mamlakat rezidentlarining dam olish, ishbilarmonlik va boshqa maqsadlarda ketma-ket 12 oydan ko‘p bo‘lmagan muddat davomida o‘z yashash joyidan tashqaridagi va odatdagi yashash joyidan tashqaridagi joylarda sayohat qiladigan va bo‘ladigan faoliyatini o‘z ichiga oladi.

Dunyoda sayohat qilishning millionlab usullari mavjud. Ba’zilar hashamatli dam olish maskanida xordiq chiqarishni afzal ko‘radilar, boshqalari esa suv bor-yo‘qligiga parvo ham qilmaydi. Ba’zi odamlar gavjum shaharlarni kashf qilishni yaxshi ko‘radilar, boshqalari esa sivilizatsiyadan iloji boricha uzoqroqqa borishni afzal ko‘radilar. Yuqoridagi faktlarga asoslanib, ushbu maqolada turizmning 9 ta asosiy turini taqdim etgan holda ular katta holatda turistlarni dunyo bo‘ylab sayohat qilishga undaydi. Ularning har birida turizmning ma’lum bir turining barqaror rivojlanishiga ta’sir qiluvchi o‘ziga xos turistik diqqatga sazovor joylar mavjud.

Tahlil va natijalar. Ushbu ilmiy ishning keyingi qismi o‘quvchini turizm sanoatining turli turlarining diqqatga sazovor joylari bilan intensiv tanishtirishdan iborat:

1. Sarguzasht turizmi. Sarguzasht turizmi amaliy va akademik darajada yangi, tez rivojlanayotgan sohadir. Turizmning bu turi keng ko‘lamli faoliyatni o‘z ichiga oladi: unchalik katta bo‘lmagan real xavf-xatardan tortib, ishtirokchilar uchun juda jiddiy muammolarni keltirib chiqaradiganlargacha. Turistlar uchun turizmning ushbu turining cheksiz ko‘p diqqatga sazovor joylari mavjud bo‘lsa-da, ammo hozirda ulardan faqat bir nechtasi barqaror turizmni rivojlantirishga yordam beradi. Avvalo, Shimoliy Koreya, Markaziy Osiyo, Yangi Gvineya va Turkmanistondagi sayyohlar orasida olis yoki borish qiyin bo‘lgan joylarga sayohatlar ommalashmoqda. Ikkinchidan, madaniyat, bilim va tajriba almashish maqsadida Amazon, Yangi Gvineya, Efiopiya va Angolada turli madaniyatlarni o‘rganish uchun sayohat qilish yangi sayyohning e’tiborini jalb qila boshladi.

2. Ekoturizm. Ekoturizm tabiatni muhofaza qilish, jamiyatni rivojlantirish, ta’lim va o‘qitish, ekologik va ijtimoiy tizimlarga sezgir bo‘lgan ekologik faoliyatni rag‘batlantirish orqali barqarorlikka erishish va’dasi tufayli hali ham ommaviy turizmga qarama-qarshi sifatida qabul qilinadi. Ekoturizm ko‘pincha turizmning barqaror shakli sifatida targ‘ib qilinadi, ammo barqaror turizm va ekoturizm sinonim emas, ekoturizmning ko‘p shakllari nobarqaror bo‘lishi mumkin va agar ekoturizm barqaror rivojlanishga ko‘maklashishni maqsad qilgan bo‘lsa, puxta rejalashtirish va boshqarish talab etiladi. Ekoturizm barqaror turizmning kichik komponentidir. Ekoturizmning barqaror rivojlanishning samarali vositasi sifatida qabul qilingan salohiyati rivojlanayotgan mamlakatlarning hozirgi vaqtda uni o‘zlashtirishi va uni iqtisodiy rivojlanish va tabiatni muhofaza qilish strategiyalariga kiritishining asosiy

sababidir. Muqobil turizm sifatida ekoturizm o‘rganish yoki ekologik toza faoliyatni amalga oshirish maqsadida tabiiy hududlarga borishni, ya’ni mahalliy jamoalarning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga hissa qo‘shadigan tabiiy tajribaga asoslangan turizmni o‘z ichiga oladi. Tabiat, uning landshafti, o‘simlik, hayvonot dunyosi va ularning yashash muhitini, shuningdek, ushbu hududning madaniy osori-atiqalarini o‘rganishga asosiy e’tibor qaratilgan. Ekoturizm, tabiiy resurslar, madaniy meros, qishloq turmush tarzi va yaxlit turizm mahalliy iqtisodiy faoliyatdir.

Shunday qilib, tabiiy va madaniy zonalarda ekoturizm ularning tabiiy va madaniy landshaftining bir qator elementlarini (suv, turlar, relyef, o‘simliklar, toza havo), shuningdek, barcha turdagi rekreatsiya tadbirlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

3. Madaniy turizm. U mintaqa yoki mamlakatning shahar va qishloq joylaridagi san’at turlariga tegishli bo‘lib, odamlarning odatiy yashash joyidan uzoqda joylashgan madaniy diqqatga sazovor joylarga ko‘chishi sifatida aniqlanadi. Madaniyat asosiy foyda oluvchilardan biri hisoblanadi va turizmni rivojlantirishning asosiy boyligi sifatida ko‘riladi va muzeylar va madaniy meros markazlari kabi moddiy boyliklar, plyajlar, quyosh va tog‘lar kabi tabiiy resurslar va nomoddiy, astronomik madaniy tadbirlarga, festivallar bunga hissa qo‘shadi.

Masalan, Yevropada madaniy turizm turizm industriyasining eng qadimiy va muhim generatorlaridan biri bo‘lib, hozirgi kungacha Yevropa turizm industriyasidagi markaziy rolini saqlab kelmoqda.

1990-yilda Yevropa Komissiyasi madaniy turizmni Yevropada turizmni rivojlantirishning asosiy sohasi sifatida belgiladi. Har bir mamlakat o‘rganish uchun turli xil madaniyatga ega. Madaniy turizmni yuqori darajada targ‘ib qilayotgan eng ommabop davlatlar qatoriga Xitoy, Hindiston, Fransiya, AQSh, Rossiya, Meksika, Yaponiya, Braziliya va Efiopiya kiradi.

Bu quyidagi turistik diqqatga sazovor joylar bilan bog‘liq:

– muzeylarga tashrif buyurish. Siz mahalliy aholining tarixi va san’ati bilan tanishishingiz mumkin.

– mahalliy restoranlarga tashrif buyurish mahalliy taomlardan tatib ko‘rish imkoniyatidir.

– cherkovlar va boshqa diniy markazlarga tashrif buyurish;

– mahalliy aholining diniy e’tiqodlari haqida bilim.

– shuningdek, odamlarni o‘z uylarida bilish - odamlarning kundan-kunga qanday yashashini ko‘rish.

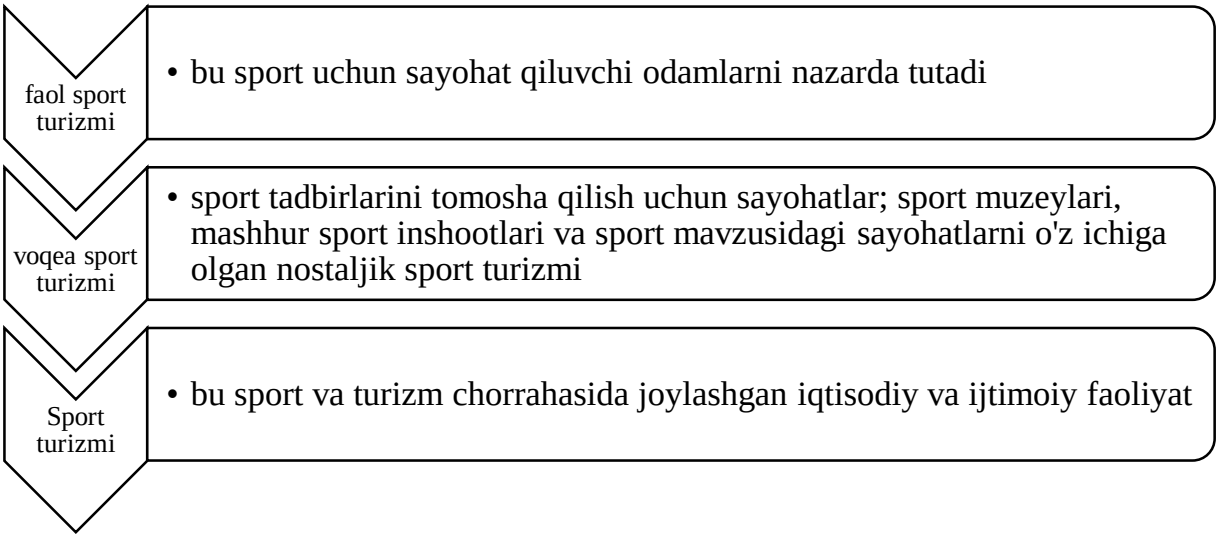
– madaniy bayramlar, tadbirlar va festivallar paytida mamlakatlarga tashrif buyurish – bu mamlakat madaniyatini to‘liq o‘rganishning eng ishonchli va tezkor usuli.

Mamlakat madaniyati doimo turizmni barqaror rivojlantirish imkonini beradigan joylarga sayyohlarni jalb qilishning asosiy ustuvor yo‘nalishi bo‘lib qoladi.

4. Sport turizmi So‘nggi bir necha yil ichida sport turizmi tushunchasi akademik ta’lim sohasi sifatida ham, tobora ommalashib borayotgan turizm mahsuloti sifatida ham ko‘proq mashhur bo‘ldi. Sport turizmi turizm industriyasining eng tez rivojlanayotgan bozor segmentlaridan biri bo‘lib, turistik yo‘nalishlarga ijtimoiy, ekologik va iqtisodiy ta’siri tufayli unga e’tibor ortib bormoqda. Ayniqsa, so‘nggi o‘n

yil ichida ushbu turdagi sayohatlarning mashhurligi oshdi. Turistlarni jalb qilish maqsadida salomatlik va jismoniy tayyorgarlikka e'tiborni kuchaytirish, sport tadbirlari uchun shaharlardan kengroq foydalanish kabi turli tushuntirishlar ko'rib chiqilmoqda.

Sport turizmi haqida nima ma'lum degan savolga sport turizmining uchta yo'nalishi bo'yicha adabiyotlarni ko'rib chiqish va tanqid qilishni o'z ichiga oladi. Birinchi chizma bu haqida to'liqroq ma'lumot beradi:

1-chizma. Sport turizmi yo'nalishlari

Sport turizmi turizm bozorining segmenti bo'lib, uning iqtisodiy hissasi so'nggi o'n yilliklarda sezilarli darajada oshdi. Ayni paytda butun dunyoda turizmning barqaror rivojlanishi uchun Olimpiya o'yinlari, Jahon kubogi, Gran-pri, Tour de France, Super Bowl va World Series kabi sport turlari davomiy o'tkazilib kelinmoqda.

5. Gastronomik turizm. Oziq-ovqat va turizm ularni majburiy kuch sifatida birlashtiruvchi mustahkam tarixiy aloqaga ega. Pazandachilik festivali, pazandachilik darsi yoki fermerning tushligida qatnashish orqali sayyohlar mahalliy qadriyatlar va urf-odatlarni yaxshiroq tushunadilar. Gastronomiya tashrif buyurgan mamlakatning madaniyati va turmush tarzi bilan tanishishning ajralmas elementiga aylandi va shu tariqa turizmning yangi tendensiyalari bilan bog'liq barcha an'anaviy qadriyatlar: madaniyat va an'analarga hurmat, sog'lom turmush tarzi, haqiqiylik, ekologik tozalik va tajribani o'zida mujassam etadi.

Destinatsiyani tanlashda gastronomiyaning bu yetakchi roli yuqori sifatli mahalliy mahsulotlarga asoslangan gastronomik taklifning o'sishiga va alohida gastronomik turizm bozorining birlashuviga olib keldi. Turizmning ushbu toifasini rivojlantirishga ovqatlanish madaniyati katta ta'sir ko'rsatadi. Jamiyat va ommaviy axborot vositalaridagi tendensiyalar iste'molchi odatlarini ham o'zgartirmoqda.

Uzoq sayohatlar, tashqarida ovqatlanish, globallashuv jarayoni va multikulturalizmning o'sishi oziq-ovqat sifatini yaxshilashga, sog'lom va xilma-xil ovqatlanishga yordam beradi. Shu sababli, oziq-ovqat madaniyati nafaqat oziq-ovqatning funksional qiymatini ta'kidlabgina qolmay, qo'shimcha qiymat yaratadigan ijodkorlik toifasini ham o'z ichiga olishi kerak.

Gastronomik turizmda sayyohlarning e’tiborini jalb qilishga yordam beradigan ba’zi tadbirlar mavjud:

– turli xil restoranlarni sinab ko‘rish

– ba’zi sayohatchilar o‘z sayohatlarini ma’lum bir restoranda ovqatlanish orqali rejalashtirishadi. Misol uchun, Mishel yulduzli restoranlar mashhur sayyohlik joylari hisoblanadi.

– pazandalik kurslariga borish

– uyda yangi oshxona yoki taomlarni tayyorlashni o‘rganish - gastronomik turizmning mashhur shaklidir. Misol uchun, Tailand oshpazlik kurslari juda mashhur.

– oziq-ovqat festivallari - Ayrim taomlarga bag‘ishlangan festivallar butun dunyoda o‘tkaziladi. Ko‘pgina yirik shaharlarda har yili oziq-ovqat va ichimliklar festivallari o‘tkaziladi.

– yangi taomlarni sinab ko‘rish

– bir xil mahsulotlarning turli retseptlarini sinab ko‘rish – ba’zi taomlar turli mamlakatlarda juda ko‘p farqlarga ega. Sevimlilaringizni topish uchun barchasini sinab ko‘radiganlar ham topiladi.

Gastronomik turizm butun dunyoda va hatto Yevropa darajasida sezilarli darajada o‘sdi. Jahon sayyohlik tashkiloti (UNWTO, 2012) ma’lumotlariga ko‘ra, sayyohlik kompaniyalari turizmni diversifikatsiya qilish va mahalliy, mintaqaviy va milliy iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirish uchun gastronomiya muhimligini bilishadi.

6. Diniy turizm Diniy turizm faqat yoki faqat diniy sabablarga asoslangan shakldir. Turizmning eng qadimgi turlaridan biri va diniy tarixning global hodisasi bo‘lib, uni turli shakllarga bo‘lish mumkin. Qisqa muddatli diniy turizm yaqin atrofdagi ziyorat markazlariga yoki diniy konferensiyalarga sayohatlar bilan tavsiflanadi. Diniy turizmning tashkiliy shakllarini ishtirokchilar soni, transportni tanlash, sayohatning mavsumiyligi, ijtimoiy tuzilmasi kabi xususiyatlari bilan ajratish mumkin. Turizmning bu turi Meksika, Fransiya, Isroil va Saudiya Arabistoni kabi musulmon va musulmon bo‘lmagan mamlakatlarda mashhur. Butun dunyodagi dindorlar tufayli turizmning bu turi hech qachon yo‘qolmaydi va uning turistik diqqatga sazovor joylari turizmning barqaror rivojlanishi uchun ishlashda davom etadi.

Xulosa qilib aytganda, turizmning ko‘plab turlari va ularning turistik diqqatga sazovor joylari mavjud. Turizmning bunday bo‘linishi barqaror turizmni rivojlantirishning muhim qismidir. Dam olish maskanida yoki plyajda an’anaviy dam olish juda yaxshi, lekin ba’zida biroz g‘ayrioddiy narsani sinab ko‘rish yoqimli. Turizmning 9 turidan turistik diqqatga sazovor joylarning ushbu ro‘yxati turizm industriyasini kengaytirishga yordam beradi va uning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Higham J., & Hinch T. Sport tourism development. Volume 84. Channel view publications. 2018.

2. Janowski I., Gardiner S., & Kwek A. Dimensions of adventure tourism. Tourism Management Perspectives, 37, 100776. 2021.

3. Mousavi S. S., Doratli N., Mousavi S. N., & Moradiahari F. Defining cultural tourism. In International Conference on Civil, Architecture and Sustainable Development. 2016, December. Volume 1. No. 2. – P. 70-75.

4. Nesterchuk I., Balabanyts A., Pivnova L., Matsuka V., Skarha, O., & Kondratenko I. Gastronomic tourism: Features and development tools. Linguistics and Culture Review. 5(S4), 2021. – P. 1871-1885.

5. Pearce, P. L. (1991). Analysing tourist attractions. Journal of tourism studies, 2(1), – P. 46-55.

6. Raj R., & Griffin K. Religious tourism and pilgrimage management: An international perspective. Cabi. 2015.

7. Sustainab ledevelopment. UNWTO :https://www.unwto. org/ sustainable development#:~:text=%22Tourism%20that%20takes%20full%20account,the%20environment%20and%20host%20communities%22 8. Wall, G. (1997). Is ecotourism sustainable?. Environmental management, 21(4), – P. 483-491.

FIGURATIVENESS AND EMOTIONALITY IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

Mamarizaeva Farangiz Zohidjon kizi, English teacher at the Jizzakh Polytechnic Institute
e-mail: farangiz.angel@bk.ru

Abstract. Figurativeness and emotionality are mentioned as the most important specific features of each literary language. Such characteristics of literary texts are called as “expressive means and stylistic devices” in the literary language. They are such elements that enhance imagery and emotionality. It should be noted that this concept is also referred to in literature by such names as “poetic means”, “syntactic figures”, “stylistic means”. In this article the mentioned features of two languages are explained with examples.

Keywords: stylistic means, figurativeness, deviation, author’s purpose from unusual use of words in the literary work, emotionality, literary work

O‘ZBEK VA INGLIZ TILIDA OBRAZLILIK VA EMOTSIONALLIK

Annotatsiya. Har bir adabiy tilning eng muhim o‘ziga xos xususiyati sifatida obrazlilik va emotsionallik tilga olinadi. Badiiy matnlarning bunday belgilari adabiy tilda “ifodali vositalar va stilistik vositalar” deb ataladi. Ular tasvir va hissiyotni kuchaytiradigan elementlardir. Shuni aytish kerakki, bu tushuncha adabiyotda “poetik vositalar”, “sintaktik figuralar”, “uslubiy vositalar” kabi nomlar bilan ham yuritiladi. Ushbu maqolada ikki tilning qayd etilgan xususiyatlari misollar bilan tushuntiriladi.

Kalit so‘zlar: stilistik vositalar, obrazlilik, ko‘chimlar, adabiy asarda so‘zlarni noodatiy ishlatishdan muallifning maqsadi, emotsionallik, badiiy asar.

ОБРАЗНОСТЬ И ЭМОЦИОНАЛЬНОСТЬ В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. Образность и эмоциональность упоминаются как важнейшие особенности каждого литературного языка. Такие характеристики художественных текстов называются в литературном языке «выразительными средствами и стилистическими приемами». Это такие элементы, которые усиливают образность и эмоциональность. Следует отметить, что это понятие также обозначается в литературе такими названиями, как «поэтическое средство», «синтаксические фигуры», «стилистическое средство». В этой статье упомянутые особенности двух языков поясняются на примерах.

Ключевые слова: стилистические средства, образность, отклонение, авторская цель от необычного употребления слов в литературном произведении, эмоциональность, художественных текст.

Introduction. It is clear that literary language emerges on the basis of a common native language, the writer uses elements of language in an unusual form, meaning, order, attitude, etc. and the purpose from this "deviation" is to provide artistic-aesthetic effect on his or her work. These deviations can be observed a different levels of language - phonetic, morphological, lexical, semantic, syntactic. Expressive means and stylistic devices are the result of the artist's deviation from the generalized norm of the language in order to achieve a certain artistic and aesthetic goal, which contributes to the vividness and completeness of the image, the enhancement of expressiveness in the literary work. First of all, we should know what "poetic means", "syntactic figures", "stylistic means" are in the literature and linguistics. All stylistic means of the language can be divided into expressive means and stylistic devices. The expressive means of the language are those phonetic, morphological, word-building, lexical, phraseological, and/or syntactical forms which exist in language as-a-system for the purpose of logical and emotional intensification of, the utterance. These forms are described in the textbooks of lexicology, grammar and various dictionaries.

Among poetic expressive means we distinguish such as pitch, melody, stress and other ways of using the voice, which reveal the logical and emotional strengths of the language.

Among lexical expressive means we must mention words with emotive meanings, interjections, polysemantic words, vulgar words, slang and etc.

Literature review. Russian linguists V. Vinogradov, L. V. Shcherba, A. Peshkovsky, A. I. Efimov, G. O. Vinokur, V. V. Timofeyeva, D. E. Rosenthal, V. M. Zhirmunsky, M. P. Brandes, N. M. Shansky, L. A. Novikov, M. I. Kozhina and others studied the language of literary works in their research. They paid a great attention to the issue of learning figurativeness in English.

In Uzbekistan, the theoretical issues of literary translation have been widely studied, especially the lexical-stylistic problems encountered in the translation process. Our country now has more than 100 translation experts with academic degrees, dozens of monographs, collections, and thousands of scientific articles on lexical-stylistic analysis have been published. For example, among our famous translators - F. Ruzikulov, D. Khadjieva, Sh. Shomurodova's treatise on the practical explanation of the basics of stylistics, L. T. Bobohonova's manual on the stylistics of the English language are mentioned among the sources that made a great contribution to the development of the field.

In addition, O. Muminov, K. Musaev, G. Salomov, E. Ochilov's textbooks and articles on literary translation, lexical and stylistic analysis of translation are useful for all those interested in the translation process. In addition, this article provides brief information on how to conduct a lexical-stylistic analysis in translation, how to preserve the style of an artistic work in the process of translation for young translators.

Research methodology. Deviations from the norm at the lexical level are reflected in the writer's use of lexical tools based on the common language. It is well known that words in the common native language also differ in their nominative case in terms of their descriptive and expressive possibilities. That is, the creator can enhance the expression and the image only by "choosing words" from the existing vocabulary, without interfering with the meaning of the word. The author's unusual use of words in his or her work will be in the following purposes:

1. To give the color (spirit) of the period. Obsolete words in the dictionary – archaism and historism – are known not to be used in ordinary speech. However, they are essential to give the color of the period in works of art on a historical theme. For example, an artist who depicts the realities of the fifteenth century in his work, of course, has to describe the realities of that period. That is, the color of that period is determined by the objects, events, concepts, etc. that are specific to that period. cannot be fully described without names. On the other hand, the language of the character, which moves in the fifteenth century, and the use of words and phrases typical of that period in his speech, make the image convincing and complete.

2. Dialectisms that are rarely used in literary language can be used to give color to a work of art. For example, in the Uzbek-speaking regions, in addition to the national features, there are also features (customs, ideas, beliefs, objects, etc.) that are unique to the people of the region, which are primarily considered as slangs in the language. Therefore, it is necessary to use dialectics to give a full-fledged artistic interpretation of the character in the play.

3. The artistic image has the property of concreteness. The character in the play moves in a specific environment. Barbarisms, vulgarisms, slang, and jargon play an important role in expressing belonging to the environment. In addition to expressing the color of the environment, they also play an essential role in individualizing a character's speech, revealing their psyche, and creating an overall image.

4. Express the attitude to the subject of the image. Words in our language are different in terms of emotional coloring. The writer has to choose from the available words to express his attitude to the subject of the image. For example, choosing a word with a positive color or a negative color from a series of synonyms can vividly express the writer's attitude to the subject of the image.

5. Deviations at the semantic level. Of course, in speech we can use words literally or figuratively. The use of a word in a way other than its usual meaning is a deviation from the semantic level. The common name for the words used in the figurative sense is stylistic devices. There are a number of forms of word transfer, such as metaphor, metonymy, synecdoche, and allegory.

Analysis and results. The movements used in a work of art differ significantly in terms of level of use, artistic color, and level of impact:

a) Some of the figurativeness have already become a linguistic phenomenon. For example, in phrases like

"kun botdi (sunset)" – Kun botish ufqi alvon nurlarini cho'qqilarga sanchayotgan chog'i Bodomgulni tuproqqa qo'yishdi [4, 17-p] or

“hovli beti (at the courtyard)” – Zaynab ertalabki nonushtaga xamir qorib, hovli betida u yoqdan-bu yoqqa g‘imirsib yuribdi.[4, 15-p]

the meaning of the word has changed, but we are so used to them that we don’t even look at them now. When these passages are used in the text of a literary work, of course, we cannot say that the author has used metaphor in it, because they were accepted as common unities by the nation. However, such figurativeness does not perform an aesthetic function in the text, nor can they be interpreted as expressive phenomena;

b) There are also many figurativeness in the text of the work that have been traditionally used in fiction. For example, “eagle eye”, “four eyes”, “hard-nosed”, “naked eye”, “a bigmouth”, “loudmouth” and so on. These types of transitions are obtained in the same way as above, but, unlike them, perform an aesthetic function in the text: enhance the imagery, expressiveness;

c) in terms of artistic and aesthetic functionality, enhancement of imagery and expressiveness, which is used only in a figurative sense in a particular text, is a product of the author’s associative thinking. Only such figurativeness are the result of the writer’s deviation from the semantic level for a specific artistic and aesthetic purpose.

Conclusion. The similarity between the real-life events, which is invisible to us, but with an artistically sharp look, the connection-based figurativeness amaze and delight the reader. The author uses expressive means and stylistic devices to describe the characters, revealing their individual characteristics, reflecting their moods, and depicting natural landscapes. They help the writers to concretize and exaggerate them. Draws the reader’s attention to the invisible side of the image, reveals the idea of the work. That’s why it is recommended to learn such features of the languages we are translating from and to.

Table 1

Examples to the stylistic devices in English	Their equivalence in Uzbek
As busy as a beaver	Aridek mehnatkash
As hungry as a bear	Bo‘ridek och
As stubborn as a mule	Eshakdek qaysar
Play cat and mouse with someone	Birov bilan mushuk-sichqon o‘ynamoq
At one sitting	Bir o‘tirishda
Get gray hair	Sochi oqarmoq

References

1. Gafurov I., Muminov O., Qambarov N. Translation theory. – Toshkent: Tafakkur Bo‘stoni, 2012. 216-p.

2. Mamarizayeva F. Z. Badiiy asarlar tarjimasi jarayonida realiyalarning ifodalanishi tahlili. Proceedings of the ISPC Different approaches to foreign language teaching: problems and solutions. – Jizzakh, 2021.

3. Musaev Q. Fundamentals of translation theory. – Toshkent: Fan, 2005. 352-p.

4. Said Ahmad. Jimjitlik. – Toshkent: O‘zbekiston, 2008.276-b.
5. Salomov G‘. Fundamentals of Translation Theory. – Toshkent: O‘qituvchi, 1983. 320-p.
6. Sharipov J. Literary translations and skilled translators. – Toshkent: Fan, 1972. 260-p.
7. Xolmurodova L. E., Akhmadova G. Q., Mamarizaeva F. Z. Stylistic Problems in Translation Process. Asian Journal of Multidimensional Research. Vol 10, Issue 5, May, 2021.
8. http://cajlpc.centralasianstudies.org/index.php/CAJLPC/article/view/250
9. http://www.tilvaadabiyot.uz/

INGLIZ TILI O‘RGANISHDAGI UMUMIY QIYINCHILIKLAR VA ULARNI YENGIB O‘TISH

Dusbayeva Nazira Narimonovna, Jizzax politexnika instituti Xorijiy tillar kafedrasi katta o‘qituvchisi
e-mail: naziradus@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola hozirgi til o‘rganish ijtimoiy hayotning ajralmas bir qismi bo‘lib turgan vaziyatda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan turli muammolar va ularni qanday bartaraf etishga doir ba’zi ma’lumot va tavsiyalarni o‘z ichiga oladi. Maqola nafaqat ingliz tili, balki ikkinchi va uchinchi chet tili sifatida o‘rganiladigan barcha xorijiy tillarga taalluqli bo‘lib, ushbu jarayonda qiyinchiliklarga uchrayotgan o‘quvchilar, talabalar, barcha til o‘rganuvchilar va o‘z guruhlarida samardorlik ko‘rsatkichlarini o‘stirmoqchi bo‘lgan chet tili o‘qituvchilari uchun mo‘ljallangan.
Kalit so‘zlar: yangi tillar, texnikalar, qiyinchiliklar, qoidalar, murakkabliklar.

COMMON DIFFICULTIES IN LEARNING ENGLISH AND OVERCOMING THEM

Abstract. This article contains some information and recommendations on various problems that may arise in language learning is an integral part of social life and how to overcome them. The article applies not only to English, but also to all learned as a second and third foreign language, and intended for foreign language teachers students who have difficulties in this process, students, all language learners, and those who want to increase the knowledge indicators in their groups.
Keywords: new languages, techniques, difficulties, rules, complexities.

РАСПРОСТРАНЕННЫЕ ТРУДНОСТИ В ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ИХ ПРЕОДОЛЕНИЕ

Аннотация. В данной статье содержится информация и рекомендации по различным проблемам, которые могут возникнуть в ситуации, когда изучение языка является неотъемлемой частью общественной жизни, и способам их преодоления. Статья касается не только английского, но и всех иностранных языков, изучаемых в качестве второго и третьего иностранного языка, а также студентов, испытывающих трудности в этом процессе, и предназначены для учителей иностранного языка студентов, всех изучающих язык, а также тех, кто хочет повысить успеваемость. показатели в своих группах.
Ключевые слова: новые языки, техники, трудности, правила, сложности.

Kirish. Biz taxminan kishilar 7000 ta tilda gaplashadigan dunyoda yashayapmiz. Ammo global muloqotda o‘z sonli tillargina ustunlik qiladi. Ingliz tili shunday tillardan biridir. Dunyo aholisining taxminan 20% ingliz tilida so‘zlashadi, shuning uchun u asosiy o‘yinchi sifatida ajralib turadi. Ingliz tili biznes, diplomatiya, fan va texnologiyaning turli sohalarida katta ahamiyatga ega. Ko‘pgina oliy o‘quv yurtlarining o‘qitish tili ingliz tilidir. Demak, ingliz tilining qamrovini inkor etib bo‘lmaydi. Ushbu maqolada biz ushbu muammolarni hal qilish va talabalar uchun ijobiy ta’lim muhitini yaratish uchun samarali strategiyalarni o‘rganamiz. Odamlarning ingliz tilini ikkinchi yoki chet tili sifatida o‘rganishga bo‘lgan munosabati va qiyinchiliklari, shubhasiz, umumiy muammodir. Ingliz tilini samarali o‘rganish uchun o‘z oldingizga aniq maqsad qo‘yish muhimdir. Shaxsiy o‘sish, martaba ko‘tarilishi yoki sayohat qilish imkoniyatlari uchun bo‘ladimi, aniq maqsad sizni rag‘batlantiradi va maqsadlaringizga e’tiboringizni qaratadi.

Bundan tashqari, til maktabi, ilova yoki repetitor kabi ishonchli manbani topish butun o‘quv jarayoni davomida tuzilma va ko‘rsatmalar berishi mumkin. Ingliz tilidagi filmlar va teleko‘rsatuvlarni tomosha qilish, ingliz musiqasini tinglash va ona tilida so‘zlashuvchilar bilan muloqot qilish kabi mashg‘ulotlar orqali ingliz madaniyatiga sho‘ng‘ish ham juda muhimdir. Va nihoyat, izchil amaliyot va qat’iyat har qanday tilda ravonlikka erishishning kalitidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. 1986-yilda Ganschou va Sparks kolleji talabalari misolida chet tillarini samarali o‘rganish bosqichlarini ko‘zdan kechirganlar. Talabalarning til o‘rganish muammolarini Koen, Fisher, Lefevr, Levin, Pompian va Tum kabi mutaxassislar maxsus o‘qituvchilar sifatidagi amaliy tajribalarida ko‘rib chiqishgan. Chet tilini o‘rganishdagi qiyinchiliklarining etimologiyasi kognitiv, affektiv va lingvistik sohalar bo‘yicha Javorskiy, Pohlman va Bishop-Marberi ishlarida to‘g‘ri munosabat va motivatsiyaning yetishmasligi qiyinchiliklarning natijasi ekanligini ko‘rsatishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Quyida qiyinchiliklarni qanday yengish haqida tajribaviy qarashlar topishimiz mumkin:

1. Muntazam ravishda mashq qiling - ingliz tilida gapirish, o‘qish, yozish va tinglashni qanchalik ko‘p mashq qilsangiz, shunchalik yaxshi bo‘lasiz. O‘z mahoratingizni oshirishga e’tibor qaratish uchun har kuni alohida vaqt ajrating. Til bilan ko‘proq tanishish uchun suhbat guruhiga qo‘shilishni yoki ESL kursini o‘ylab ko‘ring.

2. Til o‘rganish resurslaridan foydalaning – onlaynda ko‘plab ajoyib resurslar mavjud, jumladan til o‘rganish ilovalari, podkastlar, videolar va veb-saytlar.

Sizning qiziqishlaringizga mos keladigan faoliyatni toping va unga rioya qiling. Kutubxona kitoblari va boshqa jismoniy resurslarni ham tekshirishni unutmang.

3. Ingliz madaniyatiga sho‘ng‘ing - ingliz tilida so‘zlashuvchilar bilan muloqot qilish, ingliz filmlari, teleko‘rsatuvlarini tomosha qilish va ingliz musiqasini tinglash til va madaniyatni tushunishingizni yaxshilashga yordam beradi. Bu sizga tabiiy ravishda yangi so‘z va iboralarni olish imkoniyatini beradi.

4. Fikr-mulohaza oling va o‘z-o‘zini mulohaza qilishni mashq qiling – til ko‘nikmalaringiz bo‘yicha muntazam fikr-mulohazalarni olish, yaxshilashingiz kerak bo‘lgan sohalarni aniqlashga yordam beradi. O‘qituvchilar, repetitorlar yoki til

bo‘yicha hamkorlardan fikr-mulohazalarni izlang va bu fikr-mulohazalarni kundalik hayotingizda qanday qo‘llash haqida o‘ylashga vaqt ajrating.

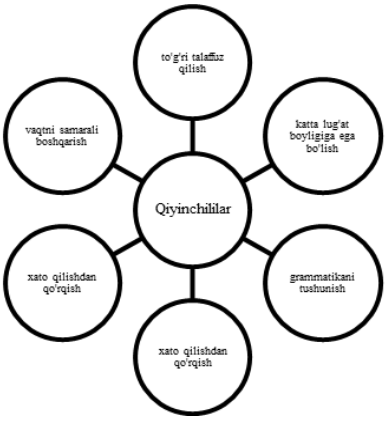
5. Sabrli va qat’iyatli bo‘ling - yangi tilni o‘rganish vaqt va fidoyilikni talab qiladi. Doimiy ravishda mashq qiling va muvaffaqiyatsizliklardan tushkunlikka tushmang. Esingizda bo‘lsin, har bir kishi o‘z o‘rganish tezligiga ega, shuning uchun o‘zingiznikini boshqalar bilan solishtirmaslikka harakat qiling.

6. Jarayonni qabul qiling - yangi tilni o‘rganish sayohat ekanligini unutmang. Jarayondan zavqlaning, yo‘lda kichik g‘alabalarni qadrlang va muvaffaqiyatingizni nishonlang. Qiziquvchan, ochiq fikrda bo‘ling va hech qachon o‘rganishni to‘xtatmang!

Bulardan tashqari, boshqa texnikalar ham bor, masalan, immersion yo‘qligi til o‘rganish jarayonida duch keladigan yana bir keng tarqalgan muammodir. Ingliz tilida so‘zlashadigan mamlakatda yashash ideal bo‘lsa-da, ko‘plab kattalar majburiyatlar va cheklovlar tufayli bunday hashamatga ega bo‘lolmaydilar. Biroq, uyda immersiv muhitni yaratish usullari mavjud. Bitta yondashuv - bu ingliz teleko‘rsatuvlari va filmlarini tomosha qilish. Ulardan shunchaki zavqlanish o‘rniga, dialoglarni, so‘z birikmalarini va iboralarni diqqat bilan tinglashga e’tibor qarating. Qiziqarli narsaga e’tibor bering va ularni yozib oling.

Agar kerak bo‘lsa, pauza qilishdan, orqaga qaytarishdan va ko‘rib chiqishdan qo‘rqmang. Musiqa, shuningdek, suvga cho‘mish uchun ajoyib vosita bo‘lishi mumkin. Ingliz tilidagi qo‘shiqlarni tinglash orqali siz tilning ritmi, intonatsiyasi va talaffuzi bilan tanishishingiz mumkin. Qo‘shiq matni bilan birga kuylash o‘rganganlaringizni mustahkamlashga yordam beradi. Kitoblar tilda ustunlik qilish uchun eng ajoyib manbadir. Ular turli xil lug‘at, grammatika darslari va jumla tuzilmalarini taklif qilishadi. O‘zingizning tezligingiz bilan o‘qing va taqdim etilgan manbalardan foydalaning. Qurilmangiz sozlamalarini ingliz tiliga o‘zgartirish ingliz tilini kundalik ishingizga integratsiya qilishning oddiy, ammo samarali usuli bo‘lishi mumkin. Yangi tilni o‘rganish qiyin bo‘lib tuyulishi mumkin, ammo ishonch hosil qiling, bu ham qoniqarli, ham erishish mumkin bo‘lgan faoliyatdir. Ingliz tilini kundalik ishlarga kiritish, har bir yutuqda taraqqiyotni tan olish, texnologik yutuqlardan foydalanish va xatolarni o‘sish sari qadam sifatida ko‘rish – bularning barchasi tilni o‘zlashtirish tajribangizni yaxshilaydigan amaliy yondashuvlardir. Yodingizda bo‘lsin, malakaga olib boradigan yo‘l faqat muloqot ko‘nikmalarini egallashga qaratilgan emas, aksincha, u madaniy tushunishni kuchaytirish, aqliy qobiliyatlarni charxlash va shaxsiy va kasbiy rivojlanish uchun yangi istiqbollarni ochishni o‘z ichiga oladi.

1-rasm

Tahlil va natijalar. Yangi tilni o‘rganish qiyin bo‘lib tuyulishi mumkin, ammo ishonch hosil qiling, bu ham qoniqarli, ham erishish mumkin bo‘lgan faoliyatdir. Ingliz tilini kundalik ishlarga kiritish, har bir yutuqda taraqqiyotni tan olish, texnologik yutuqlardan foydalanish va xatolarni o‘sish sari qadam sifatida ko‘rish – bularning barchasi tilni o‘zlashtirish tajribangizni yaxshilaydigan amaliy yondashuvlardir. Yodingizda bo‘lsin, malakaga olib boradigan yo‘l faqat muloqot ko‘nikmalarini egallashga qaratilgan emas, aksincha, u madaniy tushunishni kuchaytirish, aqliy qobiliyatlarni charxlash va shaxsiy va kasbiy rivojlanish uchun yangi istiqbollarni ochishni o‘z ichiga oladi.

Chet tilini o‘rganishdagi qiyinchiliklarni 1-rasmda ko‘rib chiqishimiz mumkin. Yangi tilni o‘rganish, uni egallashga intilayotgan shaxslar uchun turli qiyinchiliklar tug‘diradi. *To‘ g‘ri talaffuz qilish* bu qiyinchiliklardan biridir, ayniqsa, maqsadli tilda shaxsning ona tilida mavjud bo‘lmagan tovushlar mavjud bo‘lsa.

Bunday to‘siqlarni yengib o‘tish uchun ona tilida so‘zlashuvchilar yoki professional repetitorlar bilan tez-tez mashg‘ulotlar o‘tkazish kerak bo‘lib, ular fikr-mulohazalar va artikulyatsiya mahoratini oshirish bo‘yicha ko‘rsatmalar beradi. Bundan tashqari, *katta lug‘atga ega bo‘lish*, ayniqsa, yangi boshlanuvchilar uchun qiyin bo‘lishi mumkin. Yangi atamalarni kichikroq birliklarga ajratish va ularni tanish tushunchalar bilan bog‘lash yodlashga yordam beradi. Fleshli kartalar, mobil ilovalar va onlayn testlardan foydalanish ham o‘quv jarayonini osonlashtirishi mumkin. Chet tilining *murakkab grammatik ramkalar*i o‘quvchilarni qo‘rqitishi mumkin. O‘z ona tillaridan farqli o‘laroq, bu qoidalar va tuzilmalar tushunarsiz bo‘lib ko‘rinishi mumkin. Ushbu muammoni hal qilish uchun asosiy grammatik tamoyillarga e’tibor qaratish va ularni doimiy ravishda amalda qo‘llash foydali bo‘lishi mumkin. Audiokitoblarni tinglash, podkastlarni so‘zlash va maqsadli tilda filmlar yoki teledasturlarni ko‘rish bu harakatni to‘ldirishi mumkin. *Xato qilishdan qo‘rqish* ko‘pincha til o‘rganuvchilarning rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi. Ko‘pgina talabalar noto‘ri tushunilishi yoki ahmoq bo‘lib ko‘rinishidan xavotirlanib suhbatga kirishishni istamaydilar. Ushbu tashvishni hal qilish, qo‘pol xatolar o‘quv jarayonining ajralmas qismi ekanligini qabul qilishni o‘z ichiga oladi. Konstruktiv tanqid va dalda beruvchi ona tilida so‘zlashuvchilar yoki til almashinuvi bo‘yicha hamkorlar bilan hamkorlik qilish tashvishlarni yengillashtirishi va o‘z qobiliyatlariga ishonchni oshirishi mumkin. Nihoyat, *vaqtni samarali boshqarish*, til o‘rganish majburiyatlari bilan bir qatorda talabchan jadvallar bilan shug‘ullanadigan shaxslar uchun qiyin bo‘lishi mumkin. Erishish mumkin bo‘lgan maqsadlarni belgilash va muntazam til o‘rganish davrlarini kundalik ish tartibiga kiritish vaqt o‘tishi bilan malakani sezilarli darajada oshirishi mumkin. Muvaffaqiyatlilik faqat qisqa seanslarni talab qilishi mumkin bo‘lsa-da, hatto har kuni ajratilgan bir necha daqiqalar ham til malakasi darajasida sezilarli yaxshilanishlarga olib kelishi mumkin.

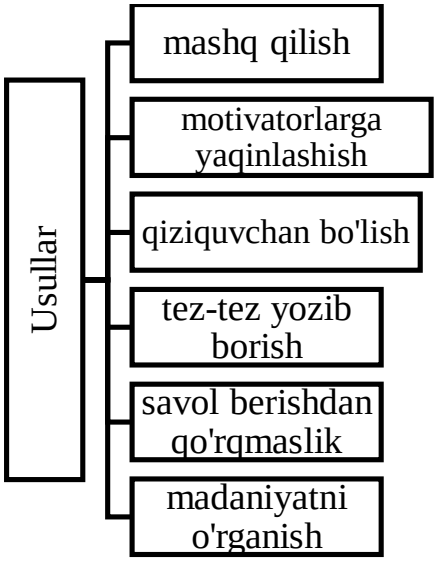
Ushbu sohalarga e’tibor qaratish va izchil amaliyotlarni amalga oshirish orqali o‘quvchilar tilni o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklarni muvaffaqiyatli yengib o‘tishlari va o‘zlari xohlagan til maqsadlarida ravonlikka erishishlari mumkin.

Esda tutish kerak bo‘lgan muhim narsa shundaki, o‘rganish har doim ham qattiq o‘qishni anglatmaydi. Bu muntazam ravishda mashq qilish va o‘z-o‘zini nazorat qilishni anglatadi. Shunday qilib, agar siz yetarli vaqt topishda qiynalayotgan

bo‘lsangiz, tashvishlanmang. Kichik mashq va topshiriqlardan boshlang, ingliz tilini kundalik ishlaringizga kiriting, aniq maqsadlar qo‘ying va sabrli bo‘ling. Fidoyilik va izchillik bilan ingliz tilini o‘zlashtirish orzuingiz tez orada haqiqatga aylanadi! Esingizda bo‘lsin, har bir qadam muhim. Bu faqat bitta so‘z yoki jumla bo‘lsa ham, oldinga intiling. Har bir g‘alabani, qanchalik kichik bo‘lmasin, nishonlang, chunki ular vaqt o‘tishi bilan ortib boraveradi. Oldinga intiling va oxir-oqibat maqsadingizga yetasiz. Bundan tashqari, texnologiyadan foydalanishdan qo‘rqmang. Duolingo, Babbel va Rosetta Stone kabi ilovalar o‘quvchilar uchun mo‘ljallangan darslar, o‘yinlar va viktorinalarni taklif qiladi. Ular o‘rganishni qiziqarli qiladi, shu bilan birga grammatika, lug‘at va talaffuz kabi muhim ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Har doim yodda tutingki, bu jarayonda sabr-toqat juda muhimdir. Til o‘rganish vaqt, kuch va qat‘iyat talab qiladi. Ishlarni sekin olib boring, g‘alabalaringizni nishonlang va hech qachon taslim bo‘lmang. Oddiy materiallardan boshlang va asta-sekin murakkab jihatlarga o‘ting. Ushbu yondashuv sizning poydevoringizni mustahkamlaydi, ilg‘or mavzularni tushunishni soddalashtiradi.

Quyidagi jadvalda chet tilini o‘rganishdagi qiyinchiliklarni yengib o‘tish usullari keltirib o‘tilgan:

Yangi o‘zlashtirilgan grammatika tamoyillaridan foydalangan holda jumlalar yaratish bilan mashq qilish qimmatli uslubdir. Yozish sizning bilimlaringizni tez-tez mustahkamlaydi va ushbu qoidalar qanday ishlashini amaliy tushunishga yordam beradi. O‘qish jadvalingizga muntazam yozish seanslarini kiritganingizga ishonch hosil qiling. Grammatikani o‘rganishda izchillik muhim ahamiyatga ega. Muntazam mashqlar o‘rganganingizni qo‘llash va ma’lumotni saqlash uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Madaniy to‘siqlar, albatta, hal qilinishi kerak bo‘lgan yana bir muammodir. Ingliz tilidagi suhbatlarda madaniy nuanslarni navigatsiya qilish ba’zan minalangan maydonda yurgandek tuyulishi mumkin.

Ikkinchidan, savol berishdan qo‘rqmang. Darhaqiqat, aniqlovchi savollar berish ko‘plab madaniyatlarda juda qadrlanadi. Agar biror narsa mantiqiy bo‘lmasa, muloyimlik bilan qo‘shimcha tushuntirishni so‘rang. Bu sizga madaniy me’yorlar va urf-odatlarni tushunishga yordam beradi. Esingizda bo‘lsin, madaniy tushunish ikki tomonlama naf keltiradi. Ochiq muloqot o‘zaro hurmat va minnatdorchilikni

rivojlantiradi. Madaniyatlar orasidagi tafovutlarni bartaraf etishda bilim o‘rnini bosa olmaydi. Qiziquvchan bo‘ling, ochiq fikrda bo‘ling va eng muhimi, hech qachon o‘rganishni to‘xtatmang.

Xulosa va takliflar. Ingliz tilini o‘rganish, xuddi marafonda yugurish kabi, sabr, qat’iyat va fidoyilikni talab qiladi. Yangi tillarni tezda o‘zlashtira oladigan bolalardan farqli o‘laroq, kattalardan ko‘pincha malakani egallash uchun ko‘proq vaqt va kuch talab qiladi. Biroq, bu sekin rivojlanish muvaffaqiyatsizlikka teng degani emas.

Bu erishish mumkin bo‘lgan maqsadlarni belgilash va haqiqiy bo‘lmagan umidlardan qochish juda muhimdir. Ushbu lingvistik sarguzashtga kirishayotganda o‘zingizga mehribon bo‘ling. Esda tutingki, tilni o‘rganish so‘z boyligini oshirish, grammatik tuzilmalarni tushunish, tinglash, gapirish, o‘qish va yozish qobiliyatlarini rivojlantirishni o‘z ichiga olgan uzluksiz jarayondir. Ingliz tilida muloqot qilishning har bir muvaffaqiyatli urinishi, xoh u elektron pochta xabarini yuborish yoki ingliz tilidagi dasturni subtitrsiz tomosha qilish, ravonlik uchun intilishdagi g‘alabani anglatadi. Ushbu daqiqalarni nishonlang, chunki ular sizning umumiy taraqqiyotingizga sezilarli hissa qo‘shadi. Bir vaqtning o‘zida bir qadam tashlasangiz, tez orada marra chizig‘ini ishonch bilan bosib o‘tasiz. Har bir xato qadam sizni mahoratga yaqinlashtiradi. Esingizda bo‘lsin, muvaffaqiyatsizlik yakuniy emas, bu faqat muvaffaqiyat sari qadamdir. Va kim biladi, balki yo‘lda siz yashirin iste’dodlarni yoki kutilmagan kuchli tomonlarni kashf etasiz! Ikkinchidan, o‘zingizni pozitivlik bilan o‘rab oling. Tanqid qilishdan ko‘ra sizni qo‘llab-quvvatlaydigan do‘stlar, oila a’zolari yoki o‘qituvchilarni qidiring.

Ijobiy ta’sirlar o‘z-o‘zini hurmat qilish va o‘sishni rivojlantirishda mo‘jizalar yaratishi mumkin. Nihoyat, amaliyot mukammal qiladi. Qiyinchiliklardan qochmang; Buning o‘rniga, ularga qarshi kurashing. Har bir muvaffaqiyatli urinish o‘zingizga bo‘lgan ishonchingizni mustahkamlaydi. Ishonchsizlik sizni to‘xtatmasligi kerak. Muvaffaqiyatsizliklarni imkoniyat sifatida qabul qiling, qo‘llab-quvvatlang, ijobiy fikrlashni rivojlantiring va sa’y-harakatlaringizda davom eting. Axir, Rim bir kunda qurilmagan, nega shoshilish kerak? Ingliz tili o‘zlashtirishingizni kutmoqda!

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bekmuratova U. B. “Ingliz tilini o‘qitishda innovatsion texnologiyalardan olib borish” mavzusida murojaat. – Toshkent, 2012.

2. Xatamova N. Q., Mirzayeva M. N. “Ingliz tili darslarida qo‘llanmagan interfaol usullar” (uslubiy qo‘llanma), – Navoiy, 2006. – B. 40.

3. Hoshimov O‘.,Yoqubov I. “Ingliz tili o‘qitish metodikasi” (o‘quv qo‘llanma) – Toshkent: “Sharq” nashriyoti, 2003.

Муминова Ф. М. – Tekst: neposredstvennyy // Молодой ученый. 2020. № 18 (308). – S. 590-592. – URL: https://moluch.ru/archive/308/69404/

4. Otaboeva M. R. Chet tilini o‘qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalardan yuklash va uni olib borish // Молодой ученый. 2017. № 109 4.2 (138.2). – C. 36-37. URL manzili: https://moluch.ru/archive/138/39058/

5. Мамаризаева Ф. Литеральный перевод – средство литерального общения и взаимодействия / Актуальные проблемы социально-гуманитарных 6(3). 2022. – С. 50-55. https://www.scienceproblems.uz/index.php/journal/article/view/78

INGLIZ TILINI CHET TILI SIFATIDA (EFL) O‘RGANUVCHI TALABALARDA INGLIZ TILIDA SO‘ZLASHISH MAHORATI (SPEAKING SKILL)NI RIVOJLANTIRISHDA ONA TILI TUFAYLI SODIR BO‘LADIGAN INTERFERENSIYALAR

Ergasheva Feruza Avasxonovna, Jizzax politexnika instituti Xorijiy tillar kafedrasi assistenti
e-mail: feruzaergasheva79@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz tilida so‘zlashish mahoratiga erishishda til shovqinini o‘rganadi. Interferensiyaga o‘quvchilardagi ona tili ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, ushbu tadqiqot talabalarning nutq qobiliyatiga til shovqinining shakllari va til shovqiniga ta’sir qiluvchi omillarni tushuntiradi. Bundan tashqari, tadqiqotda tavsiflovchi sifatli tadqiqot yondashuvi bilan amaliy tadqiqotlardan foydalanishga harakat qilinadi. Ma’lumotlar anketa va ro‘yxatga olish texnikasidan foydalangan holda to‘plangan. Talabalarning tovushlarini aniqlashda ingliz talaffuzining uchta tasnifi qo‘llanildi. O‘quvchilarning talaffuzida ona tilining aralashuviga ta’sir etuvchi omillar atrof-muhit, o‘quvchilar motivatsiyasi va til tovush tizimi ekanligi haqidagi ma’lumotlar ushbu maqolaning asosini tashkil qiladi.

Kalit so‘zlar: til shovqini, ona tili, talaffuz, nutq mahorati, unli va undosh tovushlar.

INTERFERENCES CAUSED BY THE MOTHER TONGUE IN THE DEVELOPMENT OF ENGLISH SPEAKING SKILLS (SPEAKING SKILL)IN STUDENTS STUDYING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE (EFL)

Abstract. This article examines language noise in the acquisition of English speaking skills. Interference was influenced by the students' mother tongue. Therefore, this study explains the patterns of language noise and the factors that influence language noise on students' speaking ability. In addition, the research attempts to use case studies with a descriptive qualitative research approach. Data were collected using questionnaire and recording techniques. Three classifications of English pronunciation were used to identify students' sounds. The basis of this article is the information that the factors influencing the interference of the mother tongue in the students' pronunciation are the environment, students' motivation and the sound system of the language.

Keywords: language noise, mother tongue, pronunciation, speaking skills, vowels and consonants

ИНТЕРФЕРЕНЦИИ, ВОЗНИКАЮЩИЕ БЛАГОДАРЯ РОДНОМУ ЯЗЫКУ, В РАЗВИТИИ НАВЫКОВ РАЗГОВОРНОГО АНГЛИЙСКОГО

(SPEAKING SKILL) У СТУДЕНТОВ, ИЗУЧАЮЩИХ АНГЛИЙСКИЙ КАК ИНОСТРАННЫЙ (EFL)

Аннотация. В этой статье рассматривается языковой шум при приобретении навыков разговорной речи на английском языке. На помехи повлиял родной язык учащихся. Таким образом, это исследование объясняет закономерности языкового шума и факторы, влияющие на языковой шум на разговорные способности учащихся. Кроме того, в исследовании предпринимаются попытки использовать тематические исследования с описательным качественным исследовательским подходом. Данные были собраны с использованием методов анкетирования и записи. Для определения звуков учащихся использовались три классификации английского произношения. В основу данной статьи положены сведения о том, что факторами, влияющими на вмешательство родного языка в произношение учащихся, являются окружающая среда, мотивация учащихся и звуковая система языка.

Ключевые слова: Языковой шум, родной язык, произношение, разговорные навыки, гласные и согласные.

Kirish. Frikativ-dental (/ð, /th/) va frikativ labiodental (/v/) va boshqa ko‘plab tovushlar kabi tovushlarni chiqarmasligi mumkin bo‘lgan o‘zbekcha tovush tizimlari EFL o‘quvchilari uchun talaffuzda muammo tug‘diradi. Ammo ular nutqda muhim rol o‘ynaydi [15, 9-b.]. “Than” va / th/ i n “thanks – rahmat”dagi /ð/ tovushlari /t/ bilan almashtiriladi. Bu juda katta muammo sifatida muhim, chunki o‘zbek tilida /t/ emas, balki /ð/ talaffuz qilishda qiyinchiliklar mavjud. Shuning uchun o‘quvchilar /ð/ ni topganlarida ko‘proq /t/ talaffuz qilishga moyil bo‘lishadi, masalan, ular ba’zan “the” so‘zini /nðe/ deb talaffuz qilishadi.

Kuzatishlar asosida o‘quvchilarning nutq qobiliyatidan ko‘rinadigan muammolarning uchta mumkin bo‘lgan taxminlari mavjud. Birinchidan, o‘quvchilar o‘xshash tovushlarni farqlashlari qiyin. Ikkinchidan, talabalar qabul qilingan inglizcha talaffuzni ishlab chiqishda qiyinchilik tug‘diradi va oxirgisi, ular o‘zbeklar nutqida mavjud bo‘lmagan /əʊ/ va /ʒ/ kabi tovushlarni hamda o‘zbek tilida aniq ajratib bo‘lmaydigan tovushlarni aytishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. aniq /əʊ/ bo‘lishi uchun birlashtiriladi, masalan, “nol” /zɪərəʊ/da /z/ va “janr” /ʒa:nrə/ da /ʒ/. Ushbu maqolada tilning shunday farqlari ko‘rib chiqiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Nutqdagi interferensiyalar mavzusi butun dunyo olimlari, tilshunoslari tomonidan ancha yillardan beri o‘rganilib kelinayotgan mavzu hisoblanadi. Sababi, har bir kishi biror xorijiy tilni o‘rganish jarayonida tovushlarni o‘z ona tili bilan almashtirish, o‘xshatish holatlariga duch keladi. Ushbu qiyinchiliklarni o‘rgangan tilshunos olimlar qatorida Careless D., Carlos J. J., Karina M. S., Cristina, Denizer E. N., Deterding D., Mohamad N. R., Dinar A. A., Dwinastiti M, Gutierrez A., Pilotti M., Mahamane S., Broderick T. Keshavarz M. H., Abubakar M. K. Labov W. Tucker G. Richard, Manrique C., Mede E., Tutal C., Ayaz D., Akın Ş. Pathan M. M., Aldersi Z. E., Alsout E. A., Sinha A., Usaha S. kabilarni alohida ta’kidlab o‘tishimiz lozim. Ushbu ishda aynan shu olimlarning ilmiy

qarashlari, fikrlari va nazariyalaridan foydalanilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ona tili ko‘p jihatdan inson onasidan o‘rganadigan tilni emas, balki so‘zlovchining asosiy va uy tilini ham anglatadi. U ona tili deb ham ataladi [4]. Ona tili va chet tilining bir-biridan farqi til o‘rganish jarayonida izlashimiz kerak bo‘lgan xususiyatlardir.

Talaffuz xatolari birinchi tilga ta’sir qilishda ko‘proq namoyon bo‘ladi, bu esa birinchi tilning katta qismi bo‘lsa-da, nutq xatolariga olib keladi. Bolalar tomonidan qilingan talaffuz xatolari birinchi tilni bir tilda o‘rganuvchilar tomonidan qilingan xatolarga o‘xshaydi va gapirishdagi talaffuz xatolarining faqat kichik bir qismi birinchi tilni o‘rganuvchilar tomonidan kuzatilishi mumkin. Birinchi til – bu siz chet tili tamoyillarini tushunishingiz mumkin bo‘lgan poydevordir.

Ona tilining maqsadli tilga aralashuvi sohasida allaqachon keng qamrovli tadqiqotlar olib borilgan. Demak, ona tili – bu asosiy foydalanadigan tilimiz bo‘lib, birinchi tilning yuzaki tuzilishidan maqsad til yuzasiga chiqadigan odatlarimizdan kelib chiqadi. Boshqa tomondan, ona tili ham ijobiy, ham salbiy oqibatlarga olib keladi [1]. Buni o‘quvchilar guruh bo‘lib faoliyat olib borishda isbotlaydilar, ular doimo ingliz tili o‘rniga o‘z ona tillaridan foydalanishga moyildirlar.

Interferensiya tushunchasi tilni uzatish (shuningdek, L1 interferensiyasi, lingvistik aralashuv va o‘zaro ma’no sifatida ham tanilgan) o‘z ona tilidan ikkinchi tilga bilimni qo‘llayotgan ma’ruzachilar yoki yozuvchilarga ishora qiladi. Interferensiya – bu boshqa tilni o'rganish jarayonida o‘quvchining til foni tufayli yuzaga keladigan ta’sir. Bundan tashqari, interferensiya bir vaqtning o‘zida ikkita faol tilga ega bo‘lishdan kelib chiqadi [8]. Deyarli barcha yangi ko‘nikmalar mavjud mahorat asosida o‘rganilganligi sababli, ko‘nikmalarni o‘rganish an’anaviy ravishda transfer fenomeniga katta qiziqish bildiradi.

Til shovqini – bu til o‘rganuvchilarning birinchi tilining ular o‘rganayotgan tilni ishlab chiqarishga ta’siri. Demak, so‘zlovchining birinchi tili uning ikkinchi yoki chet tiliga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qiladi.[7, 13-b.]

Ona tiliga aralashish Ona tiliga aralashish tushunchasini o‘rganishga ham salbiy, ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadigan ko‘chirish sifatida qarash mumkin. Bu shuni anglatadiki, o‘quvchilar ikkinchi tilni, ayniqsa ingliz tilini o‘rganishda ba’zi xatolarga yo‘l qo‘yishlari mumkin. Ushbu fikr ikkinchi tilni o‘zlashtirishda tillararo ta’sirning yuqori ehtimoli mavjudligini tasdiqlaydi va bu ta’sir salbiy o‘tkazish natijasida yuzaga keladigan ba’zi xatolarni keltirib chiqarishi mumkin.[12]

Qolaversa, noto‘g‘ri talaffuz va grammatik xatolar ona tili va o‘rganilayotgan til o‘rtasidagi eng ko‘p uchraydigan aralashish turlaridir.[11,23-24-b.] Bunda tilning talaffuzdagi aralashuvi, natijada interferensiya deganda o‘quvchilarning og‘zaki nutq faoliyatida ingliz tovushlarini to‘g‘ri talaffuz qilish bilan bog‘liq bo‘lgan aspektlarda yuzaga keladigan muammo tushuniladi [14, 41-b.]

Talaffuz tushunchasi Talaffuz tilning barcha fonetik birliklaridan foydalangan holda inson nutq organi tomonidan ishlab chiqarilgan tilning uyushgan tovushlarini soddalashtiradi, bu esa o‘ziga xos fonetik xususiyatlarning o‘ziga xos birliklari orqali tilning barcha fonetik birliklarini saqlab qoladi [10].

Talaffuz – bu mavjud qoidalar, ya’ni tovush, intonatsiya va ritmga asoslanib, so‘zlarni yoki tilni boshqa birovga talaffuz qilish usuli ekanligini osongina tushunish

mumkin [5].

Ingliz tilini o‘rganish. Ingliz tilini chet tili sifatida o‘rganish globallashgan dunyoda mavjud bo‘lgan zaruratning asosidir. Bu til xalqaro til sifatida keng tarqaldi. Shuning uchun u biznes, sayohat yoki o‘qish kabi aloqada turli funksiyalarga ega. Biroq, mamlakatimizdagi aksariyat maktablarda ingliz tili o‘quv predmetiga aylandi va o‘quvchilar fonologik shovqin tufayli ingliz tovushlarini ifodalashda ba‘zi muammolarga duch kelishmoqda [2,28-b.]

Nutq mahorati. Nutqni ovozli belgilar yoki ko‘rinadigan tana harakatlari yordamida fikr, g‘oyalar va his-tuyg'ularni ifodalash harakati sifatida ko‘rish mumkin. Bundan tashqari, nutq mahoratini oshirishda ko‘rgazmali va audiovizual vositalardan ham samarali foydalanish mumkin [15]. Shu sababli, nutq boshqa to‘rtta til ko‘nikmalari orasida eng muhim va markaziy mahorat hisoblanadi, chunki u o‘quvchiga ushbu tilda muvaffaqiyatli muloqot o‘rnatish imkonini beradi, bu ko‘pincha har qanday chet tilini o‘rganishning asosiy maqsadi hisoblanadi [13].

Tahlil va natijalar. Talaffuzda xatolik. Tadqiqot o‘quvchilar ovozini yozib olishda ularning talaffuzida ba’zi xatolarni aniqladi.

Ta’rifdan ma’lum bo‘lishicha, 40 ta o‘quvchining 24 ta undosh tovushidan ma’lumot manbai sifatida / tʃ / va / ʒ / undoshlarini talaffuz qilishda ko‘p xatolarga yo‘l qo‘yilgan, ya’ni 2 %. Ular /dʒ/, /v/, /z/ va /r/ ni talaffuz qilishda 3% xato qilishgan. Talabalar /b/, /k/, /g/, / th/, /h/, /m/, /n/, /l/, /w/ gapirganda 4% xatoga yo‘l qo‘ygan. Keyin ular /p/, /t/, /d/, /f/, /ð/ va /ŋ/ tovushlari ishtirokidagi so‘zlarni aytishganda xatoning 5 % amalga oshirildi. /s/, / ʃ/ va /y/ tovushlari uchun umumiy xatolik taxminan 6 % ni tashkil etdi.

Bundan xulosa qilish mumkinki, agar tovushlar ulushi past bo‘lsa, ona tili aralashgan so‘zlar yuqori. Aks holda, tovushlar foizi yuqori bo‘lsa, shovqin past bo‘ladi. Talabalar tomonidan talaffuz qilingan yana bir xato unlilar, shu jumladan diftonglardir. 21 ta tovush va 3 % unli /u/, 4 % tovushlar /i:/, /æ/, /u:/, /ɜ:/, /ə/, /eɪ/, /aɪ/, /əʊ bor edi. /, /ɪə/ va /eə/. /ɑ:/, /ɔ:/, / ʊ/, /ʌ/, /ɔɪ/ va /ʊə/ 5%, /e/, /ɒ/ va /aʊ/ uchun 6% va oxirgi xato /ɪ/ ning 7% ni tashkil qiladi. Aslida /u/ unlisini talaffuz qilish qiyin.

Ona tili aralashuvining o‘quvchilar talaffuziga ta’siri. O‘quvchilar tomonidan ona tiliga aralashish ta’sirining to‘rtta mezoni mavjud, xususan: 1. Undosh harflar. Bunda o‘quvchilar undosh tovushlarda talaffuz xatosiga yo‘l qo‘ygan: /tʃ/, /ʒ/ , /dʒ/, /b/, /k/ / ŋ/, /m/, /v/ va /ð/. Masalan, karam (cabbage) = /kæbidʒ/ ba’zi talabalar /kʌbəd/, ka:bed/, /kæbedʒ/, /kæbed/ deb talaffuz qiladilar. Shunga o‘xshash yana bir so‘z church – cherkov = /tʃɜ: tʃ/, ular /kɜ:rt/, /tʃu: tʃ/, /keʊrt/, /kurt/ tarzida talaffuz qildilar. Bu ularning birinchi tilida undosh /tʃ/ yo‘qligidan kelib chiqadi va unliga birinchi tilda ularning unlisi aralashadi. Talaba hakam so‘zini (judge) = /dʒʌdʒ/ deb talaffuz qilganda, ular uni /dʒudʒ/, /dʒuk/, /dʒeh/, /dʒun/ qilib qo‘yishdi.

Ular so‘zning unlisini o‘zgartirmaganlar, chunki ularning birinchi tillarida/u/ talaffuzi ham /u/ bo‘ladi.

2. Ovoz xatosi. Unli tovushlar uchun ham o‘quvchilar xatoga yo‘l qo‘yishdi, lekin undosh tovushlardagi kabi ko‘p emas edi. Ular /u/, /i:/, /æ/, /u:/, /ɜ:/, /eɪ/, /ai/, /əʊ/, /ɪə/, /eə/, / tovushlarida xato talaffuz qilishdi. ʊə/, /ʌ/, /ɑ:/ va /e/. Odatdagidagi /u/ unlisi = /ju:ʒuəl/ /usəl/, /unsuəl/, /əseil/, /usuəl/, /əsuəl/ deb talaffuz qilinadi. Far so‘zi = /fɑ:/ ba’zi talabalar /fʌ(r)/, /fa:r/, pull = /pʊl/ deb talaffuz qildilar /pʌl/.

Biroq, ular nimani talaffuz qilish kerakligini tushunish juda muhim, lekin ba’zida ular so‘zda qanday tovushlarni ishlatishlari kerakligi haqida bosh qotiradilar, chunki ularning birinchi tilida inglizcha unli tovushlar mavjud emas. Ular faqat /a/,/ i/, /u/, /e/, /o/ yoki ingliz tilida / ʌ /, /ɪ/, / ʊ/, /e/, /ɒ/ kabi tovushlarni bilishadi. Ammo ular unli tovushlarda qilgan xatosi undosh tovushlarga qaraganda kichikroq edi.

Artikulyatsiya xatosi. 1. O‘tuvchi undosh. Undoshlar oltita tovushdan iborat bo‘lib, o‘quvchilar /p/, /b/, /t/, /d/, /k/ va /g/ tovushlarida xato qilishgan. Misol uchun, Issiqroq = /hɒt(r)/ va qattiqroq = /ha:d(r)/ talaffuz qilinganda ba’zi o‘quvchilar /ho:tter/ va /hardher/ deb talaffuz qiladilar.

2. Burun. U lablarning to‘liq yopilishi yoki tilning tanglayga qarshi turishi natijasida hosil bo‘lgan, yumshoq tanglay pastga tushadi va havo burun yoki burun bo‘shlig'i orqali chiqadi. Tovushlar uchta tovushdan iborat, lekin talabalar /m/ tovushlarida xato qiladilar. Masalan, labirint = /meiz/ /emeiz/ bo‘lishi. Aslida bu tovush ona tili bilan bir xil, biroq ba’zi o‘quvchilar undosh tovushlar xususiyatidan foydalanib talaffuz qilishda xatoga yo‘l qo‘yishgan, lekin ko‘pchilik o‘quvchilar og‘iz biroz ochilib, keyin yopilgan deb talaffuz qilishgan.

Ko‘p o‘quvchilar so‘zlarni bilvosita yaxshi talaffuz qila olmadilar, lekin aslida ba’zi xatolarga yo'l qo‘yilgan. Xato ular undosh tovushlarga bo‘linadigan xususiyatni qanday talaffuz qilishida: 1. Dental undoshlar yuqori tishlarga qarama-qarshi bo‘lgan uch tildir. Bu xarakteristikasi tilning uchi yuqori tishlarga yaqin tishlar orasida ishlatiladi. Ular /th/ va /ð/. Afsuski, talabalar bu undoshlardan foydalangan holda gapirganda xato qilishdi. Talabalar alveolyar xarakteristikalar /t/ va /d/ kabi talaffuz qilinadi, masalan, teatr = /thıəte(r)/ bo'ldi / teate(r)/, cho‘milish = /beið/ /ba:te/ va bu = / ðis / /dis/ bo‘ldi. 2. Palato-alveolyar Bu tovush tilning asosiy qismini tanglay tomon yo‘qotgan holda, til tig‘i tomonidan tish tizmasiga qarshi artikulyatsiya qilinadi. Bu tilning pichog‘i (yoki uchi) alveolyar tizma orqasida ishlatilganga o‘xshaydi. Ular to‘rtta tovush bo‘lsa-da, ba’zi o‘quvchilar /ʒ/ va /ʃ/ undoshlarida xatoga yo‘l qo‘yishgan. Bundan tashqari, ular uni alveolyar /s/ undoshlari kabi qilishgan. Masalan, vision = /vɪʒn/ /vɪsn/ ga aylandi. Naqd so‘zidagi /ʃ/ undoshi = /kæʃ/ /kes/ deyishdi.

Ona tiliga aralashishga ta’sir etuvchi omillar ular yashaydigan muhitdir. Talabalar asosan O‘rta Osiyoliklardan iborat. Demak, bu birinchi til sifatida o‘quvchilarning muloqotiga ta’sir qiladi. Keyingi sabab - maktab hududi, o‘qituvchi o‘quvchilarni sinfda maktabda ona tilidan foydalanmasliklarini nazorat qila olmadi, lekin o'quvchilar do‘stlari bilan gaplashganda hamon undan foydalanishdi. Bundan tashqari, ba’zi talabalar ingliz tilida gaplashganda ona tilining yuqori urg‘usiga ega edilar.

Bu ularning talaffuziga birinchi tillariga ta’sir qildi. Undosh xatolar uchun ular /ʒ/ va /tʃ/ da katta xatoga yo‘l qo‘yishdi. Undosh tovushlarni talaffuz qilishda respondentlar ko‘pincha portlovchi va burun tovushlarini aytishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Portlash tovushlarini /p/, /t/, /k/, /d/,/g/ talaffuz qilishda ular portlashsiz tovush chiqaradi va burun uchun /m/ ni talaffuz qila olmaydi. Bir xil talaffuz qilinadigan tovushlarni nomlashda turli belgilar mavjud. Belgilarning farqi o‘quvchilarni uni qanday talaffuz qilishini chalkashtirib yuboradi, chunki belgilar o‘z ona tilida tanish emas. Boshqa hollarda undosh tovushlar katta kabi talaffuz qilingan

so‘zga qarab o‘zgaradi /lɑ:dʒ/. Afsuski, talabalar ona tilini, ayniqsa o‘zbek tili grammatikasi, tovushlar bo‘linishi, orfoepiya qoidalarini ham yaxshi bilishmaydi.

Kommunikativ chet tili sinfida ona tilidan ortiqcha foydalanish EFL o‘qituvchilariga ba’zi foydali vositalarni beradi [3]. Grammatikani o‘rgatish kontseptual qiyinchilik tug‘dirsa, o‘qituvchiga misol sifatida tushuntirish osonroq bo‘ladi. Shuning uchun ona tili ekvivalentidan foydalangan holda tasvirlash o‘quvchilarning materiallar bo‘yicha tushunchalarini hal qilishning yana bir usuli bo‘lishi mumkin. Boshqa tomondan, ingliz tili o‘qituvchilari o‘z talabalari tomonidan yo‘l qo‘yilgan xatolarni tushunishlari uchun asosiy hisoblanadi. O‘quvchilar yo‘l qo‘yadigan xatolar turlarini va nima uchun bunday qilishlarini bilish o‘zlarini bir-birini yaxshiroq tushunishga o‘rgatadi.

Xulosa va tavsiyalar. O‘tkazilgan tahlillar asosida shuni aytish mumkinki, o‘quvchilarning ona tiliga aralashuvi ularning talaffuziga ta’sir qiladi. Ayni paytda, talaffuz ona tilining shovqini tufayli o‘zgarishi mumkin bo‘lgan bog‘liq o‘zgaruvchidir, bu talabalarning boshqa tilni turli tovushlarda va mavjud qoidalarda talaffuz qilishlari nutq jihatlaridan biri sifatida xorijiy tilda, ayniqsa ingliz tilida muloqotni aniq qilishdir. Afsuski, ona tili o‘quvchilarning talaffuziga juda xalaqit berdi, shuning uchun ham ular o‘z ona tilining eng yuqori shovqini, ingliz tili va ona tili o‘rtasidagi tovushlarning farqi bo‘lgan ba’zi omillar tufayli turli shaklda xatoga yo‘l qo‘yishdi. Undosh tovushlardagi xatolik ona tiliga shovqinning yuqori darajasiga olib keldi. Artikulyatsiya tarzida talaffuzi undosh tovushlarda /p/, /t/, /d/, /k/, /g/ portlashda va /m/ undoshlarida yuqori bo‘lgan. Artikulyatsiya joyi uchun talabalar tish va /ʒ/ va /ʃ/ palatoalveolyarda /th/ va /ð/ xato qildilar. Ona tilining o‘quvchilar talaffuziga aralashish omillari - bu muhit, o‘quvchilar motivatsiyasi, turli tovushlar va turli tovush belgilaridir. Shu sababli, aralashish turi boshqa madaniyatlardan dominant transmigratsiya belgisidir. Yana bir omil - talabalarning kundalik faoliyati sifatida o‘zbek tilida gaplashish chastotasi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Careless D. Student use of the mother tongue in the task-based classroom. ELT Journal. 2008. Volume 62. No. 4. – P. 331-337.

2. Carlos J. J., & Karina M. S. Mother Tongue Phonological Interference In English Language Speech. Academic Unit Of Administrative And Humanistic Science, Technical University Of Cotopaxi, 5. 2016.

3. Cristina. Overusing Mother Tongue In English Language Teaching. Cultural And Linguistic Communication. 2012. Volume 2. No. 3. – P. 212-218.

4. Denizer E. N. Does Mother Tongue Interfere in Second Language Learning? Journal of Foreign Language Education and Technology. 2017. – P. 39-54.

5. Deterding D., & Mohamad N. R. Spelling pronunciation in English. ELT Journal. Volume 71 (1). 2016. – P. 87-91.

6. Dinar A. A. (2016). Influence of the Semantic Aspects of Mother Tongue on Learning English as a Foreign Language. Sudan University of Science and Technology Collage of Graduate Studies College of Languages - Department of English, 4.

7. Dwinastiti M. (2013, April 2). Language Interference . Dipetik March 2017, 29, dari voila! c'est Alin!: https://marlindwinastiti.wordpress.com/2013/04/02/language-interference/

8. Gutierre A., Pilotti M., Mahamane S., & Broderick, T. Proactive interference between languages: Do task demands matter? International Journal of Bilingualism 2012. Volume 17. Issue 4. – P. 505-524.

9. Keshavarz M. H., & Abubakar M. K. Pronunciation Problems of Hausa Speakers of English. International Online Journal of Education and Teaching (IOJET), 4(1). 2017. – P. 61-72.

10. Labov, W. Some Sociolinguistic Principles. In Paulston, Christina Bratt; Tucker, G. Richard. Sociolinguistics: the essential readings. WileyBlackwell. 2003.

11. Manrique C. Mother Tongue Interference with Foreign Language: A Case Study About A2 Oral Production in a Columbian Public University. – Columbia: Columbian Public University. 2013.

12. Mede E., Tutal C., Ayaz D., Çalışır K., & Akın Ş. The Effect of Language Transfer in Turkish EFL Learners: ELT Research Journal 3(2). 2014.
– P. 70-83.

13. Pathan M. M., Aldersi Z. E., & Alsout E. A. (2014). Speaking in their Language: An Overview of Major Difficulties Faced by the Libyan EFL Learners in Speaking Skill. International Journal of English Language & Translation Studies,
– P. 96-105.

14. Sinha A. Interference of first language in the acquisition of second language. Journal of Psychology and counseling. 2009. – P. 118-122.

15. Wahyuni. The Effectiveness of Demonstration Method Through Audio Visual Media to the Students‟ Speaking Ability. Mandar Social Science Journal, 1. 2016. – P. 40- 54.

ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Якубов Фазлиддин Утаганович, старший предподаватель Джизакского политехнического института
e-mail: fazliddin.yaqubov@mail.ru

Аннотация. Индивидуальный подход в обучении иностранному языку рассматривается как сложное педагогическое явление, которое определяет эффективность обучения иностранному языку и предполагает активную роль субъекта в учебной деятельности. Основными условиями реализации индивидуального подхода выступает дифференциация, которая выражается в оценке первоначальной языковой подготовки ученика, постановке личностно-значимых для него целей, выработки навыков самостоятельной работы и умения осуществлять системный подход к овладению новыми знаниями.

Ключевые слова: индивидуальный подход, дифференцированное обучение, развитие навыков, психологические особенности.

INDIVIDUAL APPROACH TO TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Abstract. In this article is considered individual approach to teaching a foreign language as a complex pedagogical phenomenon that determines the effectiveness of teaching a foreign language and involves the active role of the subject of educational activity. The main conditions for the implementation of an individual approach are differentiation, which is expressed in the assessment of the initial language training of the student, the setting of personally significant goals for him, the development of independent work skills and the ability to implement a systematic approach to mastering new knowledge.

Key words: Individual approach, differentiated education, development skills, psychological characteristics.

CHET TILLARNI O‘QITISHGA INDIDUVAL YONDOSHISH

Annotatsiya. Chet tilini o‘qitishga individual yondashuv chet tilini o‘qitish samaradorligini belgilaydigan va o‘quv faoliyati sub’ektining faol rolini o‘z zimmasiga oladigan murakkab pedagogik hodisa sifatida qaraladi. Individual yondashuvni amalga oshirishning asosiy shartlari - bu talabaning boshlang‘ich til tayyorgarligini baholashda, uning oldiga shaxsan muhim maqsadlarni qo‘yishda, mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda va yangi bilimlarni o‘zlashtirishga tizimli yondashuvni amalga oshirish qobiliyatida ifodalangan differentsiatsiya.

Kalit so‘zlar: individual yondashuv, tabaqalashtirilgan ta’lim, ko‘nikmalarni

rivojlantirish, psixologik xususiyatlar.

Введение. Индивидуальный подход является одной из актуальных проблем обучения иностранным языкам. Эта проблема не нова. Однако ее значение в решении всех разнообразных задач образовательного процесса до конца не раскрыто. Сам термин «индивидуальный подход» понимается как система дидактических средств организации процесса обучения иностранному языку, включающая изменение формы, цели, содержания и процесса урока. Индивидуальный подход рассматривается как сложное педагогическое явление, определяющее эффективность обучения иностранному языку и включающее активную роль субъекта в учебной деятельности. Основными условиями реализации индивидуального подхода является классификация, которая выражается в оценке исходной языковой готовности студента, постановке для него личностно важных целей, развитии навыков самостоятельной работы, умении осуществлять систематическую работу.

Подходы к овладению новыми знаниями и навыками. Эта, казалось бы, простая проблема вызывает большие затруднения практически у каждого второго учителя. Основная трудность заключается не в поиске оптимального сочетания фронтальной, индивидуальной и групповой форм работы при обучении иностранному языку. Остальные трудности связаны с организацией деятельности преподавателя, которая должна быть направлена на развитие умственных способностей каждого ученика, определение индивидуальных особенностей личности ученика.

Неоспоримым фактом является то, что студенты имеют разный уровень подготовки. Чтобы правильно понять причины неравномерной успеваемости на уроке, необходимо выявить и попытаться понять причины каждой из них. Эти причины могут быть разными: один пропустил урок по болезни, другой пренебрег на уроке, третий не понял объяснения учителя на уроке.

По мнению многих психологов и методистов, дифференциация в обучении иностранному языку зачастую основывается не на индивидуальных особенностях учащегося, а лишь на индивидуальных недостатках его знаний. Однако стоит учитывать, что способность к изучению иностранного языка неодинакова: один язык дается легко, а другие даются с большим трудом. Изучение студентов, их склонностей и интересов, возможностей обучения, а также анализ перспектив развития этих возможностей должно стать отправной точкой индивидуального подхода к обучению английскому языку. На собственном опыте мы поняли, что реализовать это на практике непросто. Основная трудность заключается в выборе и использовании заданий разной степени сложности.

Обсуждение и результаты. При выполнении заданий одного уровня сложности одарённые и неодарённые учащиеся могут добиться одного и того же результата только с разными затратами времени.

Знание индивидуальных особенностей детей позволяет предвидеть возможные конфликтные ситуации на уроке, например, в случае несоответствия самооценки ученика оценке его ответа учителем. На занятиях

английского языка созданы условия, позволяющие учащимся развивать свои индивидуальные способности к обучению. Языковые способности учащихся могут проявляться не только в легкости, скорости и прочности усвоения учебного материала, но и в формах учебной деятельности, которые предпочитают и наиболее успешно реализуют студенты. Так, студенты с низким уровнем владения иностранным языком отдают предпочтение репродуктивным заданиям, например, повторению ранее выученного текста;

средний уровень обучения позволяет детям сочетать изученное с элементами самостоятельной речи;

достаточная обучающая способность проявляется в охотном выполнении детьми заданий, требующих самостоятельности;

если уровень владения иностранным языком повышается, студенты сопротивляются формам репродуктивного труда и предпочитают творческую самостоятельность.

С другой стороны, дифференцированное образование предполагает организационные формы, при которых каждый обучающийся работает на уровне своих способностей, преодолевает возможную, но значительную для него трудность.

Таким образом, индивидуализация образования предполагает учет как уровня подготовки учащихся, так и их потенциала. Отсюда следует, что та или иная последовательность упражнений должна включать специальные задания, направленные на развитие как индивидуальных, так и психологических особенностей учащихся. Дифференцированное обучение в основном основано на подборе индивидуальных заданий в зависимости от подготовки учащихся и уровня сформированности речевых умений и навыков. Существует множество форм индивидуального обучения. К ним относятся: использование заданий разного уровня сложности, разное количество повторений одного и того же задания, использование разных вариантов одного и того же типа заданий, выполнение упражнений по отдельным карточкам, оказание разной поддержки учащимся, выполнение одного и того же задания, делая перерывы разной продолжительности для выполнения заданий, разные виды клавиш, опор, чтение текстов разной сложности. Чтобы успешно реализовать индивидуальный подход к обучению иностранному языку, преподавателю необходимо решить ряд организационных вопросов при контроле за учебой.

Во-первых, исходя из уровня языковой подготовки учащихся, т. е. уровня их навыков чтения на иностранном языке и квалификации, класс условно делится на подгруппы равной подготовки. Во-вторых, необходима психологическая характеристика класса, к которой следует отнести уровень развития индивидуальных психологических особенностей учащихся, определяющих успешность овладения чтением текстов. К таким особенностям относятся общий уровень развития учащихся, памяти, мышления, внимания, сфер интересов.

Исходя из психологических особенностей учащихся, учитель развивает их слаборазвитые психические функции. Таким образом, на развитие внимания даются следующие задания: Рассказать, сколько персонажей в рассказе; назвать

места, где произошла эта история. Задания этого типа концентрируют внимание учащихся на содержании прочитанного. Также возможны задания: прочитать предложения и назвать элементы (слова), отличающие их друг от друга. Для развития памяти учащихся им можно предложить следующие задания: Прочитайте текст. Расположите предметы (картинки) в порядке, указанном в тексте. Расположите предложения в том порядке, в котором они встречаются в тексте; читайте их. В целях развития у учащихся языковых предположений и прогностических навыков могут быть предложены следующие виды заданий, направленные на угадывание значения определенного сложного слова, угадывание значения слова по контексту и понимание текста. есть незнакомые учащимся иностранные слова и т. д. Для общего развития можно назвать еще несколько слов из английского языка или попросить это сделать ребят. Развить прогностические навыки помогают следующие задания: прочитать начало предложений и заполнить их; составить связный рассказ из следующих предложений.

Одним из важнейших моментов изучения иностранного языка в школе является, конечно же, развитие навыков говорения и аудирования. Но не следует забывать о таком важном аспекте изучения иностранного языка, как письмо. Программы уделяют очень мало времени изучению грамматики и правописания. Что делать учителю в такой ситуации? Следует использовать метод индивидуальных заданий, который имеет большое значение для эффективного усвоения нового материала разными группами учащихся. С помощью индивидуальных заданий преподаватель может более тщательно контролировать усвоение изучаемого и восполнять пробелы в знаниях учащихся. Учащиеся выполняют индивидуальные задания на уроке.

Как правило, 3-4 ученика получают задания, написанные на карточках, и работают над ними 5-10 минут. Ученик, выполнивший задание, отдал тетрадь учителю и сразу же получил оценку. Задания могут быть одинаковыми или совершенно разными для всех учащихся. Однако не забывайте, что преподавание иностранных языков в школе – это научить учащихся говорить на том языке, который они изучают. Уровень сформированности речевых умений и навыков учащихся следует оценивать по некоторым видам речевой деятельности. Студенты сталкиваются со многими трудностями при выполнении задания на прослушивание текста: большой текст, много говорящих. Опыт показывает, что важной трудностью для многих учащихся при выполнении задания на аудирование является умение понять содержание текста и показать учителю понятное (т. е. раскрыть содержание). Поэтому сильным учащимся можно предложить выполнить одно упражнение, а слабым – другое, а затем при втором прослушивании учащимся можно предложить то же упражнение, что и сильным учащимся при первом прослушивании. Также при назначении домашнего задания учитываются индивидуальные особенности учащихся. Например, хорошо читающим учащимся дается задание пересказать текст, а плохо читающим – развернутый ответ на вопрос, план текста и т. д. Учебные пособия особенно полезны при дифференцированном подходе, поскольку в них доступны упражнения разных типов и разной сложности.

Конечно, учитель решает, как использовать отдельные задания на уроке. Характер заданий зависит от материала, усвоенного учащимися на предыдущих уроках.

Заключение. Индивидуальный подход к обучению иностранному языку – это возможность использовать цифровые технологии для более эффективного достижения целей. Интерактивные упражнения, то есть интерактивное обучение помогают учащимся избежать неэффективных и скучных занятий и активизировать самостоятельную работу вне занятий. В заключение хотелось бы сказать, что реализация индивидуального подхода к обучению иностранному языку требует от преподавателя большого мастерства. Оно должно учитывать реальные условия в классе, возможности каждого ученика и не наносить ущерба ценности и интересам каждого из них.

Список литературы

1. Михайловна К. В. Индивидуальный подход в обучении иностранному языку в младшей школе. Выпускная квалификационная работа (магистерская диссертация). – Екатеринбург, 2017.

2. Алиева Г. Н. Возможности использования технологии индивидуализированного обучения в образовательном процессе // Инновационный подход к обучению и воспитанию: II Международный фестиваль методологических идей. 14 ноября 2011 года. – Чебоксары, 2011. – С. 11-13.

3. Артемов В. А. Психология обучения иностранным языкам – Москва: Просвещение, 1969. 279-с.

4. Якубов Ф. У., Мая Э. Роль интерактивных методов и Интернета в учебном процессе при изучении иностранных языков // Учёный XXI века. № 4-1(17) 2016. – С. 26-28.

STILISTIK VOSITALAR YORDAMIDA IJTIMOIY ONGNI MANIPULYATSIYA QILISHNING LINGVISTIK MEXANIZMIDAN FOYDALANISH

Xiloliddinova Feruza Rashidovna, Jizzax politexnika instituti xorijiy tillar kafedrasi dotsenti v.b.
e-mail: hiloliddinovaferuza@gmail.com

Annotatsiya. Tanlangan mavzuning dolzarbligi siyosiy matnlardagi stilistik xususiyatlarning ro‘li bilan belgilanadi. Bu xususiyatlarni alohida tahlil qilish filologning jamiyatga bo‘lgan haqiqiy xabarini batafsil o‘rganish imkonini beradi. Ular tilshunoslik va siyosiy nutqda ulkan ro‘l o‘ynaydi. Bugungi kunda jamoat arboblari turli lingvistik darajalarda nutqni boshqarishga imkon beradigan keng stilistik usullar arsenaliga ega. Fonetik, morfologik, leksik, sintaktik va leksiko-sintaktik detallarning barchasi ushbu texnikalar qatoriga kiradi. Shuni ta’kidlash kerakki, ularning qo‘llanilishi qabul qiluvchining tushunishini chalkashtirishga yordam beradigan g‘ayrioddiy assotsiatsiyalarga ega kalit so‘zlarni ishlatish yoki troplar, stilistik vositalar va tilning boshqa ifoda vositalaridan mohirona foydalanish kabi sodda va tushunarli bo‘lishi mumkin.

Kalit so‘zlar: stilistika, stilistik qurilma, takrorlash, formal-strukturali takrorlash.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА МАНИПУЛЯЦИИ СОЦИАЛЬНЫМ СОЗНАНИЕМ С ПОМОЩЬЮ СТИЛИСТИКИ

Аннотация. Актуальность выбранной темы обусловлена ролью стилистических особенностей в политических текстах. Изолированный анализ этих особенностей позволяет детально изучить реальное послание политика обществу. Они играют колоссальную роль в лингвистике и политическом дискурсе. На сегодняшний день общественные деятели обладают обширным арсеналом стилистических методов, которые позволяют им манипулировать речью на различных языковых уровнях. Фонетические, морфологические, лексические, синтаксические и лексико-синтаксические детали – все они включены в этот спектр приемов. Важно отметить, что их применение может быть, как простым и прямолинейным, например, использование ключевых слов с необычными ассоциациями, которые помогут затруднить понимание получателя, так и мастерским использованием тропов, стилистических приемов и других выразительных средств языка.

Ключевые слова: стилистика, стилистический прием, повтор,

формально-структурный повтор.

USING THE LINGUISTIC MECHANISM OF MANIPULATION OF SOCIAL CONSCIOUSNESS WITH THE HELP OF STYLISTICS

Annotation. The relevance of the chosen topic is due to the role of stylistic features in political texts. An isolated analysis of these features makes it possible to study in detail the real message of a politician to society. They play a huge role in linguistics and political discourse. Today, public figures have an extensive arsenal of stylistic methods that allow them to manipulate speech at various linguistic levels. Phonetic, morphological, lexical, syntactic and lexica-syntactic details are all included in this range of techniques. It is important to note that their application can be both simple and straightforward, for example, the use of keywords with unusual associations that will help make it difficult for the recipient to understand, as well as the masterful use of tropes, stylistic techniques and other expressive means of language.

Key words: stylistics, stylistic technique, repetition, formal structural repetition.

Kirish. Zamonaviy lingvistik didaktikada tarjimon maqomi mas’uliyatli va ustuvor o‘ringa ega bo‘ladi, chunki u mutaxassis madaniyatlararo muloqotda vositachi vazifasini bajaradi. Ma’lum ma’noda axborot faoliyatini ta’minlaydigan zamonaviy rivojlanayotgan jamiyat a’zosidir. Shuni ta’kidlash kerakki, ma’lum bir mavzudagi axbortni yetkazishda tarjimonning ahamiyati juda katta. U davlatlararo, millatlararo, va tillararo axborot va tushunchalarni tarjima qiladi. Tarjimon qilinayotgan tarjimani sodda tushunarli va ma’noli qilib yetkazib berishi lozim bo‘ladi. Tarjimonning dunyoqarashi va bilimi chuqur bo‘lishi alohida ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, ta’limda integratsiya samarali yo‘ldir, ular o‘rtasida yuzaga kelgan qarama-qarshilikni hal qilish o‘quv jarayonining predmet qurilishi va talabalarning tizimli, yaxlit bilimga bo‘lgan ehtiyojlari uchun alohida platforma bo‘lib xizmat qiladigan integratsiyalashgan darsdir. Rag‘batlantirishga yordam beradigan bilim sintezi talabalarning analitik qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek murakkab hodisalarni tahlil qilish va taqqoslash ko‘nikmalari va ob’ektiv voqelik jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Kasbiy faoliyat tarjimonning bugungi kunda ijtimoiy mavqeini sezilarli darajada oshirmoqda. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishini hisobga olgan holda, hozirgi vaqtda davlat va jamoat institutlarini, shuningdek, fuqarolarni jamiyat a’zosi sifatida birlashtirgan faol jamoatchilik kommunikatsiyalari tizimi shakllanmoqda. Ushbu xabarlar ommaviy maqomga ega bo‘lib, jamiyat manfaatlari bilan bog‘liq va umumiy manfaatlarga xizmat qilish uchun mo‘ljallangan axborotni yetkazishga qaratilgan. Jamiyatda tarjimon shaxsiga e’tibor kuchli bo‘lib, lingvistik vaziyatga ijtimoiy sohaning shakllanishi va faol ommaviy kommunikatsiyalari ham ta’sir qiladi. Bu vaqtda og‘zaki ommaviy nutq rivojlanadi, tarjimon tomonidan tuzilgan matn va nutq materiali ma’lum ma’noda ahamiyat kasb etadi. Natijada, nutq strategiyalarining yangi turlari va matn turlari paydo bo‘ladi. Shu munosabat bilan jamiyatda til o‘rganishga qiziqish kuchayadi,

ritorika fan va amaliyot sifatida jonlanadi. Zamonaviy ta’lim muhitida integratsiya sub’ektlari faolligining asosiy yo‘nalishlaridan biriga hissa qo‘shadigan yangi pedagogik yechimlarni izlash shaxsning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish o‘quvchilar va o‘qituvchilar jamoasi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga hissa qo‘shadi. Nazariyani chuqur tushunish va o‘zlashtirish uchun fan olimlari tomonidan tayyorlangan materiallarni ko‘rib chiqishimiz mumkun. Nazariyaga bag‘ishlangan ko‘plab asarlarning tahlili va tarjima jarayoni o‘rgatish amaliyotini ko‘rib chiqar ekanmiz tarjimon yuqori darajada bilimga ega bo‘lishi, chet tilini chuqur bilishi, tarjima malakasi, shuningdek, muomala madayatiga ega bo‘lishi kerakligi talab etiladi. Shu bilan birga, talabalar (bolalar, o‘smirlar, yoshlar)ning o‘z potentsialini ro‘yobga chiqarish va texnik xususiyatlarini namoyish etishlari va qobiliyatlarini ko‘rasatishlari uchun ularga yetarlicha shart sharoit yaratish kerak bo‘ladi. Bunday malaka va ko‘nikmalar shartlari darsda yoki qo‘shimchada dars o‘qituvchilari tomonidan tuziladi. Bunda o‘qituvchi o‘quvchini o‘z materialiga ko‘proq qiziqtirishi, jalb qilishi kerak bo‘ladi. O‘qitish usullari bilan birga, kompyuterdan, texnologiyalaridan ham foydalanish internetda o‘yinlar va filmlar tomosha qilish, u yerda hammaga jo‘natish uchun qiziqarliroq narsalarni tashkil etish kerak bo‘ladi. Ana shu vaziyatda nima uchun zamonaviy o‘qituvchi va undan ham ko‘proq kompyuter fan o‘qituvchisi, doimo izlanish bilan shug‘ullanadi va me’yoriy-metodik o‘qitishni yaratish materiallar bilan ta’minlaydi, darslarni yangicha tashkil etish va o‘tkazish yo‘l bilan yuqori o‘quv, ilmiy, uslubiy yutuqlarga erishadi va ta’lim natijalarini namoyon etadi. O‘qituvchi talabalarni darsga jalb qilish orqali ilmiy-texnik ijodkorlikni shakllantiradi, talabalarning texnik qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Notiqlik siyosiy faoliyatda muhim ro‘l o‘ynaydi, chunki siyosatchilarning jonli nutqida ma’lum bir siyosiy xabar belgilanadi. Mohir qo‘llarda qo‘l bilan ishlash, narsalar yaratish mahorati kuchli vosita va maqsadlarga erishishning samarali vositasiga aylansa, siyosiy nutq faqat mantiqiy va malakali nutq rejasini tuzish va to‘g‘ri talaffuzni saqlashdan iborat emas. Muvaffaqiyatli siyosatchi qiziqarli va esda qolarli matn yaratish, ommaviy nutqqa to‘g‘ri tayyorgarlik ko‘rish va tinglovchilarda kerakli ta’sirga erishish uchun tilshunoslik, ritorika va psixologiyani bilishni talab qiladi. Nutq ommaviy siyosiy nutq matnini yaratishdan boshlanadi, matnning ixchamlik, aniqlik va ravshanlik kabi fazilatlariga alohida ahamiyat beriladi. Ommaviy siyosiy nutqlarning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri siyosatchining o‘ziga xos qiyofasini shakllantirish qobiliyatidir. Nutq namunasi tabiat tomonidan belgilanadigan va amalda o‘zgarmas narsadir. Ovoz tembri, talaffuz, diksiya, nutq ritmi va eng ko‘p qo‘llaniladigan iboralar, ya’ni fonetik va leksik xususiyatlar kabi asosiy xarakteristikalar va ijro uslubi o‘zgarishsiz qoladi. Shunday qilib, siyosatchining nutqi uning qo‘lyozmasiga o‘xshaydi - bu noyob va betakror. Siyosiy rahbarning asosiy vazifasi osongina tanib olinadigan nutq uslubini yaratishdir.

Manipulyativ ta’sir usullari og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan bo‘lishi mumkin. Pozalar, imo-ishoralar, qarashlar, yuz ifodalari, fazoviy ajratish va boshqa og‘zaki bo‘lmagan signallardan foydalanganda biz sotsiologlar, psixologlar, kinestetiklar, taktiklar va proksemiklar tomonidan o‘rganilgan noverbal manipulyatsiya bilan shug‘ullanamiz. Agar inson ongini manipulyatsiya qilish tildan foydalanish orqali amalga oshirilsa, bu nutq manipulyatsiyasidir. Tilshunos olimlar bunday effektlarni

o‘rganishga qiziqishadi.

Biroq, nutqni manipulyatsiya qilishning mohiyatini, usullar va vositalarning aniq tasnifini tushunishda birlik hali o‘rnatilmagan. Nutqni manipulyatsiya qilish hodisasini o‘rganishda progressning yo‘qligi uning tadqiqotlarini bugungi kunda dolzarb qiladi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan manipulyatsiya “til” yoki “nutq manipulyatsiyasi” deb ataladi. Biroq, ko‘pchilik olimlar bu ikki atama o‘rtasida farqni sezmaydi. Ushbu tadqiqotda “nutqni manipulyatsiya qilish” iborasiga ustunlik beriladi.

Ko‘pgina lingvistik tadqiqotlar “nutq manipulyatsiyasi” ni psixologik jihat bilan bir xil tarzda belgilaydi, chunki ikkala tushunchaning mohiyati o‘xshashdir. Shunday qilib, “nutqni manipulyatsiya qilish” quyidagi jihatlarni qamrab oladi.

qabul qiluvchining ongiga uning hozirgilariga mos kelmaydigan maqsadlari, istaklari, niyatlari, munosabati yoki munosabatini yashirin ravishda kiritish uchun til vositalaridan foydalanish;

so‘zlovchi yashirin motivlarga ega bo‘lgan va muloqotdan bir tomonlama foyda olishga intiladigan lisoniy ta’sirning o‘ziga xos turi;

o‘ziga xos lingvistik xususiyatlardan ongli va maqsadli foydalanish orqali amalga oshiriladigan lisoniy ta’sirning alohida turi;

qabul qiluvchiga ta’sir o‘tkazish imkonini beradigan bunday lingvistik vositalarni tanlash va ulardan foydalanish;

uning kognitiv va xulq-atvor sohasini o‘zgartirish uchun qabul qiluvchining ongiga sezilmaydigan yoki nozik ta’sir qilish;

suhbatdoshni unga zararli harakatlar qilishga undashga qaratilgan o‘ziga xos lingvistik xatti-harakatlar;

til manipulyatsiyasi qabul qiluvchining kognitiv va xatti-harakatlariga yashirin ta‘sir ko‘rsatish turi sifatida;

Sanab o‘tilgan talqinlardan kelib chiqadiki, nutqni manipulyatsiya qilish - bu aloqa paytida ma’lumotni qabul qiluvchiga ta’sir qilish uchun turli lingvistik usullardan foydalanish. Qabul qiluvchining ongiga bu ta’sir u tomonidan amalga oshirilmaydi, chunki u buni ob’ektiv ma’lumot sifatida qabul qiladi. Shuning uchun nutqni manipulyatsiyani manipulyatorning shaxsiy maqsadlariga erishish uchun lingvistik elementlar faol qo‘llaniladigan qabul qiluvchiga beixtiyor ta’sir qilish deb ta’riflash mumkin.

Bugungi kunda jamoat arboblari turli lingvistik darajalarda nutqni boshqarishga imkon beradigan keng stilistik usullar arsenaliga ega. Fonetik, morfologik, leksik, sintaktik va leksiko-sintaktik detallarning barchasi ushbu texnikalar qatoriga kiradi. Shuni ta’kidlash kerakki, ularning qo‘llanilishi qabul qiluvchining tushunishini chalkashtirishga yordam beradigan g‘ayrioddiy assotsiatsiyalarga ega kalit so‘zlarni ishlatish yoki troplar, stilistik vositalar va tilning boshqa ifoda vositalaridan mohirona foydalanish kabi sodda va tushunarli bo‘lishi mumkin. Tilning har bir darajasi nutqni manipulyatsiya qilishning o‘ziga xos samarali usullariga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib

chiqish chora-tadbirlari” to‘g‘risida 2021-yil 19-maydagi 5117-sonli qarori.

2. Xiloliddinova F. The role of individual work in foreign language lessons: the role of individual work in foreign language lessons. Jurnal inostrannix yazikov i lingvistiki 4(4). 2022.

3. Xiloliddinova Feruza Rashidovna. Grammatikani tizimli o‘rganish: ijobiy va salbiy tomonlari Science and Education. 3(3). 2022: – P. 483-490.

4. Musaev I. Stylistic issues of literary translation from English into Uzbek. – Tashkent, 1976. – P. 217.

5. Smirnitsky A. I. Lexicology of the English language. – Moscow, 1956. – P. 260.

6. Aslonov S. S. The role of online teaching and innovative methods // Science and Education, 1(3), 2020. – P. 524-528.

7. Khiloliddinova F. R. Offer types and their classification. 2022

Mundarija

Pedagogika

1. Xamrayev A, Faxriddinov Y, Jo‘raqulova M, Ubaydullayeva S. Kredit-modul asosidao‘quv jarayonlarini tashkil etish afzalliklari va muammoli jihatlari…..**3-10**

2. Misirova N, **Xusanova Z**. Boshlang‘ich sinfda ijodiy faoliyatga tayyorlash orqali o‘quvchilarning iqtidorini orttirish.....**11-17**

3. Umarova G, Narkuziyeva N. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni ba’diiy-estetik tarbiyalashda sensor tarbiyaning o‘rni…….**18-23**

4. Mustafoqulova F. Darslarda interfaol usullarga asoslangan mashg‘ulot va texnologiyalarning talabalar aqliy qobilyatlari rivojiga ta’siri……..**24-28**

5. Shodiyev M. Aralashtirilgan ta’lim sharoitida o‘quvchilarning kommunikativ kompetentsiyalarini rivojlantirish.....**29-35**

6. Xodjayeva M. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilaridagi kasbiy qobilyatlar……**36-40**

Filologiya

7. Iskandarova M. Exploring effective methods of teaching in high schools: strategies for teaching speaking in high schools…….....**41-44**

8. Zohidova S. Structural-semantic and linguocultural analysis of phraseology with a phytonymic component in the english and uzbek languages……**45-51**

9. Bakhtiyoriy T. A foreign language teacher as an organizer of intercultural communication…….**52-57**

10. Pardayeva Y, Ubaydullayeva R. Pahlavon mahmud ruboiylarida tasavvufiy g‘oyalar……..**58-63**

11. Алиева А. Структурно-семантический анализ сложносокращённых слов в терминологии методики преподавания иностранных языков……**64-72**

12. Алиева А, Abdurasulova Ch. Conceptual meaning of words “aka” and “opa” in uzbek and english familydiscourse……..**73-76**

13. Шукуруллоева Н. Учебный словарь-справочник по русской орфографии для студентов нефилологических направлений как многофункциональное учебное пособие комплексного типа……..**77-83**

14. Murodova U. Lisoniy shaxs tushunchasi **84-89**

15. Abdujalilova S Linguistic and sociolinguistic features of the category of address in english and uzbek languages……..**90-95**

16. Solieva M. So‘z va frazeologizmlarning bir-biriga ekvivalent yoki mutanosib emasligi nazariyasi.....**96-101**

17. Boqiyeva R. Barqaror turizmni rivojlanishda turistik bo‘linishning ahamiyati.....**102-108**

18.Mamarizaeva F. Figurativeness and emotionality in uzbek and english languages……**109-113**

19. Dusbayeva N. Ingliz tili o‘rganishdagi umumiy qiyinchiliklar va ularni yengib o‘tish.....**114-119**

20. Ergasheva F. Ingliz tilini chet tili sifatida (efl) o‘rganuvchi talabalarda ingliz

tilida so‘zlashish mahorati (speaking skill)ni rivojlantirishda ona tili tufayli sodir bo‘ladigan interferensiyalar **120-126**
21. Якубов Ф. Индивидуальный подход к обучению иностранным языкам.....**127-131**
22. Xiloliddinova F. Stilistik vositalar yordamida ijtimoiy ongni manipulyatsiya qilishning lingvistik mexanizmidan foydalanish……**132-136**

Sayhun ilmiy ilmiy axborotnomasi ilmiy-uslubiy jurnali
2024-yil 1-soni

“Sayhun ilmiy axborotnomasi” ilmiy-uslubiy jurnali elektron to‘plam sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA) ning 2023-yil 9-martdagi № 067833 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi.

O‘zbekiston Milliy kutubxonasiga 2023-yil 11-oktabrdagi murojaat asosida ISSN 2992-9164 tartib raqami berildi.

“Sayhun ilmiy axborotnomasi ilmiy jurnali 1-soni Guliston davlat pedagogika instituti Kengashining 2024-yil 28-martdagi 5-sonli bayonnomasi asosida chop etishga tafsiya etildi.

(Bayonnoma № 5)

Texnik muharrir*:* **A.A.Xudayberdiyev**, **M.R.Almamatova**

Tahririyat manzili: Guliston shahri, Bo‘ston MFY talabalar ko‘chasi 49-uy.
Pochta indeksi:120100, Faks: (0367) 226-57-90,
e-mail: info@gspi.uz

“Sayhun ilmiy axborotnomasi”ilmiy-uslubiy jurnalining 2024-yil 1-soni 138 sahifadan tashkil topgan.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma’lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.